

просвета

ISSN 1331 - 5439

172 / 173

ФЕБРУАР 2023

0cm 1 2 3 4 5 6 7

SRBI U OKOLICI SLAVONSKOG BRODA
KNJIŽEVNOST / MILAN LENTIĆ
BAŠTINA / IKONOPISI
MUZIKA / ESEJ O ARSENU DEDIĆU
SJEĆANJE KATE BUKVE

2005 NEW YORK BOTANICAL GARDEN

COLORADO STATE UNIVERSITY HERBARIUM (CS)
FORT COLLINS, CO 80523

Hedera helix L.
H. helix

JENNIFER ACKERFIELD, JUNE 2002

HERBARIUM OF L. H. BAILEY

COLLECTION OF DEPT. OF FLORICULTURE, N. Y. STATE COLL. OF AGR.

Hedera Helix L. var. *digitalis* (Loud.) Bossa

LABEL NAME *H. Helix* *24

Plant rec'd from Alfred Bates, Newark, N.J.

COLL. & DET. BY
O. H. M. LAWRENCE

July 24, 1926

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Колажи Ане Кузманић,
изложба *Дивљи раст* / Галерија Нова База,
25. 11. – 20. 12. 2022.

ШТАМПА: Tehničar copyservis d.o.o.

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресут

Мрежа *Наша кућа*

Свака институционализација културе Срба у Хрватској мора водити рачуна о двије основне потребе – о јаким централним установама и тачкастом распореду испостава дијем крајишког простора као етно-националног извора. Тренутно је та двострука потреба боље задовољена у политичкој сфери преко организације Српског народног вијећа, него у културној преко подodbора СКД „Просвјета“. Што и није изненађујуће, ако се узме у обзир да су за културну мисију и продукцију потребне сложености и дубље материјалне и кадровске претпоставке, док се подodbори баве и заснивају на старом моделу аутономног израза утемељеног на фолклору. Моделу погодном за постизање одређене друштвене динамике на терену, али недовољном за сложености потребе једне заједнице. Лошој ситуацији за Србе у Хрватској доприноси и чињеница давне еутаназије институције Музеја Срба у Хрватској који је могао бити природни покровитељ музеално-културалних потреба и иницијатива унутар наше заједнице. А готово сви локални завичајни музеји национално су очишћени.

Као резултат такве ситуације, а у времену избореног хисторијског предаха и превладавања најгорих страхова, дијем простора ничу аутономне иницијативе, понекад покретане од појединаца, понекад од шире заједнице, које настоје представити локалне или регионалне садржаје, сачувати остатке баштине, успомену на људе и догађаје. Од раније постоје барем два крупна граничника оваквог рада, то су двори Јанковића у Исламу Грчком и кућа Миланковића у Даљу, са већ стеченом аутономном репутацијом и постигнутим резултатима. Њима се по значају у перспективи може прикључити епархијски двор у Пакрацу. Та два или три пункта представљају и упориште сложености пројекта каквог желимо у будућности, повезивањем наших кућа као одређених културних тачака.

Једна од линија које попуњавају међупростор овим граничницима, јест и чување и презентирање примјера традицијског градитељства. Од засеока Поповићи у Далмацији, као примјера градње од камена; пројекта Јаворник – Стражиште крај Двора на Уни, као примјера куће од храстове плање; до славонске куће набијаче, за сада знамо за примјер такве куће у Бијелом Брду. Такви су објекти у правилу попуњени локалним етнографским материјалом. Другу линију чине објекти повезани на различите начине са познатим личностима из културне и политичке историје нашег народа, данас у различитом физичком и имовинско-правном стању. Примјери су, или то могу постати: кућа Матавуљ у Шибенику; парохијски дом у Смиљану, којег треба везати уз личност Милутина Тесле, као покушај повратка његовог сина кући; кућа химне у Глини, и још неки, за сад више наслућени и потребни, него реализовани пројекти. Критерији укључивања свих ових тачака у мрежу мора бити само један; симболички значај и културни допринос у данашњем времену.

Трећи низ чине самостални пројекти који ничу широм простора, различити по досегу, амбицији и значају и међу којима сваки треба појединачно вредновати. Док су неки окренути искључиво туристичкој намени и нису нам занимљиви, за многе шири јавност ни не зна. Зато само као примјере наводимо кућу Вишњић у Дубравама и збирку Ненадић у Буињским Ријечанима код Двора на Уни с лијеписним збиркама етнографског материјала. Код уврштавања оваквих пројеката у мрежу морао би функционисати нарочито строг критериј у процени могућег културног и јавног доприноса и интереса.

Оно што се у овом тренутку намеће у ситуацији паралелног егзистирања бројних оваквих (полу)институција у настајању и покушаја, потреба је њиховог идејно-организационог увезивања по критерију интереса Срба у Хрватској, уз напомену како је унапријед јасно, и то треба прихватити, да неки од њих не желе да буду само то. Како је ријеч о разноврсним покушајима и ситуацијама, тако и повезивање треба бити томе прилагођено. За сада најрадије користимо термин „надстрешница“, који омогућава да се лако разумије како се не дира у правну или какву другу аутономију етаблираних подухвата, већ се жели повезивањем отворити нове програмске, а онда и натјечајно-финансијске могућности. Укључивањем у мрежу *Наша Кућа* преузеле би се неке обавезе према ужој и широкој заједници, а у складу с претходно установљеним програмским могућностима. Наравно, мрежа мора остати трајно отворена за улазак у њу, али и за излазак због различитих разлога.

Постоји још један битан разлог за овакво нестандартно рјешење. И да постоје политичка воља и материјалне могућности, не би било лако осмислити један централни етнографски музеј Срба у Хрватској, од Дубровника до Каранца у Барањи, с понекад тешко утврдивим јасним разликама и дистанцама у односу на већинско окружење.

Локалне истине су наше битне истине.

Зато нам се чини да је оваква, по озбиљним стручним критеријима осмишљена и вођена мрежа, најбоље рјешење за нас. Наравно, сваком елементу овог грубог нацрта потребне су додатне разраде.

Чедомир Вишњић

Fotografija: Mario Beganović / Sisak, 2023.

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI
SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb
FAX: + 385 1 4845 364
TEL: + 385 1 48 72 480
skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

pretplata

04	OD DANA REPUBLIKE DO SREtenJA Nenad Jovanović HRONIKA	43	LUDILO I ANKSIOZNOST Muharem Bazdulj KNJIŽEVNOST, Pjesnikinje: Charly Cox i Caroline Bird
13	RAT Goran Babić DNEVNICI (1)	46	POZIV NA JEDNAKOST Željko Luketić IZLOŽBE, BARBARA BLASIN
14	MADE IN LIKA Sonja Leboš INTERVJU, BRANKA CVJETIČANIN	50	LEGITIMNO, POGREŠNO I LAŽNO Igor Ružić KAZALIŠTE, UZ NAGRADU HRVATSKOG GLUMIŠTA 2022.
19	SPEKTAKL U SJENCI UŽASA Bojan Munjin UZ SVJETSKO NOGOMETNO PRVENSTVO U KATARU	52	LUČONOŠA U TMINI Nenad Rizvanović MUZIKA, ESEJ O ARSENU DEDIĆU
21	DVIJE IKONE IZ RIZNICE MANASTIRA KRKE Branko Čolović BAŠTINA	56	STVARANJE SAVEZA MEĐU VRSTAMA Bojan Krištofić IZLOŽBE, ANA KUZMANIĆ I NIVES SERTIĆ
26	IKONE NA ČEKANJU Milorad Savić BAŠTINA	59	IZLAZAK IZ REČI U SVET Jovana Milovančević KNJIGE, U JEDNOM DANU
30	STOPE U SNIJEGU Željko Kresojević SJEĆANJA KATE BUKVE NA OBRUČ NA PETROVOJ GORI	61	BANIJSKI BILDUNGSROMAN Vladan Bajčeta KNJIGE, RUŽA POD LEDOM
35	LEKCIJE IZ LJUDSKOSTI ARSENA DIKLIĆA Čedomir Višnjić ESEJ	63	JEDAN KRAJ DVE PRIČE O DRUGOM MEĐURATNOM VREMENU Vule Žurić KNJIGE, SRĐAN KARANOVIĆ: SAM O SEBI I MARKO MARKOVIĆ: ROB I GOSPODAR MIKROFONA
37	PRVI VEK DUŠKA RADOVIĆA Milivoj Nenin KNJIGE, STO GODINA DUŠKA RADOVIĆA	66	BROJGELOVSKA SLIKA SVETA GORANA PETROVIĆA Nikola Živanović KNJIGE, PAPIR SA VODENIM ZNAKOM I IKONOSTAS SVEG POZNATOG SVETA
40	ZAGREBAČKI NOĆNIK Drago Kekanović KNJIŽEVNOST, MILAN LENTIĆ	69	KRATKI OSVRTI Đorđe Matić KNJIGE, O ČEMU ŠUMOMI PrenoSE RAZLIČITE ISTINE, TRG SLOBODE I ONO ŠTO HERMES NE ZNA
41	NEOBIČAN SLUČAJ GOSPODINA RABAZOVIĆA Milan Lentić PROZA	73	SRBI U OKOLICI SLAVONSKOG BRODA Filip Škiljan ISTRAŽIVANJE
		90	PANOPTIKUM Goran Borković

OD DANA REPUBLIKE DO SREtenJA

Nenad Jovanović

ZAVŠENI DANI SRPSKE KULTURE – Kraj novembra i početak decembra prošli su u znaku završnih manifestacija u okviru Dana srpske kulture koje je organizirao SKD "Prosvjeta". U dobro popunjenoj dvorani Dječjeg kazališta Branko Mihaljević u Osijeku održan je koncert na kojem su učestvovali Ansambli narodnih igara "Prosvjeta" iz Vukovara i Ansambli narodnih igara i pjesama "Veselin Masleša" iz Banjaluke. Jadranka Vinterhalter, historičarka umjetnosti i muzejska savjetnica, 6. decembra je u dvorani "Prosvjete" održala predavanje "Susreti umjetnika i kustosa, 10 godina rada (1974./84.), 400 km razdaljine (Beograd-Zagreb)" o bogatim intenzivnim vezama, susretima, dijalozima i druženjima kustosa i umjetnika kroz programe i suradnju beogradskih i zagrebačkih muzejsko-galerijskih ustanova. "Za deset godina, koliko sam radila kao kustos u beogradskom MSU, bilo je to inspirativno vrijeme suradnje institucija Beograda i Zagreba, odnosno svih kulturnih institucija", rekla je Jadranka Vinterhalter. Iznenadujuće velik broj ljudi, što pripadnika srpske zajednice, što ljubitelja kulture i umjetnosti, skupio se 7. decembra uvečer na akustičnom "Triptihu" Ane Đurić Konstrakte koja je sa svojim kolegama zatvorila ovogodišnje Dane srpske kulture i izložbu *Tabula rasa* kao njihovu okosnicu. "Mislila sam da ću nastupiti pred petnaestak ljudi, a ovde je puna dvorana", pomalo u šali rekla je Konstrakta.

VEČERI PJESME I KULTURE ... – U organizaciji okučanskog pododbora "Prosvjete" u tamošnjoj kino dvorani održano je "Veče pjesme i poezije

Grigora Viteza" na kojoj su nastupile članice folklorne sekcije, dok su djeca koja pohađaju nastavu srpskog jezika po modelu C, kao i pravoslavnu vjeronauku, recitali prigodne pjesme. Program je vodila predsjednica pododbora Sanela Martinović, a zamjenik načelnika općine Siniša Martinović uručio je prigodne paketiće svim učesnicima programa, te školske torbe za djecu.

IZLOŽBA SLIKA – U domu u Kraguju otvorena je izložba slika nastalih na jesenas održanoj likovnoj koloniji. Izloženi su radovi Nedeljka Tintora, Marije Milošević, Ane Milašinović, Hajrudina Osmanagića, Gordane Maksimović, Danijele Makoš, Marije Pukey Žigic, Marije Pavlić, Dobrile Vein, Ane Milašinović, Branke Vrbanić i Jelene Srednoselec. Otvorenje su uveličale mlade članice "Prosvjetinog" pododbora Pakrac – Lipik. Izložba slika i likovna kolonija dio su aktivnosti projekta "Umrežavanje i suradnja pododbora SKD 'Prosvjete' zapadne Slavonije i Moslavine" koji je financijski potpomoćnut od Ministarstva kulture Republike Srbije.

RIJEČKI DEKUPAŽ – Početkom decembra u prostorijama riječkog pododbora "Prosvjete" održana je likovna radionica za djecu koju je vodio profesor likovne umjetnosti Darko Dožanić, da bi naredne sedmice bila održana još jedna kreativna radionica, ovog puta dekupaž tehnike. Radionice je organizirala podružnica Srpskog demokratskog foruma Primorje i Gorski kotar, a vodila ju je učiteljica srpskog jezika i kulture Valentina Vukadinović koja predaje na području Vrbovskog, Gomirja i Moravica. "Došli smo na ideju da radionice koje inače održavamo u Gomirju, od sada proširimo i počnemo održavati u Rijeci", rekla je Valentina Vukadinović.

ZLATIBOROM CURA ŠEĆE – Na Zlatiboru je od 1. do 4. decembra održano 11. izdanje Međunarodnog festivala veterana folklora pod nazivom "Opet se Zlatiborom cura šeće". Među 56 društava s 1.310 igrača na festivalu su bili i članovi SKUD-a Jovan Lazić iz Belog Manastira, ove godine jedini iz Hrvatske, što im je već šesti put da su na tom festivalu. Festival je okupio učesnike iz Srbije i srpske dijaspor: Austrije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Slovenije.

SVATOVSKI OBIČAJI

— U prostorijama pododbora "Prosvjete" u Osijeku održano je predavanje "Svatovski običaji Srba u zapadnom Srijemu" koje je održao profesor historije Veljko Maksić. Tema nije poznata široj javnosti, a obuhvaća svatovske običaje Srba u Veri i Borovu. Predavač je opisao svatovski proces, uz fotografije i tekstove iz novina. Kroz razgovor sa živućim svjedocima starih običaja Maksić je sačuvao od zaborava svatovske običaje svog kraja.

VOJNIČKI KONCERT

— U prepunoj sali Doma kulture u Vojniću 3. decembra održan je godišnji koncert u organizaciji pododbora "Prosvjete" iz Vojnića. Osim domaćina, na godišnjem koncertu nastupali su i članovi folklornih sekcija pododbora Garešnica i Krnjak, Ansambl narodnih igara "Prosvjete" i KUD "Sloga" iz Vukovara. Mnogobrojni izvođači, domaćini i njihovi gosti imali su priliku predstaviti svoje umijeće u čuvanju nacionalnog i zavičajnog kulturnog identiteta, igrajući igre iz mnogih krajeva, od Srbije preko Slavonije do Korduna.

BARANJSKA JESEN

— U organizaciji HKUD-a Beli Manastir i gradskih vlasti 4. decembra u tamošnjem Centru za kulturu održani su deveti po redu Susreti reproduktivnih ansambala "U jesen si Baranjo lipa". Festival je okupio istaknutija hrvatska društva sa područja Slavonije i Baranje, a Ansambl narodnih igara "Prosvjete" iz Vukovara prvi je puta učestvovao u jednoj ovakvoj manifestaciji, predstavljajući se igrama iz Baranje u koreografiji Dalibora Milovančevića i igrama iz zapadne Srbije koreografa Dragomira Vukovića Kljace.

BAZDULJ U BIBLIOTECI

— U prostorijama Središnje knjižnice "Prosvjete" u Zagrebu 7. decembra održana je tribina posvećena književnom stvaralaštvu Muharema Bazdulja s naglaskom na njegovu novu knjigu "Hronika preokreta", zbirku kolumni nastalu u vrijeme korone. Uz autora, o knjizi i ukupnom njegovom stvaralaštvu govorili su književnik Đorđe Matić i publicist i urednik izdavaštva SKD "Prosvjeta" Čedomir Višnjić. Na tribini je bilo riječi i o prisustvu muslimanskih pisaca i književnika koji su se osjećali kao Srbi u srpskoj kulturi, od Meše Selimovića i Skendera Kulenovića do Emira Kusturice, pa i do Sinana Sakića i Šabana Šaulića "za koje će svi reći da su srpski pjevači". Ističući da Bazdulj osim što dobro piše ima i veliko znanje, Višnjić je pročitao jednu od priča iz njegove zbirke "Mitraljezac Mujo" u kojoj se između ostalog navodi kako je Murat Kusturica, otac Emira Kusturice, sa svojim suborcima partizanima oslobađao Beograd 1944. godine.

GODIŠNJICA KOORDINACIJE

— Nastupima KUD-ova i grupa nacionalnih manjina koje djeluju u Zagrebu u Centru kulture na Peščenici (KNAP) 10. decembra obilježen je Dan Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Grada Zagreba. Podsjetivši na 19. godišnjicu Koordinacije, formirane u decembru 2003., godinu nakon donošenja Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina, predsjednik Savjeta za nacionalne manjine Aleksandar Tolnauer najavio je da će sredstva u 2023., prije svega za programe kulturne autonomije, iznositi 58 miliona kuna, 8 miliona više nego 2022. Nastupili su KUD-ovi Crnogoraca, Čeha i Poljaka, muzički nadarena djeca iz makedonske nacionalne manjine te albanska muzička grupa Ilirka.

O SRBIMA OPTANTIMA

— U Srpskom kulturnom centru u Belom Manastiru, u organizaciji tamošnjeg pododbora "Prosvjeta", održano je predavanje o optantima i promocija knjige "Srbi optanti iz Mađarske u Kraljevini Jugoslaviji (1921-1941)". Predavanje je održao historičar i pisac knjige Milan Micić iz Novog Sada, autor 40 knjiga i generalni sekretar Matice srpske. Održao je predavanje o Srbima iz Mađarske koji su nakon Prvog svjetskog rata izabrali da se s teritorije koja je ostala u Mađarskoj presele u novostvorenu Kraljevinu SHS. "Moja porodična istorija u znatnoj je meri uticala na teme kojima se bavim. Ja sam potomak srpskog dobrovoljca Jovana Micića, poreklom sa Banije. Odrastao sam u dobrovoljačkom naselju Vojvoda Stepa u Banatu, tako da se ova tema nametnula sama po sebi, pogotovo što nije adekvatno obrađena u našoj historiografiji i nije prisutna u kolektivnom pamćenju", kaže Micić.

OBLJETNICA KARLOVAČKOG PODODBORA

— Svečanom akademijom u karlovačkom Gradskom kazalištu Zorin dom, tamošnji pododbor "Prosvjete" obilježio je 25. godišnjicu djelovanja. Kako je pododbor osnovan krajem 1996. proslava je zbog epidemije i inih razloga odložena za godinu dana. Uz prigodni kulturno-umjetnički program, o povijesti pododbora govorio je

predsjednik Milan Lapčić, a prisutnima se obratio i generalni sekretar SKD "Prosvjeta" Slobodan Živković. Moglo se čuti i da su ideju za osnivanje dali karlovački profesori Vladimir Funduk i Stevo Komadina, a papirologiju odradio tadašnji generalni sekretar Duško Radaković, da je osnivanju prisustvovao predsjednik karlovačke Matice hrvatske Ivan Jurković, što je bila velika moralna potpora predstavnika većinskog naroda, kao i da je pododbor bio inicijator povratka pravoslavnih sveštenika u Karlovac pa je prvi od njih bio Duško Spasojević. Pododbor je do sada organizirao ili učestvovao na više od 200 likovnih kolonija, organizirao je preko 30 izložbi, održan je veliki broj književnih tribina i posjećeno je više od 20 mjesta značajnih za kulturu i tradiciju.

NOVA TAMBURAŠKA SEKCIJA – Osječki pododbor "Prosvjete", osim muzičke, književne i likovne sekcije, od 10. decembra u svom sastavu ima i tamburašku sekciju. Uz podršku članova starije dječje grupe Tamburaške sekcije KUD Branislav Nušić iz Borova, okupilo se petnaestak mališana, ljubitelja muzike i tamburice koji su radili pod stručnim vodstvom Dušana Latasa, voditelja Tamburaškog sastava *Dunavske zore* te borovskih tamburaša. Mališani su savladali prve korake i pokazali interes za sviranje i pjevanje u tamburaškoj sekciji.

ŠTA ĆE BITI S KULOM? – Tema ovogodišnjih skraćenih Desničinih susreta bila je budućnost nasljeđa Kule Jankovića u Islamu Grčkom. Okrugli stol na tu temu održan je 13. decembra u Vijećnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Uz moderiranje profesora Drage Roksandića, govorili su znanstvena savjetnica Tatjana Škarić Jurić, Darko Babić s katedre za muzeologiju, Vlatka Lemić, predsjednica ICARUS-a te Marko Šarić s odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Osim ICARUS-a, Desničine susrete organiziraju Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije zagrebačkog Filozofskog fakulteta, Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi i SKD "Prosvjeta". Prethodne večeri u zagrebačkoj Biblioteci Bogdana Ogrizovića predstavljen je zbornik radova sa znanstvenog

skupa " (Ne)poznati Desnica i književna ostavština u baštinskoj perspektivi – primjeri dobre prakse", održanog 2021. godine.

PRVIH PRIVREDNIKOVIH 125 – Svečanom akademijom u Muzičkoj akademiji u Zagrebu Srpsko privredno društvo "Privrednik" 13. decembra obilježilo je 125 godina od svog osnivanja 1897. godine u Zagrebu. Kroz tri vijeka postojanja i djelovanja, ova dobrotvorna organizacija pomogla je u školovanju i obrazovanju na desetine hiljada siromašne djece i omladine. Nakon niza pozdravnih govora, patrijarhu srpskom Porfiriju uručeno je najveće "Privrednikovo" priznanje – Velika diploma Vladimira Matijevića za izuzetno dobročinstvo i aktivizam u zajednici. Predstavljena je i ovogodišnja generacija "Privrednikovih" stipendista; u ovoj školskoj/akademskoj godini "Privrednik" stipendira ukupno 126 učenika i studenata iz svih krajeva Hrvatske. Za kulturno-umjetnički dio programa zadužena je bila Pjevačka družina Svetlane Spajić, pjevačice srpske tradicionalne muzike i muzičke pedagoginje iz Beograda.

KONCERT U KRNJAKU – Preko 300 ljudi zbilo se u sportsku salu Osnovne škole Katarina Zrinski u Krnjaku kako bi pratili tradicionalni godišnji koncert krnjačkog pododбора "Prosvjete". Domaćini su nastupili sa sve tri folklorne sekcije – malom, srednjom i velikom, kao i s pjevačkom, muzičkom i dramsko-recitatorskom sekcijom, pododbor iz Vojnića nastupio je s igrama s Korduna, pododbor iz Korenice s igrama iz Like, a pododbor iz Vrginmosta, kao i domaćini, s igrama iz Šumadije. Njihova umijeća pratili su karlovački dožupan Dejan Mihajlović, potpredsjednik "Prosvjete" Siniša Tatalović, generalni konzul Srbije iz Rijeke Goran Petrović, predsjednica pododбора Milena Bižić i direktorica krnjačke škole Željka Stojković.

KOSTAJNIČANI U ZAGREBU – Članovi "Prosvjete" iz Hrvatske Kostajnice, među kojima i odskorašnji učenici nastave srpskog jezika po C

modelu, posjetili su 14. decembra Zagreb i obišli srpske institucije – Srpsku pravoslavnu opštu gimnaziju, prostorije biblioteke “Prosvjete” i saborni hram Preobraženja Gospodnjeg gdje ih je s historijom crkve i Srba u Zagrebu upoznao arhimandrit Danilo Ljubotina. “Došli smo da posjetimo srpske institucije u Zagrebu, ali i da osjetimo atmosferu pred praznike. Tu je 20-ak roditelja s isto toliko djece koja su upisala srpski jezik po modelu C”, rekla je predsjednica pododbora u Hrvatskoj Kostajnici Irena Bekić, dodajući da je u sekcijama tamošnjeg pododbora 15-oro djece. “Prosvjeta” je kuća svih njenih članova s područja cijele Hrvatske, pa smo tako bili domaćini članovima pododbora iz Hrvatske Kostajnice koji su imali zadovoljstvo da vide i obiđu svoju kuću. Nadamo se da će te posjete biti praksa i u budućnosti i da ćemo redovitiije ugošćavati naše članstvo”, rekao je generalni sekretar “Prosvjete” Slobodan Živković.

KO JE UBIO DŽENIS – Dugi i sadržajni ovogodišnji Dani srpske kulture u organizaciji “Prosvjete” praktično su završeni u zagrebačkom kazalištu Komedija gdje je 17. decembra izvedena predstava Tijane Grunić “Ko je ubio Dženis Džoplin” u režiji Sonje Petrović i izvođenju glumaca Srpskog narodnog pozorišta (SNP) u Novom Sadu i svirača iz novosadskog benda UV. Dženis Džoplin i njen alter ego glumile su Sonja Kesler i Bojana Milanović iz SNP-a uz odličnu podršku kolega.

ŽIVO U KUKAVICI – Kamp Kukavica kod Velikog Grđevca 17. decembra bio je mjesto okupljanja djece s područja zapadne i istočne Slavonije, kao i Moslavine. Uz edukaciju, zabavu i igru razigrana djeca željna sticanja novih znanja i prijateljstava su provela dan s učiteljima koji su pripremili pregršt zanimljivih radionica. Polaznike kampa posjetila je ambasadorica Srbije u Hrvatskoj Jelena Milić koja je u pratnji bjelovarskobilogorskog dožupana Saše Lukića, učesnicima kampa podijelila novogodišnje paketiće. Uz predavače, učitelja Bojana Lazića, učiteljice Rade Božić i sveštenika Luke Bosanca, podršku je svojim dolaskom dao i generalni sekretar “Prosvjete” Slobodan Živković.

DADA JOK – Povodom stogodišnjice Dadaističke matineeje, upriličene 1922. godine u Osijeku, 18. decembra u dvorani “Urania” u Zagrebu odigrana je predstava “Država Dada-Jok” dramaturga i redatelja Adama Randelovića u produkciji Odjela za kulturu SNV-a. U predstavi su glumili Dorotea Ilečić-Sever, Damjan Humski i Lovro Rimac, uz Luju Parežanina koji je doprinio naracijom i nizom instrumenata. U predstavi je bila riječ o pokušaju lokalnih mladih ljudi da dadaistički umjetnički pokret prošire

na Kraljevinu SHS, pri čemu se apostrofiraju Branko Ve Poljanski, Dragan Aleksić i Tristan Cara.

PAKET ARANŽMAN U RIJECI – U riječkoj galeriji Kockica 20. decembra otvorena je izložba fotografija “Novi talas u Beogradu: Paket aranžman (1981-2021)” kao najzaokruženiji pogled na početak jednog važnog perioda pop-muzike u Beogradu. Kompilacijski album „Paket aranžman” pojavio se kao izdanje Jugotona u februaru 1981. godine. Na njemu su se zajedno predstavile beogradske rock-grupe Šarlo akrobata, Idoli i Električni orgazam, koje nisu bile samo nove datumom vlastitog osnivanja, nego i, što je važnije, glazbenim senzibilitetom. Autori su Zorica Kojić i Dragan Ambrozić, dok dizajn potpisuje Dobrila Stevanić.

BOROVSKJE SANJALICE – Dječji hor “Sanjalice”, koji djeluje kao dio borovskog pododbora “Prosvjete”, održao je krajem decembra svoj prvi Novogodišnji koncert u biblioteci tamošnjeg pododbora. Hor je počeo s radom u septembru prošle godine, a danas ima 17 članova, djece predškolske dobi i nižih razreda osnovne škole u Borovu, od kojih se na koncertu predstavilo njih 13 s voditeljicom hora Katarinom Lukić. U programu je nastupila i Jelena Kolarević, članica tamburaške sekcije KUD-a “Branislav Nušić” iz Borova.

POTRESNE KRONIKE – Druga tužna godišnjica potresa na Baniji obilježena je 29. decembra otvaranjem izložbe “Potresne kronike” Danijela Pavlića u Novinarskom domu u Zagrebu. Na izložbi, koju sačinjava 17 fotografija velikog formata, prikazan je i kratki film Katarine Lukec o jednom Pavličevom danu provedenom u probijanju do zabačenih sela i podjeli hrane i potrepština. Također je predstavljeno drugo, dopunjeno izdanje istoimene knjige sa 188 stranica dnevnčkih zapisa, zapažanja i priča o ljudima koje je Pavlić upoznao tokom svog ‘spartanja’ odranije za-

boravljenim i pustim selima, kao i donošenje humanitarne pomoći onima koji su tamo još ostali. Pavličevu knjigu, u kojoj je i 96 fotografija, uključujući digitalno izdanje, financirali su Srpsko narodno vijeće i Zaklada Solidarna.

U NOVU GODINU S NOVIM MUZEJEM – Zadnjih dana 2022. Savez antifašističkih boraca i antifašista RH pokrenuo je web stranicu “Muzej antifašističke baštine”, koja uz stalni postav, čine fotografije i intervjui s nekadašnjim partizanima, zbirke Žene u NOB-u i Koncentracijski logori, kao i vijesti i informacije o očuvanju antifašističke baštine na lokalnom nivou. “Muzej antifašističke baštine”, projekt čija je nositeljica Nataša Mataušić a financira ga Ministarstvo hrvatskih branitelja, trebao bi doprinijeti održanju sjećanja na antifašističku prošlost i borbu u Drugom svjetskom ratu. U stalnom postavu je sve više fotografija povezanih s NOB-om u Hrvatskoj i Jugoslaviji, kao i video-zapisa razgovora s bivšim borbicima, narodnim herojima i poratnim rukovodiocima, među kojima s Radom Bulatom, Ivanom Fumićem, Radom Pavlovićem.

KONAČNO SVOJI NA SVOME – Hrvatska je 1. januara ušla u Šengen i svaki njen građanin može bez graničnih pregleda i procedura takoreći od Dubrovnika do Narvika ili od Dalj planine do Andaluzijskog gorja. Ali ne i u dvorište Preradovićeve 21, jer je SKD “Prosvjeta” u novogodišnjoj noći ušla u svoj posjed i postavila mjere osiguranja kako bi spriječila daljnje nezakonito korištenje parking prostora nakon što su prije nekoliko godina odlukom Vlade RH “Prosvjeti” vraćene nekretnine. Ljudi dobre vjere i dobrih namjera, bilo da su zaposleni u organizacijama koje su smještene u tim zgradama, ili njihovi gosti, uvijek mogu ući, ali uzurpatori nisu poželjni.

ČUVARI TRADICIJE – Belomanastirski Folklorni ansambl “Čuvari tradicije baranjskih Srba”, u saradnji sa tamošnjim VSNM-om, organizirao je na Badnje večer prikaz običaja unošenja badnjaka i slame u porodičnu kuću. Prikaz je izveden u Baranjskoj srpskoj kući, koja se nalazi tik uz Crkvu svetog Arhangela Mihaila. Veliki poznavalac baranjske tradicije Milan Dvornić imao je ulogu domaćina kuće, a uz njega učestvovali su i drugi članovi Ansambla: Milan Stanković, Jasna Bodlović, Iva Jovanović i Jelena Okolić. Svečanoj atmosferi doprinijeli su recitatori Sara Jasnić i Veljko Laketa. Zajedničko vijeće opština (ZVO) iz Vukovara doniralo je sto paketića koji su podijeljeni djeci koja su se te večeri našla u Srpskoj kući.

TESLINA GODIŠNJICA – Okrugla 80. godišnjica smrti čuvenog svjetskog naučnika Nikole Tesle, koji je umro 7. januara 1943. u New Yorku,

obilježena je u Zagrebu. Pred Meštrovićev spomenik Tesli u centru grada, vijence su položili predsjednica Udruge "Nikola Tesla – genij za budućnost" Dragica Mihajlović, izaslanik gradonačelnika Grada Zagreba Ivan Ivanković i Vilko Smrečki, predstavnik Instituta Ruđer Bošković, ali se na spomeniku našlo i nekoliko ruža koje su položili građani koji su se sjetili godišnjice smrti, kao i slike koje je privremeno postavio slikar nekadašnjih banjskih pejzaža Jovo Tatišić. Delegacija VSNM-a Požeško-slavonske županije i županijske organizacije SDSS-a s dožupanom Nikolom Ivanovićem položila je cvijeće na spomenik Nikoli Tesli u parku kod Orljave u Požegi.

BOŽIĆ U VUKOVARU – Vukovarski pododbor "Prosvjete" već tradicionalno, drugog dana Božića, 8. januara, održava prigodni svečani Božićni program. Ove su godine u njemu učestvovali najmlađi članovi vukovarskog srpskog pevačkog društva Javor, učenici vukovarske Gimnazije, polaznici muzičke škole Dragutin Tadijanović, vokalni solisti Živojin Jergić, Milisav Petković i Katarina Lukić, dok je besjedu o značaju i važnosti ovoga praznika održao Srđan Despotović, a omladina iz Pačeta po prvi put vukovarskoj publici prikazala običaj vertepa. Grupa momaka obučenih u careve obilaze Pačeta, Tenju, Markušicu, Bobotu i druga mjesta, prikazujući narodni običaj kako su nekada mudraci i carevi došli da se poklone novorođenom Isusu.

KREATIVNO ČOŠE – U prostorijama osječkog pododбора "Prosvjete" održana je izložba Likovne sekcije "Kreativno čošje". Kroz jedanaest radionica tokom 2022. prošlo je petnaestak ljubitelja kreativnog izražavanja. Uoči izložbe u kraćoj rekapitulaciji, voditeljica radionica Nataša Kljajić objasnila je prisutnima što se i kako izrađivalo kroz likovne radionice među kojima su bili origami, oslikavanje u tehnici dekupaž, izrada recikliranog papira, kaširanje, izrada dekorativnih lopti od konca...

SLIKOM DO STIPENDIJE – Nakon dvije godine pauze, Srpsko privredno društvo "Privrednik" organiziralo je u svojim prostorijama u

Zagrebu Božićnu aukciju umjetničkih slika pod nazivom "Slika za stipendiju". Radi se o djelima nastalim na tradicionalnim "Privrednikovim" likovnim kolonijama na kojima slikaju akademski slikari iz Hrvatske, Srbije, BiH i Slovenije. Naslikani radovi poklanjaju se "Privredniku" koji potom organizira aukciju, a sva dobivena sredstva idu u fond za stipendiranje učenika i studenata. Ponuđeno je ukupno 40 slika u tehnikama ulja i akrila čija se početna cijena kretala od 50 do 800 eura.

PROSVJETA NA SRPSKOJ VEČERI – Nakon dvije godine pauze zbog pandemije koronavirusa, u restoranu Globus na Zagrebačkom velesajmu, u noći sa 14. na 15. januara održano je Srpsko veče, najmasovnije nezvanično društveno okupljanje srpske zajednice i njihovih prijatelja u Hrvatskoj. Svaki od preko 1.200 gostiju mogao je uživati u atmosferi koju je "naložila" poznata pjevačica Ana Bekuta, a doprinijeli joj sastav "Prava stvar" iz Novog Sada i folklorši garešničkog pododбора SKD-a "Prosvjeta" koji su uz veliki aplauz publike izveli igre s kosovskog Pomoravlja. Kako je rekao predsjednik SNV-a Milorad Pupovac, te su večeri ljudi došli iz cijele Hrvatske, od Gorskog kotara i Rijeke, preko Slavonije, Banije i Korduna, Like i Dalmacije, a sama zvijezda večeri, Ana Bekuta izjavila da je to bila nezaboravna noć s divnom energijom i da je posao odradila s velikom ljubavlju.

U SPOMEN NA PERSIDU ŽUTINIĆ – U okviru manifestacije “Srpski tradicionalni običaji” za Božić u Zavičajnom muzeju Daruvar otvorena je izložba ikona pokojne arhitektice i akademske slikarice Perside Žutinić. Prostor Dvorca grofa Jankovića, u kojoj je muzej smješten, bio je premalen da primi Daruvarčane koji su željeli prisustvovati ovom događaju. O ikonama i radu daruvarske umjetnice Perside Žutinić govorila je autorica postava, historičarka umjetnosti Majana Štor. Manifestaciju su organizirali SKD “Prosvjeta”, Srpsko narodno vijeće, Parohija daruvarska SPC-a i Zavičajni muzej Daruvar uz pokroviteljstvo Bjelovarsko-bilogorske županije i Grada Daruvara.

ZLO JE KRENULO IZ KARLOVCA – U organizaciji zagrebačke Documente i suradnika u Karlovcu je 20. januara obilježena 80. godišnjica početka jedne od najvećih njemačkih operacija protiv jugoslavenskih partizana, poznata pod kodnim nazivom Operacija Weiß. Tim povodom kod devastiranog centralnog spomenika u centru Karlovca, autora Vanje Radauša, Documente i zagrebački umjetnici, predvođeni glumcem Vilijem Matulom te instrumentalistima iz kvarteta Cul-de-Sac, izveli su umjetničku intervenciju. Vesna Teršelič, predsjednica Documente, objasnila je smisao umjetničke intervencije i pojasnila da je operacija započela u zoru 20. januara 1943. iz Karlovca napadom njemačkih snaga na partizanske jedinice. “Partizani su se borili za prava svih, kao što se danas mnogi među vama bore za ljudska prava jer živimo u vrijeme kada je poštovanje ljudskih prava i prava svih manjina veliko pitanje. Na udaru su pripadnici manjina i moramo učiti na iskustvu partizana”, rekla je Vesna Teršelič.

(NE)ZABORAVLJENI HOLOKAUST – Hrvatsko društvo kao da zaboravlja da su nacistički i fašistički režim, a s njima i ustaše kao njihova domaća varijanta, intenzivno provodili genocid nad Židovima, Romima i Srbima. Tako se na tradicionalnoj šetnji koju su povodom Međunarodnog

dana sjećanja na žrtve holokausta 27. januara organizirali Antifašistička liga RH, Židovska općina Zagreb, Svjetski židovski kongres, Srpsko narodno vijeće i Documenta, okupilo nekoliko desetaka građana uz veleposlanike više država. Predsjednik Koordinacije židovskih općina Ognjen Kraus, podsjetio je na stradanja židovskog naroda u Drugom svjetskom ratu i kritizirao vlast jer nije zakonski zabranila ustaške simbole i ustaški pozdrav. Uoči tog dana, 25. januara u prostorijama Kuće ljudskih prava u Zagrebu otvorena je izložba “Tragom sjećanja”, autorica Kristine Dilice i Martine Barešić. Izložbu čini 40-ak fotografija snimljenih u koncentracionim logorima Aušvic - Birkenau i Jasenovac kojima se ukazuje na važnost očuvanja kulture sjećanja. Taj dan zvanično je obilježen i na Spomen-području Danica u Koprivnici, mjestu ustaškog logora, gdje su predstavnici županijske i gradske uprave te županijskog srpskog vijeća i antifašističkih udruženja položili vijence. Grad Križevci također je obilježio Međunarodni dan Holokausta, polaganjem vijenaca na spomen-obilježje žrtvama Holokausta.

MATERIJAL ZA EDUKACIJU – SKD “Prosvjeta”, u saradnji s SNV-om, nabavila je dodatni edukativni materijal koji će biti poklonjen svim školama i učiteljima koji predaju srpski jezik i kulturu po modelu C. Radi se o materijalima izdavačke kuće Pčelica iz Čačka koji su potrebni u svakoj učionici, a to su knjiga “Srbija”, “Moja prva karta”, komplet četiri knjige koje govore o narodnoj tradiciji, običajima, starim zanatima, graditeljstvu, narodnom stvaralaštvu, kao i koferčić za đaka prvaka za lakše savladavanje početnog učenja čitanja i pisanja s kreativnim zadacima i propratnim materijalima poput plakata azbuke i slovarice.

S tim u vezi podsjetimo da je velik broj predavača srpskog jezika i kulture po modelu C iz Hrvatske, kao i predstavnici nadležnih organa u čijem je djelokrugu nastava na manjinskim jezicima prisustvovao, Republičkom zimskom seminaru za učitelje i nastavnike srpskog jezika i književnosti koji je od 28. do 30. januara održan u Beogradu. Na stručnom skupu bilo je preko 1.700 učesnika iz Srbije, Hrvatske i Republike Srpske. “Dogovorili smo da se od 2024. organiziraju i predavanja na temu obrazovanja na nekom od manjinskih modela u Hrvatskoj, kao i da predstavnici nadležnih institucija održavaju predavanja na stručnim skupovima za nastavnike koji se organiziraju u Hrvatskoj”, ističe Natalija Koprenica, savjetnica iz Agencije za odgoj i obrazovanje (AZOO). Učitelj iz Hrvatske koji su bili na seminaru primio je i direktor Uprave za saradnju s dijasporom i Srbima u regionu Arno Gujon koji se zanimao o radu i programu te o postojećim problemima s kojima se susreću. Dodajmo tome i da se učenicima nižih razreda koji pohađaju neki vid nastave srpskog jezika dijele bojanke “Razigrana azbuka” autorica Nike Vrbice i Sanje Šakić u izdanju SNV-a.

AKTIVNI OSJEČANI – Članovi pododbora “Prosvjete” u Osijeku, na čelu s predsjednikom Zdenkom Čikarom, nastavljaju s aktivnim radom. Tako je 3. februara u prostorijama pododbora otvorena retrospektiva slika sa likovnih kolonija “Boja Vukovara” od 2000. do 2019. Izložbu je pripremio i na zanimljiv i sadržajan način predstavio Milenko Živković, predsjednik podod-

bora "Prosvjete" u Vukovaru. Prisutnima su se predstavila dva slikara čiji su radovi izloženi na likovnoj izložbi, Rada Marković iz Darde te Milan Šola iz Batine. Sedam dana kasnije održano je predavanje Anđelke Pavić "Bukvari Steve Čuturila" kojom je prilikom uz osvrt na njegov život i rad predstavila svoju istoimenu knjigu. Stevo Čuturilo bio je značajan pedagog, pisac i prosvjetitelj. "Bukvar" i "Prva čitanka" čiji je on bio autor, bili su zvanični udžbenici u Austro-Ugarskoj, Knjaževini Crnoj Gori, Kraljevini Srbiji, Kraljevini SHS, a kasnije Kraljevini Jugoslaviji, od 1880. do 1935. godine. Dva puta je bio odlikovan Ordenom Svetog Save za zasluge koje je učinio narodu.

PROŠ'O VOZ – Filozofska drama "Voz" beogradskog Zvezdara teatra u organizaciji riječkog pododbora "Prosvjete" izvedena je 5. februara u Hrvatskom narodnom kazalištu Ivana pl. Zajca u Rijeci. Nastala po tekstu Kormaka Makartija, u režiji Voje Brajovića, "Voz" je priča dvojice junaka koji se susreću na željezničkoj stanici – profesoru Belom koga tumači Brajović i bivšem zatvoreniku Crnom kojeg igra Sergej Trifunović. Iako je predstava, prvi puta izvedena 2015. u Rijeci izvođena godinu dana kasnije na Međunarodnom Festivalu malih scena, interes publike bio je velik pa su skoro sve besplatne ulaznice preuzete u roku od dva dana.

SKD "PROSVJETA" OBILJEŽILA SVOJU KRSNU SLAVU SVETOG SAVU

– Sveti Sava, prvi srpski arhiepiskop, slovi i kao zaštitnik školstva i obrazovnih institucija, zbog čega se 27. januara obilježava u školama i pravoslavnim crkvama. Kao krsnu slavu uzela ga je i SKD "Prosvjeta" kao krovna kulturna i prosvjetna institucija Srba u Hrvatskoj.

Nakon dvije godine pauze, odnosno obilježavanja u ograničenom krugu ljudi, Sveti Sava je obilježen i na svečanoj Svetosavskoj akademiji održanoj 28. januara u Zagrebu u Maloj dvorani Vatroslav Lisinski. Prisutnima se obratio predsjednik "Prosvjete" Mile Radović, podsjetivši na bogatu društvenu aktivnost srpskih organizacija u Zagrebu i Hrvatskoj od 19. vijeka naovamo.

– Osnivajući kulturne, obrazovne i privredne institucije i razvijajući kroz njih obrazovne kulturne, dobrotvorne i druge programe i aktivnosti, gradili su naš identitet i našu prepoznatljivost, doprinoseći time multikulturalnosti, obogaćivanju i razvoju sredina u kojima su živjeli, a posebno je to bilo vidljivo u Zagrebu – rekao je Radović i izrazio očekivanje da će Društvo u 2023. učvrstiti i ojačati srpsku zajednicu i pronaći puteve kojima ćemo još efikasnije ostvarivati njene ciljeve. – Pred nama su novi projekti koje želimo realizirati, a najveći od njih je priprema i izrada projekata za izgradnju srpskog "Prosvjetinog" centra u Preradovićevoj ulici u Zagrebu. Želimo ojačati našu kulturnu autonomiju, razvijati i širiti sve zakonom propisane modele obrazovanja da bi, naročito mlade generacije mogle naučiti svoj materinski jezik, pismo, povijest, kulturni identitet i

širiti kulturni amaterizam u svim sredinama u kojima žive. Uz obrazovanje velik značaj ima naša izdavačka i istraživačka djelatnost, koja se bavi poviješću i temama našeg doprinosa ukupnom razvoju hrvatskog društva. Da bismo to mogli uspjeti, treba nam velika financijska i druga pomoć. Zato se zahvaljujem svim državnim ustanovama i pojedincima koji nam u tome pomažu – rekao je. U svojoj Svetosavskoj besjedi vladika marčanski Sava dao je duhovnu komponentu praznika. Podsjetio je na zasluge Svetog Save u stvaranju dobrih odnosa, ne samo među Srbima, nego i sa rimokatolicima u Dalmaciji koji su uvidjeli značaj Svetog Save o čemu svjedoči niz starih dalmatinskih pisaca kroz vijekove, među njima i Mauro Orbini ili Andrija Kačić Miošić.

Godišnje priznanje "Zlatna značka" koje se dodjeljuje istaknutim članovima Društva ili zaslužnim pojedincima koji su zadužili zajednicu, doprinoseći ostvarenju njegovih ciljeva, dodijeljena je Ranki Rod iz pododbora "Prosvjete" Vojnić i Petru Matiću iz pododbora Prosvjete u Belom Manastiru i Dardi. Godišnja nagrada "Desanka Đorđević" za zasluge u oblasti amaterskog stvaralaštva u okviru "Prosvjete" za 2022. godinu pripala je Tatjani Čanković i Saši Popadiću, dok je godišnja nagrada "Sava Mrkalj" za prošlu godinu za posebno vrijedan doprinos kulturi Srba u Hrvatskoj dodijeljena dugogodišnjem manjinskom aktivisti i zastupniku SDSS-a Borisu Miloševiću. U ime nagrađenih govorio je Boris Milošević. – Sve što sam postigao u zajednici napravio sam pomažući drugima, a u tom

poslu meni su pomagali drugi. U tome je bit naše zajednice – da pomažemo jedni drugima, a da oni koji mogu, povuku više i jače. Ova nagrada mi je iznimno važna, jer dolazi od naše najznačajnije kulturne institucije koja je uvijek čuvala identitet Srba u Hrvatskoj od asimilacije i getoizacije: od vremena kad je imala samo jednu adresu, onu u Berislavićevoj 10, pa do danas kad imamo više adresa i više bratskih organizacija, "Prosvjeta" je puno jača nego što je bila – podvukao je Milošević. Akademiju su uveličali i nastupi Divne Ljubojević s ansamblom Melodi te braće Teofilović.

Dan ranije, u sjedištu "Prosvjete" u Zagrebu osveštan je slavski kolač. U prisustvu predstavnika srpske zajednice obred je obavio arhimandrit Danilo. – "Prosvjeta" se bavi programima koji su važni za budućnost naše zajednice – školskim programima i obrazovanjem učenika. Iza nas je bila teška godina, a ušli smo u ovu koja neće biti manje teška, ali se nadamo da će biti bolje – rekao je potpredsjednik Prosvjete Siniša Tatalović. – Savjet za nacionalne manjine (SNM) i manjinski zastupnici trude da se sačuva tradicija koju neki pokušavaju zaboraviti i izbrisati ulogu koju su Srbi imali u povijesti ove zemlje. Zato treba zahvaliti ljudima iz "Prosvjete"

koji čuvaju i održavaju tradicije, zbog toga će SNM i dalje davati podršku – rekao je predsjednik SNM-a Aleksandar Tolnauer.

Sveti Sava je obilježen i u Srpskoj pravoslavnoj opštoj gimnaziji "Kantakuzina Katarina Branković" koja je tog svetitelja uzela za krsnu slavu. Ove godine podsjetilo se na 80. godišnjicu smrti poznatog svjetskog naučnika Nikole Tesle. U programu su pjesmama, recitacijama i video radom učestvovali učenici gimnazije, dok je učenik četvrtog razreda i likovni talent Siniša Matijević s povezom preko očiju nacrtao Nikolu Teslu i crtež poklonio ambasadorici Srbije Jeleni Milić.

U općini Jagodnjak je svetitelj osim liturgijom proslavljeni Svetosavskom akademijom u Bolmanu koju je organizirao jagodnjački pododbor "Prosvjete". Nastup recitatorske i folklorne sekcije pratila je puna sala bolmanskog Doma kulture. Tradicionalna akademija održana je u kino-dvorani belomanastirskog Centra za kulturu. Besjedu je održao belomanastirski paroh Dragan Vukadinović. U Društvenom domu u Velikom Pogancu, VSNM Koprivničko-križevačke županije organiziralo je darivanje za djecu i dječje recitacije. Svetosavska akademija održana je i u pakračkoj gradskoj vijećnici; uz bogat kulturno-umjetnički program, besjedu je održao episkop pakračko-slavonski Jovan, dok su svoja umijeća predstavile seniorska i omladinska pjevačka sekcija pakračko-lipičkog pododbora, etno grupa Trag i Svetlana Spajić. Nisu zaostali ni Karlovčani; Svetosavska akademija održana je u tamošnjem Gradskom kazalištu Zorin dom uz pjevanje članova Prvog hrvatskog pjevačkog društva Zora iz Karlovca. Osim Zore, nastupili su pjevački hor karlovačkog Sabornog hrama Svetog Nikole i folkloriši iz krnjačkog pododbora SKD. Svetosavski skupovi uz prigodni program i besjedu održani su i u vukovarskoj Tehničkoj školi "Nikola Tesla", kao i u tamošnjoj Ekonomskoj školi. U osnovnoj školi "Siniša Glavašević" u Borovu Naselju program je uz himnu Svetom Savi sadržavao i igrokaz u kojem je život Svetog Save prikazan kroz moderno doba. Svetosavska priredba održana je i u osnovnoj školi "Nikola Tesla" u Mirkovcima, jedinoj na području Vinkovaca u kojoj se nastava pohađa na srpskom jeziku i ćirilicom pismu.

ДНЕВНИЦИ (1)

РАТ

Присјетивши се епизоде у којој се Русија опасно приближила мирољубивим трупам у Бугарској, Румунији, Словачкој, Чешкој, Пољској итд, одлучих да објавим оно што сам записао прије равно годину дана, у вријеме почетка сукоба у Украјини

пише: Горан Бабић

Ових дана гледам/слушам на једној такозваној независној телевизији (ако таквих још уопће има) како неки професор са Флориде увјерава знатижељног новинара да се није НАТО приближио Русији, него да се, ваљда, Русија примакла НАТО-у! Новинар, дошао по интервју, збуњен горњом тезом, не умије професора упитати је ли се можда Колумбо прије петстотињак љета примакла Америци, или се заправо Америка, покретна и плутајућа, упутила у сусрет Колумбовој галији. Несносан, какав већ јесам, укључио бих се у расправу, али је нека невидљива сила зацрнила екран телевизора, прекинувши сваку даљњу дискусију, а све у функцији слободе информирања и демократије као такве.

Присјетивши се, дакле, те епизоде у којој се Русија опасно приближила мирољубивим трупам у Бугарској, Румунији, Словачкој, Чешкој, Пољској итд, одлучих да објавим оно што сам записао прије равно годину дана, у вријеме почетка сукоба у Украјини.

Март, 2022.

Још није престала пандемија (COVID-19) а кренуо је, па и одмакао сукоб у Украјини. Није мало ни оних који мисле да је то двоје (пандемија и макљажа) увезано, али ја не мислим тако, знајући да несрећа обично не насрће сама. Медикуси свих земаља тврдили су да вакцина све рјешава (вјерујем да је помогла, при чему је и сирота фармација напукла нешто зарадила), али болесници свеједно и даље умиру, унаточ вакцини и медицини.

Обратимо се стога другој несрећи, овој свежијој. Рат је (још грмећи) произвео бројне проблеме иако за сада, бар споља гледајући, не личи на планетарну пошаст. Међутим, као што знамо, постоји и онај

други, унутарњи поглед, најчешће поузданији и тачнији од вањског. Тај, дакле, дубљи увид рећи ће двије ствари. Најприје ће наћи да до ширења НАТО снага на исток, до самих граница Русије, није дошло случајно, а поготово не из тзв. одбрамбених разлога. Какву опасност по Црну Гору представљају руски туристи вољни да плате велике паре за ђетичке некретнине? Јасно је (не само из горњег примјера) да довођење силне војске на руске границе служи искључиво у офанзивне сврхе. Зар није покојна Олбрајтова (неопрезно?) казала како није праведно да Русији припада големи Сибир са свим својим богатствима? Премда неопрезна, била је поштенија од Фукујаме, који је говорио о крају идеологија, о њиховој исцрпљености. Не, рекла је дама – змија, не ради се о исцрпљености идеологија, него природних ресурса. Ето ситног разлога који је довео силно оружје да из праведних мотива изврши прерасподјелу Сибира и свега осталог.

Русија, оваква каква је (са свим својим манама и врлинама) о истој ствари има сасвим супротно мишљење, што прије или касније доводи до окршаја. Путину (руском руководству) на располагању лежале су двије лоше алтернативе: „мирољубиви“ пад у западно ропство или пораз на бојном пољу. Ова епоха руске историје изабрала је потоњу солуцију, а вријеме и догађаји ће показати да ли је то био прави избор.

Какву улогу у свему игра оружје, атомско прије свега? Ни у једном од 150 (Чомски) ратова, које је у посљедњих 80 година водила америчка армија, није постојала реална опасност да страдају (нестану, ишчезну) велики амерички градови, мегаполиси са милионима цивила, а данашње руско оружје омогућује такву катастрофу. Нећемо рећи да је модерни запад доведен у ситуацију да бира између смрти од глади и смрти од бомбе, али ће већ зима која стиже показати како ствари стоје, односно колике су и какве могућности оружја. За глад знамо, од свих пандемија та је најгора. Сви преживјели заточеници јасеновачког логора са којима сам разговарао (а било их је десетак и више) слагали су се у оцјени да је од свега страшног најстрашнија глад.

Види се, јасно и недвојбено да се диносауруси (тираносауруси и други) немилосрдно сударају, а ми након милиона година не знамо исход прадавног сукоба. Не знамо ни како су у свему прошле ситније звијери, разне Летоније, Литваније, Естоније. Не знамо ни шта је било од оног рептила, Британије. Од свих гмазова преживио је само Тони Блер, јер му помаже стогодишња краљица, али ни то неће још дуго.

Шта ако се Руси зауставе на граници са Пољском? Хоће ли то (може ли то) спасити Европу? Супротно песимистима, рекао бих да хоће, јер ће се након пропасти зеленкасте Украјине Европа трансформирати. Изгубивши било какав озбиљнији утјецај на било који проблем, богата ће се (стара, па уморна) претворити у дом за старе. Васцијели богати, старачки сој, своје ће посљедње дане провести у њеним бањама, санаторијумима, клиникама, мјестима на којима смрт касни, али на крају ипак стиже. Зашто не би Пееон, полубог, што је на Олимпу лијечио болесне, бесмртне богове, лијечио и ову европску чељад, потомке Метузалема?

MADE IN LIKA

BRANKA CVJETIČANIN, UMJETNICA I KULTURNA RADNICA

Lika je posebna tema i u potpunosti je drugačija u odnosu na sve ostalo. Emotivno sam vezana za to područje zbog obiteljskih veza. Međutim, sada od toga više ništa ne postoji, nakon "Oluje" je spaljena kuća moje bake Marte i zapravo osim predivnih pustopoljina i krajolika uglavnom se bavimo temom traume, kolektivnog sjećanja fokusirajući se na pitanja ekologije i ne-ljudskih zajednica

RAZGOVARALA: **Sonja Leboš**

Branka Cvjetičanin je umjetnica i kulturna radnica koja djeluje u području intermedije i multimedije, umjetničko-antropoloških istraživanja, te produkcije i razvoja inovativnih eksperimentalnih i multidisciplinarnih, kao i participativnih i društveno angažiranih modela djelovanja. Branka je studirala različite forme izvedbenih umjetnosti, *site-specific* kazališnu režiju i umjetničku produkciju (MAPA Amsterdam, Internship @ Oerol Festival Terschelling). Doktorat je stekla na Bauhaus College Dessau na temi Urbanizma Ujedinjenih nacija. Dobitnica je nekoliko nagrada i prestižnih umjetničkih rezidencijalnih programa (ArtsLink, Trust for Mutual Understanding, Watermill Art Center, Edinburgh Festival, Cal Arts, British Arts Council), od kojih recentno Erhard Busek Award za angažiranu umjetnost koju dodjeljuje UNIRI, Centar za napredne studije, Grad Rijeka i MMSU. Sudjelovala je na stvaranju i realizaciji programa Rijeka 2020 EPK na poziciji glavne umjetničke voditeljice projekta "27 susjedstava". Branka je jedna od osnivačica organizacije Polygon – Centar za istraživanje i razvoj projekata u kulturi.

Polygon je jedna od prvih prepoznatljivih nevladinih organizacija u kulturi, osnovana je prije danas vidljivijih organizacija kao što su WHW, BLOK, i dr. Kako je došlo do osnivanja Polygona? Vaš prvi projekt bio je La Strada – Arhitektura putovanja. Na neki način kao da ste i najavili taj novi milenij u kojem je turizam postao svjetska industrija broj 1.

Branka Cvjetičanin: U to vrijeme surađivala sam s Grubimix Labyrinthom (Dražen Grubišić, Nedjeljko Mikac), zapravo više se i ne sjećam tko je sve bio u toj prvoj postavi Polygona jer je tih devedesetih moralo biti dvadeset osoba suosnivača, bili su tu Dražen Grubišić, Nedjeljko Mikac, Zdravko

Krasić, Hrvoje Bakran, Sonja Živković, Vedrana Kurjan Manestar, Branko Cvjetičanin, Bruketa-Žinić, sjećam se da su oni radili logo Polygona. Formalno smo osnovani 2000. godine. Zapravo razlog osnivanja bio je projekt La Strada i to što su nas izbacili iz Muzeja suvremene umjetnosti (MSU), jer smo na disketi prenijeli virus (iako možda to i nismo bili mi). Zapravo smo tražili format djelovanja jer u to vrijeme nismo imali ni svoje računalo, telefon, printer. Carnet je u to vrijeme davao opremu na korištenje udrugama tako da je format udruge bilo logično rješenje. Što se La Strade tiče ona je dakle počela u MSU-u na staroj lokaciji na Katarininom trgu kada nam je Tihomir Milovac dao svoj radni stol i računalo na tri mjeseca jer je on bio na nekoj stipendiji u Berlinu. Zbog spomenutog virusa to je trajalo kraće, ali taman da zakotrljamo La Stradu. Tako da smo paralelno uz kompleksnu produkciju La Strade otkrivali što je to NGO organizacija i postajali dio novog vala nezavisne kulturne scene ili, točnije, najavili pojavu istog. Kad smo krenuli s La Stradom počela je kružiti i pomodna konstrukcija „kulturni turizam“, doduše meni osobno je bila zanimljivija ideja da na La Stradu postavim naplatnu kućicu – 1KN za umjetnost. Sjećam se da je Čak (Nedjeljko Mikac, op.aut.) došao s tom idejom zato što na cestama nigdje ne postoje satovi, a imao je i neku ideju o postavljanju instalacija velikih dimenzija s čim je tada bio opsjednut. Nije tada bilo puno benzinskih, a od autoputa prema jugu bilo je samo tih 45 kilometara Zagreb-Karlovac. To je vrijeme velikih koncesijskih pregovaranja Vlade sa stranim koncesionarima. Svašta se tu događalo po putu. Uglavnom podržalo nas je Ministarstvo pomorstva, prometa i veza RH, mogli smo birati cestu i izabrali smo Istarski Y jer nam se činilo da je u tom geo-političkom trenutku to bio najpristupačniji teritorij, a

i svi smo nešto radili u Istri u to vrijeme tako da su nam bile poznate kulturne politike, ljudi, okolnosti.

Produkcija La Strade trajala je dvije godine pregovora i par mjeseci produkcije u kojoj su sudjelovali zagrebački Gredelj, Hrvatske autoceste, Bina Istra, ne znam ni ja više, i tada su postavljene crne strijele velikih dimenzija na 6 lokacija Istarskog ipsilona s Polygon logom, a na naplatnim kućicama dijelili su se mali „boriči“ o La Stradi. Sanjali smo o umjetničkim vidikovcima, hortikulturnim zahvatima uz cestu za usporavanje brze vožnje, digitalnim jumbo plakatima s personaliziranim porukama, signalizaciji i preusmjerenju na regionalne ceste i sadržaje, i, naravno, Polygon naplatna kućica, totalni SF i zapravo prva kampanja za osvježavanje što se uopće tu događa u području pregovaranja i koncesioniranja jer nakon rata ceste su bile prve na bubnju. Recimo, Slovenija je dugi niz godina radila politički *bullying* upravo kroz politike izgradnje, odnosno ne-izgradnje cesta prema Hrvatskoj. Sva-kojake teme su se tu otvorile, taj turizam je bio najmanje zanimljiva tema. Nažalost, nakon postavljenih crnih strijela nismo mogli nastaviti dalje jer je izostala podrška Ministarstva kulture RH, a nije bilo drugih modela. To i danas spada u daleku budućnost – pametne ceste budućnosti, održivost, zelene politike. Stranim investitorima/koncesionarima naravno da su zanimljivije naplatne kućice u nekoj Hrvatskoj i u tom kontekstu, a tada nisu ni postojali integrativni programi/projekti koji bi povezivali različite sektore. Inovacije u kulturi u kontekstu Ministarstva kulture RH dolaze tek kasnije. Financijski jednostavno nismo imali mogućnost nastaviti La Stradu. Ja sam od toga napravila svoj teorijski rad/diplomu na Fondaciji Marcel Hicter u Bruxellesu.

Polygon je tako ostao kao neki prazni prostor koji se kasnije prema potrebi punio, praznio, i mijenjao organizacijske oblike. Nismo se trudili dati mu format uobičajene organizacije, Polygon je ostao organski u materiji i virtualan u logistici i mislim da imamo pravo zadržati i stvarati te vlastite arhitekture pogotovo kada je riječ o djelovanju u umjetnosti, našim potrebama i interakcijama. Mislim da ne bismo trebali ići unazad s tom idejom već prema naprijed, a stalno nas se birokratsko-administrativnim zahtjevima stavlja u taj kalup administrativno loše ocjenjenih. Što se vidljivosti tiče, to je isto zanimljivo, vidljivi kome? Skoro kao nametanje i nadmetanje, pa to nije ono čime se bavimo, i uz to još djelujemo u interakciji s puno širim prostorom od kulturno-umjetničke scene.

Polygon regrutni centri postoje dugi niz godina i djeluju u različitim ruralnim, sub-urbanim, post-industrijskim, zanemarenim i iseljenim krajevima Hrvatske. U međunarodnom kontekstu dio ste međunarodne mreže A.R.E.A. – Arts in Rural European Areas. S obzirom da u Hrvatskoj, kako navodite u jednom od vaših dokumenata, 47,6 % ukupnog stanovništva živi u ruralnim područjima, to je svakako prioritetno područje kulturnog razvoja zemlje. Kakva je podrška tim regrutnim centrima od strane vodećih nacionalnih tijela za potporu takvih projekata (poput Ministarstva kulture i medija, npr.)?

Branka Cvjetičanin: Ovim statistikama se ne rukovodi Ministarstvo kulture, već Ministarstvo poljoprivrede ribarstva i ruralnog razvoja RH. Dakle, kada se primijene ti OECD kriteriji od 150 stanovnika na km² u lokalnim administrativnim jedinicama na županije ispada da se 91,6% ukupnog područja Republike Hrvatske klasificira kao ruralno područje, a 8,4% kao urbano pod-

ručje. Neke kulturne politike to prate, poput Istarske županije, ali generalno ne. Tu je, nažalost, prisutan taj turizam pa se uglavnom događa da lokalne turističke zajednice ili neki info centri proizvode i kulturno-umjetničke sadržaje jer eto mora se događati taj kulturni turizam, što uglavnom izgleda kao dekorativno prostituiranje kulturnog nasljeđa i tradicije. I naravno prisutni su crkveni kulturni sadržaji. Kako bilo, Polygon – Regrutni centri za umjetnike (RCU) jedan je od rijetkih programa koji se time bave, i to je neki skupni naslov za aktivnosti koje zahtijevaju izmještenost izvan uobičajenih kulturno-umjetničkih zona. To su programi angažiranog karaktera koji su eksperimentalni, istraživački i u cijelosti se provode u ruralnim i socijalno ugroženim područjima Hrvatske i SEE, u prostorima u kojima suvremena umjetnost/kultura “ne stanuju”. Naravno da imaju povijesno-umjetničku podlogu u radu i/ili kulturnim politikama koje su prethodile i da cijelo pomodarstvo oko participacije i inkluzije nismo mi izmislili već preuzeli. Trenutno su aktivna dva RCU-a: jedan na području Like i drugi na području Primorsko-goranske županije.

U ovoj godini čak je i ona mala podrška izostala i to upravo za program koji se razvija u Lici. Sveukupno nam je dodijeljeno 2000 eura za naš rad, razvoj i to je dodijeljeni budžet za cijelu godinu. Kako? Ne poznajemo ljude koji su ocjenjivali naš rad, a očito oni ne poznaju ni nas niti naš rad

U trenutku kada je Ministarstvo kulture otvorilo mogućnost financiranja inovativnih praksi tu smo se uklopili i kontinuirano bili financirani. Količine novca su varirale ovisno o formatu koji smo ponudili – manifestacije tipa festivala uvijek su jače financirane očito zbog argumenta vidljivosti, a mi dok dođemo do formata festivala treba zalet od par godina i zapravo u nekim situacijama to je nemoguće i nepotrebno, ali recimo format umjetničko-istraživačkih rezidencijalnih programa je vrlo zahvalan i čovjek bi pomislio logična podloga za sufinanciranje i međunarodnu kulturnu suradnju ali nije tako. O formatu umjetničko-istraživačke prakse da ne govorim, mi to radimo od 2004. godine. U ovoj 2023. godini čak i ta mala podrška je izostala i to upravo za program koji se razvija u Lici. Sveukupno nam je dodijeljeno 2000 eura za naš rad, razvoj i to je dodijeljeni budžet za cijelu godinu. Kako? Ne poznajemo ljude koji su ocjenjivali naš rad, a očito oni ne poznaju ni nas niti naš rad, izgleda da kako god mi napisali tu prijavu to naprosto ništa ne znači iako se u potpunosti uklapa u strategije razvoja. Obzirom na nedostatak takvih programa i stvarnu potrebu za istima oni bi nas trebali vući za rukav. Ministarstvo kulture i medija RH i njihovi odjeli očito ne prate te dinamike održavanja kontinuiteta osim u slučajevima dugogodišnjih evropskih projekata. U tom svjetlu zaključujem i imam potrebu reći da politika financiranja

programa kroz Ministarstvo kulture i medija RH nije dosljedna, a mi posljedno gubimo još jednu godinu djelovanja zbog financijske oslabiljenosti. Kako bilo, sada smišljamo načine kako nastaviti raditi kroz recimo programsku simbiozu sa stabilnim institucijama i/ili organizacijama koje su administrativno kapacitirane. Fascinantna mi je i činjenica da je, recimo, program Vitamin D – program umjetničkih rezidencija u ruralnim krajevima odbijen, a čiji je Polygon sljednik nakon Rijeka 2020 EPK. Znači program koji se četiri godine razvijao, u koji su uložena ogromna sredstva poreznih obveznika, koji je bio realiziran, uspješan, vidljiv i koristan za lokalne zajednice, i koji je prošao svoju eksperimentalnu fazu i u potpunosti gotov serviran, nije prošao niti na jednom natječaju!?

Dovoljno je navesti da je samo kroz jedno stoljeće u Lici izmijenjeno 11 nominalnih država te je svaka od tri-četiri generacije doživjela bar jedan rat. S druge strane domicilno stanovništvo u posjedu je zemlje i svojih imanja od kraja 16. stoljeća

Prvi Polygonov regrutni centar pokrenut je 2012. godine u mjestu Krapan, u općini Raša. Kao i svaki vaš regrutni centar i ovaj je bio aktivan do trenutka vidljivosti, prihvaćenosti i stvorenog novog narativa lokaliteta. Kakav ste narativ zatekli, a kakav ste stvorili u Krapanu? Tko je sve sudjelovao?

Branka Cvjetičanin: S krapanskom zajednicom smo radili deset godina, zaključno s 2021. godinom i obilježavanjem 100 godina Labinske Republike. Krapan je ishodište rudarstva na ovim područjima i upravo tu se događala prva revolucija i borba, ne samo za radnička prava, već i borba protiv kolonizacije resursa. Točka ulaska u krapansku zajednicu bio je rad na projektu Podzemni grad Labin Art Expressa, odnosno istraživanje koje smo provodili i mapiranje nekadašnjih ulaza i izlaza iz rudnika. Kad smo došli u Krapan ostali smo šokirani onim što smo vidjeli. Zapravo bila je riječ o iznimnoj industrijskoj baštini, nadzemnim i podzemnim objektima, stanju u kojem smo ih zatekli i činjenici da su u tim objektima živjeli ljudi, obitelji kojima je uslijed otpisa imovine nakon zatvaranja rudnika oduzeto i stanarsko pravo jer su svi objekti bili izbrisani ili nikad nisu niti uvedeni u zemljišne knjige s obzirom da su pripadali rudniku. Čak i za Istru bilo je iznenađenje da se takva situacija stavlja pod tepih. Isto tako, riječ je o manjinskim zajednicama jer je rudarska profesija sama po sebi jedna od najmobilnijih profesija općenito. Nakon tog prvog posjeta i izvan konteksta postojećih ideja i projekata o rudnicima u tranziciji, okrenuli smo se zajednici iz pozicije naših umjetničkih i kulturnih profesija djelujući iz same zajednice i na neki način držeći „reflektore“ uperene na specifične teme zapuštenosti, identiteta, narativa prostora. Uzelo je deset godina da se interes lokalne politike, pravni aspekti i državno vlasništvo iz tog tranzicijskog limba izvuku i da se tim ljudima omogući da budu u

Rijeka 2020 - PP 27 susjedstava, susjedstvo Mrkopalj, na Matić poljani s nizozemskim umjetničkim kolektivom Hoge Fronten, Foto: Rijeka 2020 PP27S arhiv, 2019.g.

Polygon RCU Pozzo Franz, Festival Krapan EU Kapital 2020.

Polygon RCU Pozzo Franz, Festival Krapan EU Kapital 2019.
/ Zbor Zajednice Talijana Giussepina Martinuzzi

regularnom pravnom statusu vlasnika nekretnina koje su do tada već generacijama koristili, i zapravo jedini održavali nešto što je industrijska baština *par excellence*. Isto tako uzelo je toliko vremena da se ti ljudi izvuku iz svojih uobičajenih narativa i ohrabre izaći van sa svojim problemima i da se pokrene dijalog s lokalnom politikom o njihovim potrebama. U programima RCU – Pozzo Franz Krapan sudjelovao je niz hrvatskih i međunarodnih umjetnika i kolektiva, brojni gosti, a stanovnici Krapana su sudjelovali i na nekim aktivnostima predstavljanja zajednice u kontekstu Rijeka 2020 EPK sa završnom izložbom u MMSU Rijeka. To je ujedno bio i prvi put da smo prezentirali rad izvan lokaliteta u kojem se odvijao.

U 2017. godini pokrenut je pilot program na lokalitetima Krbavsko polje u Lici, općina Udbina, "kojoj pripada 26 naselja koja se nalaze uglavnom na rubovima Krbavskog polja. Osim navedenih lokaliteta cijelo područje je izloženo jakoj depopulaciji već dugi niz godina (na Udbini vrtić pohađa desetero djece, a školu 120 učenika) i suočeni su s velikim trendom depopulacije. Samo dva sela (Bunić i Podlapača) imaju više od 100 stanovnika". Sve to govori dosta o prioritarnosti vaših akcija koje ste ne samo zamislili već i pažljivo koncipirali u Lici u nekoliko programskih cjelina. Recite nam nešto o svakoj od tih programskih cjelina.

Branka Cvjetičanin: Lika je posebna tema i u potpunosti je drugačija od bilo kojih situacija i zajednica s kojom sam radila do sada. Osim toga emotivno sam vezana za to područje zbog obiteljskih veza. Međutim, sada od toga više ništa ne postoji, nakon "Oluje" je spaljena kuća moje bake Marte i zapravo osim predivnih pustopoljina i krajolika uglavnom se bavimo temom traume, kolektivnog sjećanja fokusirajući se na pitanja ekologije i ne-ljudskih zajednica. Radeći pripremu uvijek proučavamo što se događa u sferi kulture općenito tako od kulturnih manifestacija cijele regije Turistička zajednica Ličko-senjske županije postavila je informaciju o nekoliko manifestacija koncentriranih u Gospiću, Otočcu, Novalji, Pagu i NP Velebit, dok se kao glavna gospodarsko-industrijska ideja vodilja mjesta Udbine navodi izgradnja saborne katoličke crkve, velebnog kompleksa Katedrale hrvatskih mučenika, te valorizacija starohrvatske spomeničke baštine. Samo za ilustraciju navodimo pojedine isječke iz općih informacija i narativa o samoj općini Udbina koje se odnose na kulturu, gospodarstvo i viziju općine, a koje se mogu pronaći na internetu i različitim socijalnim mrežama. Kao glavni kulturni sadržaj namijenjen hrvatskom stanovništvu navodi se: "...u mjesecu rujnu, pod Udbinom na kojem se okuplja hrvatski narod u spomen Krbavskim vitezovima koji su stradali u Krbavskom boju podno Udbine." U istom tekstu nigdje se ne spominje drugi tipičan crkveni blagdan za ovo područje, tzv. "Preobraženje", koji se događa u kolovozu, i slavi ga domicilno stanovništvo pravoslavne vjere. Povijesna i psihološka geografija prostora Like intenzivna je i na specifičan način uokviruje zajednicu koja je kroz povijest pretrpila iznimna traumatična iskustva. Dovoljno je navesti da je samo kroz jedno stoljeće na tom prostoru izmijenjeno 11 nominalnih država te je svaka od tri-četiri generacije doživjela bar jedan rat. S druge strane domicilno stanovništvo u posjedu je zemlje i svojih imanja od kraja 16. stoljeća što je također zanimljiv socijalno-ekonomski moment koji ovaj prostor stavlja u drugačiji antropološki okvir izučavanja ekonomskih i socijalnih životnih uvjeta, ali i formiranja granica hrvatske države u recentnijoj povijesti. Tim slijedom program prati s jedne strane tu

psiho-geografiju i povijesne narative koji i nadalje izazivaju i perpetuiraju traumu, ali i niz još uvijek neotkrivenih i iznimno zanimljivih socijalno-antropoloških diskurzivnih linija. Stoga s posebnom pažnjom razvijamo program i prostor skrbi i pažnje te načine interakcije u kojima će se svi osjećati sigurno i prihvaćeno.

Sam program razdijeljen je u nekoliko cjelina, svaka od njih ima neku svoju dinamiku razvoja. Vidjet ćemo koliko duboko možemo ući u određene probleme ili kako to kondenzirano iskustvo traume može tranzitirati u nešto drugo. „Biti kadar“ naslov je dijela programa koji je zamišljen da se razvija u festivalski format, a posvećen je oprašivačima kao zajednici koja nastanjuje ličke pustopoljine. Sljedeća programska linija je „Beyond the Endless Border“ program umjetničkih rezidencija koji je počeo s radom u 2017. g., i ugošćava domaće i strane žene, umjetnice, aktivistkinje, borkinje i druge snažne žene koje preuzimaju ulogu istraživačica „divljine“, u ovom slučaju socijalnih i prirodnih divljina Like, te bilježe svoje utiske i umjetničke procese na Polygon platformi Polygon OS – prvoj digitalnoj platformi namijenjenoj umjetničko-istraživačkim radovima i jednoj od prvih u svijetu nastaloj 2004. godine. „Kolonija“ ide u smjeru teorijskog rada kao serija predavanja i praktikuma posvećena arhitekturi za oprašivače, ali i prezentacije i promocije drugih vrsta korisnih znanja i alata kroz koje promišljamo budućnost i razvijamo modele suživota s prirodom te pokrećemo kampanju za zaštitu najugroženijih vrsta oprašivača i njihovih staništa. U sklopu „Kolonije“ kultiviramo ideju alternativne edukativne prakse i provodimo aktivnosti Zapisi o prirodi / Nature Journaling – lutanje i bilježenje osobnih dnevnikačkih zapisa o prirodi koju će svake godine kroz različite oblike interakcije izvoditi kurirani umjetnici/ce. I još jedna linija koju smo nazvali „Made in Lika“ – linija programa koja se bavi lokalnom zajednicom na način da prikupljamo, arhiviramo i potičemo stvaranje memorabilija i emotivnih suvenira a koji se potom pretvaraju u priče, pričanje i poneki predmet. Mi bi naravno najradije odmah napravili i Institut za svjetlo i pokret kao neki novi institut budućnosti.

Umjetničko-produkcijski tim je uistinu multidisciplinarni i kapacitiran za sve što ste naumili. Tu je Akiko Sato, umjetnica koja istražuje rituale povezivanja s prirodom i komunikacije s biljkama, potom Igor Grubić koji propituje politički teritorij i suodnos prirode, zajednice i političkih tenzija u potrazi za svrhom i publikom, Jason Mulhausen koji spaja umjetnost filma i videa s dizajnom, ratarstvom, pčelarstvom, obradom drva i metala, Mario Zakaria, arheolog, osnivač i predsjednik udruge Brsečki česan, aktivni član i edukator u području tradicionalne suhozidne gradnje u sklopu kolektiva 4 grada Dragodid, Melita Sorola Staničić koja vodi praktikume crtanja i slikanja prirode i ličkih krajolika. Tko su daljnji partneri Regrutnog centra za umjetnike – Lika?

Branka Cvjetičanin: Kroz 2022. godinu počeo se formirati Polygon tim baš za ovaj lokalitet i oko spomenutih tema. To je još proces. Trenutno sam u Amsterdamu i tu pregovaram s predstavnicima European Cultural Foundation kao i sa kolegama iz WAAG – Future Lab for Technology and Society. Stvarno bi željela da Lika ima pogled na budućnost i nadam se da će se uočiti i shvatiti učinjena greška kojom nas se izostavilo iz financijske podrške jer upravo ovaj program koji je polako počeo dobivati oblik izostavljen je iz financiranja Ministarstva kulture i medija RH. Možda je vrijeme da prije ocjenjivanja nečijeg dugogodišnjeg rada oni koji ga ocjenjuju upoznaju taj rad.

UZ SVJETSKO NOGOMETNO PRVENSTVO U KATARU

SPEKTAKL
U SJENCI
UŽASA

Neka tužna simbolika kraja jedne ere jest smrt jednog od najvećih, Pelea, odmah nakon Svjetskog prvenstva, koji je čitav život potpisivao svoje majice čistačima cipela, a krunisanje novog kralja, Mesija, koji navodno stanuje u vili ogromnoj kao Pentagon

PIŠE: Bojan Munjin

Prvo malo nešto lakših činjenica. Proteklo svjetsko nogometno prvenstvo u Kataru prvo je u historiji koje je odigrano zimi i prvo u kojem suci na terenu nisu bili samo muškarci nego i žene. Tehnološki, bilo je u Kataru također prvi puta da se u sekundu mjerilo svako zaustavljanje utakmice pa su često poluvremena trajala i po pedeset minuta. Kažu očevici, ovo prvenstvo bilo je savršeno organizirano. Sljedeće nešto ozbiljnije činjenice spadaju u rubriku „afere i skandali“, a toga u modernom sportu kao što znamo nikada ne nedostaje. Kako je današnji nogomet u pravilu prostor pun novca i svega onoga, kako se to narodski kaže, „što para vrti a burgija neće“, natezanja oko Katara kao mjesta održavanja prvenstva započela su daleko prije nego što je prvenstvo uopće počelo. Spominjalo se da je zarad tih pustih para za domaćina izabrana zemlja puna nafte i sumnjiva po pitanju ljudskih prava, sa različitim grupama obespravljenog stanovništva, iako se sport već kronično busa u prsa velelepnom parolom kako on spaja a ne razdvaja ljude i premda se svako malo na ovom prvenstvu u pauzama utakmica na TV ekranu pojavljivao neko od slavnih fudbalera da kaže nešto protiv diskriminacije bilo koje vrste. Oni koji se razumiju u troškove kažu da je u Kataru za svjetsko prvenstvo utrošeno više od 200.000.000.000 (dvjesto milijardi) eura na infrastrukturu i cjelokupnu organizaciju takmičenja, ali mediji spominju i jezo-vitu cijenu svega toga. Preko šest i pol hiljada radnika poginulo je ili umrlo za vrijeme gradnje svih tih vizualno urnebesnih stadiona, jer su svi ti ljudi radili u nehumanim uvjetima; na suncu, bez dovoljno hrane i vode, adekvatnog

FIFA WORLD CUP
Qatar 2022

smještaja i redovnih primanja. Tako jedan od tih medija u tekstu pod naslovom „Stadioni u Kataru: Sijaju kao zlato, ali su prokleti“ zaključuje kako „uz mnoga druga ljudska prava koja su zanemarena u Kataru, ovaj Mundijal sa sobom nosi mračniju stranu nego ikada do sada.“

**Izabrana je zemlja puna nafte
i sumnjiva po pitanju ljudskih
prava, sa različitim grupama
obespravljenog stanovništva, iako
se sport već kronično busa u prsa
velelepnom parolom kako on spaja
a ne razdvaja**

Nadalje, također sumorna činjenica jest da je ovaj savršeno organizirani Mundijal protekao u sjenci nečega što već mnogi s pravom nazivaju Trećim svjetskim ratom, a to je onda vrišteća šizofrena situacija da veća ne može biti. Praktički u jednoj minuti milijuni sumanutih navijača pred televizorima padali su u delirij kada bi njihova voljena ekipa zabila gol a već u drugoj su sa teškom zabrinutošću gledali užase iz Ukrajine, pitajući se da li zaista dolazi smak svijeta. Onda bi novi golovi bacili u zaborav ono mračno što se iza brda valja, do novih vijesti s fronta i do novih golova... Već opće mjesto predstavlja činjenica da smo danas preplavljeni svim mogućim informacijama: na ovom Mundijalu to je samo dovedeno do bijelog sjaja, kada su se užasi svijeta, polugole navijačice, basnoslovni transferi nogometaša, reklame za putovanje na sunčani Orijent i izbjeglice koje se smrzavaju, stopile u bljutavu melasu koju smo morali progutati. Još jedno Svjetsko prvenstvo, koje je

također odigrano u sjenci nadolazećeg rata, bilo je ono u Francuskoj 1938. godine, neposredno prije početka Drugog svjetskog rata, kada nakon *Anš-lusa* nije nastupila reprezentacija Austrije, ali je zato pet austrijskih igrača bilo, što milom što silom, pridruženo njemačkoj reprezentaciji, već prilično u šaci nacista. Nije tada nastupila ni reprezentacija Španjolske, koja je već bila potonula u vlastiti građanski rat, sponzoriran, kao i danas na mnogim stranama svijeta, raznoraznim globalnim moćnicima. Svjetski prvak je tada postala reprezentacija Italije koja je u finalu pobijedila Mađarsku sa 4:2. Pred finale Mussolini je ekipi Italije poslao oštar ratoborni telegram sa porukom „Vincere o morire“, u prijevodu „Pobijedite ili umrite“, oko čijeg sadržaja su se ispredale mnoge priče. Jedna od njih, nevjerojatna ali simptomatična za to očito opasno doba, bila je da je golman mađarske reprezentacije, Sabo, da bi opravdao poraz, izjavio, da je plašeci se za život talijanskih fudbalera nakon Mussolinijeve naredbe, pustio protivničke igrače da mu daju golove. Današnji globalni strah od puno masovnijih smrti i svjetske kataklizme proizveo je u Kataru, ako se tako može reći, i nešto dobro: bilo je ovo prvo svjetsko nogometno prvenstvo nakon dugo godina, tokom kojeg nismo gledali masovne ulične tuče navijača oko stadiona, krvave glave i intervencije oklopljene policije naoružane suzavcima i dugim pendrecima. U kolikogod idiotskog bezumlja sudjelovali danas milioni ljudi, s kojima se ne da trijezno raspravljati, dok na primjer u akutnim ratovima bijesno navijaju za jedne, druge ili treće, svijet kao da se uz zelene travnjake Katara na trenutak nesvjesno umirio, mračno razmišljajući što će ga dočekati sljedeće jutro. S druge strane, bez obzira što je ovo Svjetsko prvenstvo bilo tehnički savršeno, snimano iz svih mogućih uglova, da bi se pored TV ekrana osjećali „kao da smo tamo“, popratnog šarma nije bilo. Bilo je urlanja na sve strane i unošenja izbezumljenih lica navijača u TV kamere ali ne i one gotovo poetične zanesenosti od nekada oko najvažnije sporedne stvari na svijetu. Mnogi umjetnici na primjer koji su bili su zaljubljeni u fudbal još od prvog Mundijala 1930. u Urugvaju davali su neprimjetni ton takvoj poeziji, od Alberta Camusa, koji je prema vlastitom priznanju više volio fudbal nego kazalište i kojem su u onom smrskanom autu u kojem je poginuo pronašli ulaznice za utakmicu pariškog Racinga za koji je strastveno navijao, preko Güntera Grassa, koji je u jednoj priči uvijekovječio ono finale Mađarska – Zapadna Njemačka u Švicarskoj 1954. godine, do muzičara sa Jamajke Boba Marleya, koji je smatrao da je pobjeda sa okruglom loptom залог za trijumf običnog čovjeka. Čitavu seriju umjetničkih plakata za svjetska nogometna prvenstva napravio je španjolski nadrealistički slikar Joan Miró, pisac Miloš Crnjanski je volio nogomet više od svega, a nezaobilazni Božo Koprivica u knjizi „Samo bogovi mogu obećati“ napisao je da „kada je Shakespeare pisao one svoje divne sonete sigurno je mislio na Pelea.“ Tog uzbuđujućeg splina, te naivno izluđujuće ode radosti, koja nema veze sa reklamama, nacijama, glamurom i novcem, više nema. Nema je već dobrih 30 godina, samo to tada još nismo znali. Neka tužna simbolika kraja jedne ere jest smrt jednog od najvećih, Pelea, odmah nakon Svjetskog prvenstva, koji je čitav život potpisivao svoje majice čistačima cipele a krunisanje novog kralja, Mesija, koji navodno stanuje u vili ogromnoj kao Pentagon, bio je tek planetarni spektakl sa milionima svjetlucavih šljokica bez pravog erosa. Ali politike i nacionalizma na ovom svjetskom prvenstvu je bilo. Upadali su na igrališta razni anonimni ljudi, demonstrirajući za ljudska prava, pokušale su to tiho i neke reprezentacije, a hrvatski navijači, koji su na Mundijalu i kažnjeni zato što su vrijeđali golmana kanadske reprezentacije

srpskog porijekla, dočekali su svoju reprezentaciju na glavnom zagrebačkom trgu kao da se pobjednički vratila iz rata. Način proslave i atmosfera na trgu neki su od hrvatskih medija nazvali u najmanju ruku neukusnim, dok je također svijet obišao i mali spot u kojem se vidi kako francuski predsjednik Macron drži u svlačionici motivacijski govor pokislim francuskim igračima nakon finalne utakmice, kao da su izgubili bitku kod Waterlooa.

Sumorna činjenica jest da je ovaj savršeno organizirani Mundijal protekao u sjenci nečega što već mnogi s pravom nazivaju Trećim svjetskim ratom, a to je onda vrišteća šizofrena situacija da veća ne može biti

Ako treba nekog pohvaliti na ovom Mundijalu onda su to za potpisnika ovih redova reprezentacije iz Trećeg svijeta ili prekomorskih zemalja. Reprezentacija Maroka apsolutno je čudo ovog svjetskog prvenstva, hrabra i srčana, sa vrlo dobrim igračima, koja je na kraju osvojila četvrto mjesto i potpuno zaludila svoju zemlju. Ne treba zaboraviti ni Senegal, Japan i Južnu Koreju koji su igrali odlično i prošli grupnu fazu. Ispali su rano bivši svjetski prvaci, Njemačka i Španjolska (Italija se nije ni plasirala), što je za dopunsko uzbuđenje bilo jako dobro, kao i Portugal s razvikanim Ronaldom koji se ugasio kao šibica. Pojedinačno, igrač nad igračima ovog Mundijala je Kylian Mbappé, igrač vior, nogometaš dječjeg lica koji trči kao Usain Bolt i daje u prosjeku tri gola po utakmici. I konačno, junak dana je trener Argentine, Lionel Scaloni, koji izgleda kao srednjoškolski profesor tjelesnog odgoja, odmjeran, pristojan i koncentriran u najtežim utakmicama, koji je Argentinu odveo na svjetski tron nakon 36 godina. Što se tiče reprezentacije Srbije ona je naravno bila ispraćena uzvicima navijača „idemo do kraja“ ali je bila prilično šuplja u obrani i ispala je već u grupnoj fazi. Što bi rekao iskusni trener Milovan Rajevac „ne možeš primiti osam golova i proći dalje“. Rezultati hrvatske reprezentacije još od Svjetskog prvenstva u Rusiji 2018. predstavljaju već drugi put za redom neku vrstu statističke magije: uglavnom, dok joj lopta prolazi vlastitom gol linijom i poraz visi u zraku (Belgija) ili uz lude penale (Brazil), hrvatska reprezentacija je prošla dalje, iako još od Davora Šukera nema pravog napadača. Prema broju postignutih golova, dramatičnih utakmica i iznenađujućih obrata, bilo je ovo, kažu, najbolje svjetsko prvenstvo do sada. Ipak, ono je bilo „kratko“ po trajanju, jer je bombardiranja svim mogućim vizualnim informacijama, koje je nemoguće svariti, bilo previše. Da li se na primjer danas, dva mjeseca kasnije, jasno sjećamo tko je igrao u četvrtfinalu a tko u polufinalu ovog Mundijala? Sve u svemu, tužni paradoks i ovog prvenstva i vremena u kojem živimo jest u tome što ćemo sva ta uzbuđenja i fudbalske bravure, kao nikada do sada, brzo zaboraviti, u svijetu koji je prežderan od svakojakih spektakla i koji se u raznim kataklizmičkim užasima upravo sada raspada pred našim očima.

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ДЈЕЛА СПИРИДОНОСА РОМА

ДВИЈЕ ИКОНЕ
ИЗ РИЗНИЦЕ
МАНАСТИРА КРКЕ

Анализиране двије и дрнишка
икона аутора Спиридона Роме
очито припадају нарученој серији
икона са избором оних светитеља
који уживају највећу популарност
међу монаштвом, али и уопште у
медитеранском свијету

пише: Бранко Чоловић

Средином деведесетих година двадесетог вијека имали смо прилику видјети и овлаш анализирати једну икону потписану именом Спиридоноса Рома. (ЧОЛОВИЋ 1995: 21) Радило се о дрнишкој икони Св. Три Јерарха, која је већ својим изгледом, стилем и склопом ликовних особина у односу на традиционални и савремени иконопис напросто представљала нешто другачије. (САВИЋ 2000: 153-154) Поред специфичног рукописа, несумњиве вјештине извођења, посебну пажњу је плијенио уочљив потпис на лицу иначе мале иконе, сликара о ком се тада није превише знало. Ни основни приручници, енциклопедије и лексикони, нису нудили превише података о његовом животу и дјелу, понајмање није могло бити говора о радовима до чијих је открића дошло знатно касније. Можда и зато што је добар дио или највећи дио његовог опуса настао у Италији и углавном није био публициран. Чињеница да су се у ризници манастира Крке нашле чак двије потписане иконе овога иконописца даје могућност за њихову помнију анализу, али и могуће закључке вишег реда.

Како што се на почетку истакло у ризници манастира Крке налазе се двије потписане иконе овога сликара. На првој су насликани Св. Антоније, Св. Јоасаф и Св. Јован Богослов, а на другој Св. Никола, Св. Јован Милостиви и Св. Атанасије. (ЧОЛОВИЋ 2006: 131) Ради се дјелима сликаним на дасци истих димензија 28x34, док се трећа икона истог сликара са представом Св. Јована, Св. Василија и Григорије Богослова налазила у корпусу икона из Дрниша. У том каталогу грешком је Св. Григорије потписан као Св.

Св. Јован Златоусти, Св. Василије Велики, Св. Григорије Богослов,
Спиридон Рома, Дрниш

Георгије који нити иконографски нити својим изгледом, будући је приказан архијереј, не припада овом кругу светитеља. (ЧОЛОВИЋ 1995: 31. сл. 21)

Како што се и уобичајило, икона са представом тројице еремица за позадину има пустињски пејсаж са валовитим динама, док је у првом плану сликана ниска вегетација. Двије трећине горње сликане површине иконе представља златна подлога. Средишње мјесто у групи трију светитеља заузима Св. Јоасаф, закључује се то према круни и згаженом скиптри, будући је он био царевећ који је из љубави према Богу отишао у својој 25. години подвизивати у пустињу гдје је провео наредних 35 година. У лијевој подигнутој руци држи овећи крст. Одевен је у просте монашке хаће, голих је рамена и босоног, а око појаса има стаклене бројанице са малим крстићем. С његове лијеве стране насликан је Св. Антоније Пустињак који је осим титлама одређен и за њега типичним штапом са тау ручком. Обучен је у горњу црвенкасту хаћину, доња је свијетлија, окерна, док на глави носи плаву панкамилавку са бијелим крстом на челу. У десној руци има развијен свитак исписан грчким алфабетом у курзивној варијанти. С десне стране је насликан Св. Јован Богослов који у подигнутој лијевој руци држи развијен свитак, док испруженом десном показује длан. Одевен је на исти начин као и Св. Антоније с том разликом да је Св. Јован гологлав. Оба светитеља имају скромне смеђе назувке. На поду стоји нехајно испуштен листић хартије на којем стоји: *Ποίημα Σπυρίδωνος Ρώμα*. Оно што ликовност ове иконе одваја од мноштва композиционо сличних икона јесте крајње спретан спој византијске и западне естетике, напосе приказ пути односно тјелесности. Наиме, све фигуре су сликане на крајње пластичан начин, драперије природно обавијају све облике тијела који су представљени као пуни волумени са сјенкама из јединственог извора свјетлости. Штавише, свјетлост произлази из самих светачких фигура, а посебно

Св. Антоније, Св. Јоасаф и Св. Јован Богослов,
Спиридон Рома

богате позадинске позлате. Треба примјетити да и ланчић на тијелу Св. Јоасафа баца врло спретно приказану сјену. Моделација лица које у основи задржавају икониичност својствену архетиповима, једнако је умјешна, пропорције фигура су складне, а покрети природни. Скулптуралне фигуре, према небу забачене главе с доста разлога зазивају барокни патос, а слободни потези кистом уз пастозније намазе боје су још једна од изразитијих западњачких особина. Није искључено да је умјетник имао пред собом ако не сликане или цртане узорке, оно истинске скулптуре од којих је позајмио барокну статуру, покрете и нарасе вјерске егзалтације попут забачених светитељских глава. Сасвим изнимно ће се у италиокритском иконопису, и то само у дјелима најбољих и најсмионијих попут Дамаскина, Ел Грека и Клонцаса, наћи сложена композициона рјешења, унутрашња динамика сцене посредством природног извора свјетлости, реалистичких сјенки, покренуте фигуре погледа упртих у небеса. Умјесто специфичне византијске просторне у суштини инверзне перспективе умјетник је користио колористичку варијанту и то по принципу да се планови просвјетљавају што се дубље иде у позадини. Друга крчка икона истих димензија даске садржи приказ тројице светих отаца и за разлику од прве са једнако бројном групом, овдје се сцена формира не у „природи“ већ у апстрактном простору којег дефинишу два пода различитих нивоа. Доњи ниво карактеришу двобојне плочице, а други, један степен издигнути, чине једнобојне, сјајне плоче различитих величина. Сва тројица светитеља су јерарси и у складу с тим је дефинисано њихово одјејаније. Средишња, фронтално приказана фигура јесте Св. Јован Милостиви који носи златну, трослојну круну са краковима, десном благосиља док спуштеном лијевом придржава велику, кићену епископску штаку. Лице правилних црта, крупних понешто приближених очију прекрива дугачка сиједа брада пажљиво исцртаних власи. Преко бијелог стихара носи плави, цвјетним орнаментом украшено сакос, преко њега бијели омофор, док се при дну назире златном траком обрубљен и кићанкама завршен епитрахил. С десне стране од појаса повезан конопцем виси ромбоидни епитрахил. С његове десне стране насликан је Св. Никола у епископском орнату главе

и погледа упереног горе десно. Подигнутом десном руком благосиља, док лијевом придржава велико, сребрним копчама украшено јеванђеље. Преко бијелог стихара носи црквени сакос са златном поставом украшен омофором са геометријски правилно исцртаним крстовима. Трећа личност на икони јесте Св. Атанасије, цариградски архиепископ, један од највећих прелата православне цркве. Главу коју краси кратка, овална брада окрено је улијево према својим колегама, а објема рукама држи отворену књигу. Одјевен је у епископско рухо, има плави сакос са црвеном подставом преко кога је пребачен бијели омофор, док по средини стихара има злаћани епитрахил. Складно пропорционисане фигуре, у природном *contraposto* ставу, међусобно су повезане погледом или гестима. Лица су моделирана свијетлим окером са тамнијим сјенкама и наглашеним аркадама на челу. Волумени бацају сјенке удесно, баш као што се сјенке уочавају и на детаљима, а иста склоност ка својеврсној минијатуризацији присутна је и приликом сликања-цртања чипкастих крајева епископских стихара. За разлику од првопоменутих икона истовјетни сликарев потпис *ποιημα Σπυρίδωνς Ρώμα* остављен је на истуреном дијелу степеника, подно ногу средишње фигуре Св. Јована Милостивог. Дрњишки примјерак са представом Св. Василија Великог, Св. Јована Хризостома и Св. Григорија Богослова, дакле истинска представа Три јерарха, има исту композициону схему као крчка икона са представом највиђенијих православних јерарха. Исти је начин дефинисања подлоге са црвеним и бијелим плочицама, за степеник повишеном платформом на којој стоје светитељи у типичном орнату и природној гестикулацији. Титле су исписане бијелом бојом и грчким алфабетом.

**Чињеница да су се у ризници
манастира Крке нашле чак
двје потписане иконе овога
иконописца даје могућност
за њихову помнију анализу,
али и могуће закључке
вишег реда**

Стилска мјешавина тако уочљива на поменутих иконама логично доводи до питања гдје се и у каквој сликарској средини формирао Спиридон Рома. Подаци о његовом поријеклу и дјеловању сасвим су оскудни, тако да ће се до неких закључака нужно долазити аналогично са савременим дјелима и ствараоцима. Спиридон Рома рођен је на Крфу у трећој или четвртој деценији XVIII вијека, тек остале су забиљешке о његовом раду 1762-66. у Ливорну. (М. ХАТЗНАКΗΣ - Ε. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ: 1997, 337) Он носи име свеца заштитника тога јонског отока, значајне млетачке утврде и у његово доба врло просперитетног трговачког града. Године 1743. са својом фамилијом одлази с Крфа у Напуљ, регију Аbruцо.

Св. Никола, Св. Јован Милостиви и Св. Атанасије,
Спиридон Рома

Као већ формиран сликар појављује се у Ливорну 1762. гдје у периоду од 1764-66 осликава иконостас цркве Св. Тројице, више од двадесет икона, који се у целини са дрвеном позлаћеном конструкцијом сада налази у Музеју истог града. То је његово најважније дјело, стварни репер према којем се може анализирати његов стил, посредно школовање и реални утјецаји које је претрпио. Нажалост није нам било доступно дјело аутора Gaetana Passarelli-а из 2001. које се бави анализом те целине *Le Icostasi e le Icone di Livorno*. Такођер, у Лечу је у цркви Св. Николе грчког насликао иконе *Noli me tangere* и *Архангела Михаила* (ДРАКОПОУЛОУ 2016: 17) Животни пут га 1770. одводи у Енглеску гдје ради за енглески нобилитет, посебно лорда Егремонта. Оsvједочени је припадник православне заједнице, настањен је у Лондону и ожењен Маргаритом с којом је имао двије ћерке и сина. Излагао је своје радове у краљевској академији од 1774-78. године. Умро је од капи 1787. у доби од око 50 година. Из истог савременог новинског чланка под насловом *Anecdotes of Spiridione Roma* дознају се још неке занимљиве цртице из његовог живота. Писац га карактерише као сиромашна човјека, врло вјештог реставратора, znalца сликарске технике, усталом и врло доброг сликара. Помиње се другдје непотврђени податак да из 1745. потјече његов рад Поклонство краљева, што је тешко сравнити с податком да је умро у својим педесетим годинама. У Енглеској обнавља портрете и друга дјела која су се налазила у власништву високог племства, а његова највећа поруџбина настала је на позив директора Источне индијске компаније за коју је 1777. извео велику алегоричку сцену *Исток нуди своја богатства Британији*. Дјело се сада налази на стропу Иностране и Комонвелт канцеларије. (URBAN 1789: 701-703)

Имамо добрих разлога вјеровати како је основне сликарске подуче и озбиљно сликарско образовање стекао или на некој од талијанских Академија или, једнако могуће, у атељеу неког од добрих италијанских сликара. Без обзира што се он у неком тренутку са фамилијом преселио у Италију, треба истаћи да су у вријеме његовог сазријевања доминантне фигуре у ликовном животу града Крфа били припадници породице

Доксарас. Панајотис као зачетник и његов син Никола као стварни умјетнички настављач истог ликовног идиома. Иако поријеклом са Закинта Панајотис је сликарство учио на Академији у Венецији, чак је на грчки превео Леонардов *Трактат о сликарству*, да би његов кључни рад било украшавање таванице главне цркве у Крфу посвећене свецу заштитнику, Св. Спиридону. (ХАТЗНДАКΗΣ 1987: 280-281; IOANNOU 2009) Укратко, главне особине његовог сликарства, врхунац тзв. јонске школе која чини крупни одмак од традиционалног византијског иконописа, односно његове италокритске фазе виде се у пластичности фигура, перспективном осмишљавању сликаног простора, реалистичним приказима архитектуре и особито природе, а да се не помиње третман портретних црта лица посредством модернијих, на ренесанси базираних извођачких техника и поступака. Помало се напушта иконописна техника јаучане темпере у корист сликања ујем на платну. Иновације су једнако видљиве и у палети, посебно сликању сјенки посредством свјетло-тамних ефеката уз задржавање палете традиционалног византијског иконописа. Из таквог умјетничког круга, без обзира што засад не знамо мјесто гдје и атељеа код кога се сликарски обликовао, проистиче и Спиридонос Рома. На то, у сваком детаљу, очито указују ове двије крчке иконе. Сликане су на луминисцентној златној, зналачки нанесеној позадини, испуњеној са тродимензионалним фигурама у складном односу са апстрактним простором иконе, обавијених драперијама које се ломе према наборима тијела, природних покрета и гестова, несумњиво наслијеђених из сликарске праксе и примјера западног сликарства, ренесансе и барока.

**Како што се и уобичајило,
икона са представом
тројице еремица за
позадину има пустињски
пејсаж са валовитим
динама, док је у првом
плану сликана ниска
вегетација**

Иконе су идентифициране као групе, у једном примјеру као три светитеља испосника-пустињака, а у другом као три великодостојника, у склопу који несумњиво деривира од традиционалне композиције *Св. Три Јерарха*. (LCI 1974: 518) Познати иконографски тип искључиво претпоставља представу двојице великих литургичара и једног знаменитог теолога, *Св. Јована Златоустог*, *Св. Василија Великог* и *Св. Григорија Богослова*. (ПАЈИЋ 2003: 59-61) Њихова важност у православној теологији је изнимна због чега су зарано стекли житија, похвална слова и коначно, крајем XI вијека, у календару установљење празника. Аналогно томе и одговарајућу ликовну представу која

Св. Троица из цркве св. Троице у Ливорну, 1764 – 67.,
Спиридон Рома

је еволуирала у складу са литерарним предлошцима, стилизовима византијских епоха, али и већ према томе да ли се ради о фреско сликарству или икони. Студије су доказале да је представљање ове светитељске групе посебно учестало у поствизантијском иконопису. (ПАЈИЋ 2003: 64) Разлози су нађени у чињеници да су управо они због својих учења сматрани стубовима православља које је прије и непосредно послје пада Цариграда под Османлије било на силним искушењима, а посебно критично након потписане Фирентинско-ферарске уније. Код народа под Османском владавином управо су они подсећали на потребу истрајавања на традиционалној вјери утемељеној на светоотачким дјелима, због чега им се подиже све више цркава, штавише, они се учестало приказују као заштитници вјерске ортодоксије. (ПАЈИЋ 2003 70-71) Реално је претпоставити да су то били истински мотиви за настанак, а сасвим сигурно за набавку истоимене иконе сачуване у Дрнишу. По ко зна који пут се мора истаћи чињеница да је Дрниш као црквена општина одувјек, а сасвим сигурно од времена епископа Никодима Бусовића, био под непосредним духовним старањем манастира Крке и њихових јеромонаха. (МИЛАШ 1901: 323; ЧОЛОВИЋ 2010: 22) Из истог идејног круга, а посебно ликовне естетике потјечу иконе са представама светих испосника и црквених

великодостојника. Нема ништа примјереније једној узорној монашкој средини каква је одувјек била она манастира Крке него да се њихови свети узорци представе на иконама, служећи у исто вријеме као молитвени предложак и подсетник на часност свога позива и подвига. На овом мјесту намеће се увијек присутно питање ко је и када могао да наручи ову серију икона. Контакти крчких великодостојника са италијанским копном, а особито Венецијом били су чести и очекивано плодотворни, особито они који су рјешавали бројна статусна питања код највиших органа власти. Повремено се у невеликој преписци крчких настојатеља или њихових овлашћених изасланика могу назријети потребе и стварне набавке црквеног мобилијара, нажалост не и икона, иако се она може више него претпоставити. По свему судећи ове три Ромине иконе су биле осмишљени одабир, не може се знати унапријед договорени или је напосто била ријеч о непосредној набавци у мајсторској радионици. За сличне ктиторске напоре зна се из тек нешто познијих примјера на којима се јасно изражава приватна религиозност и утјецај наручиоца на ликовни и иконографски склоп свете слике. На овом мјесту не може се не споменути често истицана икона Св. Спиридона, Св. Макарија Римског и Св. Макарија Египатског коју је 1797. наручио Макарије Крнета, скрадински капелан и општи духовник у Далмацији. (ЧОЛОВИЋ 2006: 132) Та икона са представом његових монашких узора је, знамо то на основу стилских сродности са остатком опуса, дјело Матеја Веје, (САВИЋ 2018: 298-99) чак нам се чини да је у општој концепцији преузео неке елементе с ових икона. Иако је своје, свакако више димензионалне фигуре подставио под сликане аркаде, истакнимо да сакос средишње фигуре Св. Спиридона има исте шаре као исто рухо код Св. Јована Милостивог са анализираних икона, а унеколико је слична дефиниција пода са укусо постављеним подним плочама у двије боје, баш као и однос пејсажа и златне позадине. Угледања су више начелне природе, али би о њима свакако требало размислити. Узгред, примјетно је да је узор за фигуру Св. Макарија Римског на овој икони, поставка тијела, положај руку, био исти као и за Св. Онуфрија са истоимене иконе коју је 1662. извео Емануел Цане. (DRANDAKI 2002: 124) Већ је истакнуто како је стилем и техникама Спиридон Рома проистекао из позне италокритске сликарске праксе, углавном назване јонском школом, (DIALEKTOPOULOS 2012: 61-62) која у себи интегрира својеврсни амалгам између трајно виталног византијског сликарства, особито онога из епохе Палеолога и западњачких стилова, првенствено ренесансе и барока. Дјела највиђенијих представника италокритске школе попут Николе Зафуриса, Михајла Дамаскина, Георгија Клонцаса, Доменикоса Теотокоупулоса, Теодора Пулакиса, Емануела Цане и др. су егземпларна за тзв. стилски дуализам, а посебно због читавих преузимања готових иконографских образаца. Углавном је ријеч о читавим композицијама поријеклом са графичких листова, али и учесталим парафразама у основи западних мотива и схема. (CHATZIDAKIS 1940; ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ 1998; FRIGERIO-ZENIΟΥ 2006; DIALEKTOPOULOS 2012; DELUGA 2014.) Засебно поглавље представља интеракција источних и западних теолошких учења и ликовних пракси, трансформација улога иконе у обредима, баш као и питање њихове популарности на Западу која је знала резултирати значајним утјецајима на испољавање приватне и јавне

религиозности. (LEONTAKIANAKOU 2014; THOMAIDIS 2017.) Саобразно тим чињеницама растао је промет икона широм Медитерана, потом углед индивидуалних умјетника и поштовање њихових дјела. Из таквог сложеног ликовног, али и друштвеног механизма произишао је читав низ умјетника поријеклом са отока источног Медитерана, Крита и Хептанеза углавном, који су стекли значајан углед, као и материјални успјех у католичком свијету, првенствено Италији. У позном XVIII вијеку на свој особен начин такве тенденције, живе још од средине XV вијека, достојно представља Спиридонос Рома. И не само то, него је својом сликарском вјештином показао да је таква симбиоза итекако прихватљива колико западним наручиоцима, толико и правовјерним манастирским срединама.

**Стилска мјешавина тако
уочљива на поменути
иконама логично доводи
до питања гдје се и у
каквој сликарској средини
формирао Спиридон
Рома. Подаци о његовом
поријеклу и дјеловању
сасвим су оскудни, тако да
ће се до неких закључака
нужно долазити аналогијом
са савременим дјелима и
ствараоцима**

Анализиране двије и већ поменута дрнишка икона аутора Спиридона Роме очито припадају нарученој серији икона са избором оних светитеља који уживају највећу популарност међу монаштвом, али и уопште у медитеранском свијету. Искључиво се ради о источним светитељима. Назвати их серијом има смисла ако се, уз неколико блажих одступања, уочи јединствена композициона схема једнака за све поменуте иконе. Премда је ријеч о посве осавремењеном ликовном изразу традиционалне свете слике основне особине иконе су у цијелости очуване, штавише, умјетник је направио крајње допадљив склоп у структурном, композицијском као и у колористичком смислу. Његове сликарске вјештине потекле из византијске традиције обogaћене западним техникама и моделима, учинили су га прихватљивим широјој клијентици што је на крају резултирало његовим одласком у Лондон и рад за то тржиште. Он је један од ријетких, који је попут много знаменитијег Доменикоса Теотокопулоса – Ел Грека, отишао не само радити на Запад, неголи потпуно усвојили рецентни ликовни идиом.

Сликајући ову групу икона из манастира Крке и Дрниша, Спиридон Рома је још увијек био на прагу традиционално схваћене иконе са припадајућим карактеристикама са прихватљивим отклонима ка западним схватањима слике. У сваком случају ове двије специфично сликане иконе, по свему представљају врхунац не само његовог иконописа насталог свакако прије 1770. и одласка у Енглеску, времену када умјетник борави и ради у Италији. Из локалне перспективе оне свакако чине доиста драгоцен дјелић богате збирке крчких икона.

ЛИТЕРАТУРА:

- Urban Sylvanus, *The Gentleman's Magazine and Historical Chronicle Volume*. London 1789, UK: John Nichols. p. 701-703.
- Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Нови Сад 1901.
- Lexikon der Christliche Ikonographie*, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1974, 6, 518.
- Chatzidakis M., *Marcantonio Raimondi und die postbyzantinisch-Kretische Malerei*, Zeitschrift für Kischengeschichte LIX (1940) 147-161, Variorum Reprints, London 1976, III.
- Бранко Чоловић, *Иконопис книнске крајине*, Београд 1995.
- Ρηγόπουλος Ι., *Φλαμανδικές επιδράσεις στη μεταβυζαντινή ζωγραφική. Προβλήματα πολιτιστικού συγκριτισμού*, τόμ. Α', Αθήνα 1998.
- Милорад Савић, *Сликарство у српским црквама сјеверне Далмације од краја XIV до почетка XX вијека*, Београд 2000.
- Сања Пајић, *Представе и култ Три јерарха у поствизантијској уметности*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 34 -35, Нови Сад 2003, 59-72.
- Бранко Чоловић, *Манастир Крка*, Загреб 2006.
- Μ. Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση*, (1450-1830) 1, Αθήνα 1987.
- Χατζηδάκης Μ. - Δρακοπούλου, Ε. *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση* (1450-1830) 2, Αθήνα 1997.
- Anastasia Drandaki, *Greek Icons 14th-18th century*. The Rena Andreadis Collection, Athens - Milan: SKIRA and Benaki Museum 2002.
- Милорад Савић, *Сликарски опус Матеја Веје и иконостас Саборне цркве Успења Богородице у Шибенику*, Љетопис Српског културног друштва Просвјета Загреб св. XXII, Загреб 2018, 268-307.
- Irene Leontakianakou, *Western elements in icon painting in regions under Venetian rule and the early work of Theotokopoulos*, in *Perceptions of El Greco in 2014*, Benaki Museum, Society of Cretan Historical Studies, Institute for Mediterranean Studies, 2019, 29-47.
- Panayotis Ioannou, *"Arte Veneta nelle Isole Ionie. Documenti e congetture"*, in *I Greci durante la venetocrazia: uomini, spazio, idee (XIII-XVIII sec.)*, Atti del convegno internazionale di studi, a cura di Chryssa Maltezou / Angeliki Tzavara / Despina Vlassi, Venezia, Istituto Ellenico, 2009, 765-771.
- Бранко Чоловић, *Инвентар манастира Крке из 1831. године*, Љетопис СКД Просвјета св. XV, Загреб 2010, 8-41.
- Danai Thomaidis, *Greek icons in Venice and their impact on Venetian identity*, Diogenes 6 Birmingham 2017, 1-12.
- Dr. Thanasis Dialektopoulos, *Iconography as a research source on Religious affairs in Greek lands under Venetian rule*, Thessaloniki 2012, 61.
- Waldemar Deluga, *Between Candia and Venice. The role of European engravings in the iconographic transformations of post-Byzantine painting in Greece Series Byzantina XII*, Warsaw 2014, 75-109.
- Stella Frigerio-Zeniou, *Gravures allemandes dans les ateliers de peintres crétois*, Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας Τόμος ΚΖ' ΑΘΗΝΑ 2006, 365-370.
- Eugenia Drakopoulou, *"Pittura romeica" in Italy: Artistic Transfers across the Adriatic Sea (18th - 19th centuries)* The Historical Review Section of Neohellenic Research / Institute of Historical Research Volume XIII, London 2016, 7-28.

ИКОНОСТАС ЦРКВЕ СВ. НИКОЛЕ У БРАТИШКОВЦИМА

ИКОНЕ НА
ЧЕКАЊУ

Иконостас у Братишковцима садржи највећи број оштећених и накнадно премазиваних икона које сам видео у Далмацији. Да зло буде веће, умјесто да се иконе очисте и рестаурирају, цијела иконостасна преграда је срушена око 2011, иконе су измјештене у неку просторију и чекају „боља времена“

пише: **Милорад Савић**

Братишковци су богато и убаво село у близини Скрадина. Познато је по плодним пољима и вриједним домаћинима, од старине по виноградима и маслињацима, по старој цркви Св. Николе сазданој око 1592,¹ по заслужној у десет кољена свештеничкој породици Доброта,² организованом парохијском општеству, знатним градњама братских кућа и доградњама цркве, раној организацији школе (1848.) и, што је важно, са знатним везама са Скрадином, Крком и другим православним заједницама те са грчким и домаћим српским иконописцима који су осликали иконостас и украсили зидове цркве иконама.

Иконостас цркве Св. Николе је дрвена конструкција преграде настале средином 19. вијека. Податак је да је 1851. прота Дамјан Доброта подигао нови и пространи олтар.³ Реална је претпоставка да је тада направљена и нова преграда. У раду ће бити показано да је постојао и старији иконостас из друге половине 17. вијека. Овај из 19. стољећа спада у високе иконостасе сведеног барокног слога какви су

се у Далмацији уређивали у другој половини 18. и првој половини 19. стољећа: Крупа, Скрадин, Братишковци, Биовичино Село, Биљане Горње.⁴ По архитектоници и броју редова и икона, пропорцијама и изведби сличан је иконостасу цркве Св. Петра и Павла у Биовичином Селу. Изнад престоних икона су три реда икона које почивају на профилисаним дрвеним гредама. Прва два реда имају правоугаоне оквире за слике а у најгорњем завршавају лучно. Између лукова су стилизовани цвјетићи. У највиши ред у средини су уграђене иконе Св. Михаила и Св. Гаврила, које стоје покрај доњег дијела крста са осликаним Распећем. На завршну греду самостално су инсталиране по три иконе са страна иконостасног крста, слично као на иконостасу Св. Спиридона у Скрадину.⁵ Као и на иконостасу у Биовичином Селу, у Братишковцима је иконостас попуњен иконама различитих стилова, аутора и датације, што је иначе често на далматинским олтарним преградама.

Иконостас садржи престони ред са четири иконе: Христос Велики архијереј, Богородица с Христом Одигитрија, Св. Јован Претеча и Св. Никола, које су врло блиске стилу иконостасних икона, посебно икона апостолског реда,⁶ али и престоног Св. Илије, Антонија Макрија у Задру, па му се и ове могу приписати. Тешкоћа са анализом је што су престоне иконе осим главе све прекривене сребреним рељефом, али су карактеристичне црте лица сликане скоро идентично. Једнако су блиске иконама Богородице с Христом, Св. Јована Кефалотороса, Св. Михаила и Св. Кирика и Јулите из цркве Св. Кирика и Јулите из Карина,⁷ па се и иконе из Карина могу приписати А. Макрију. Постоји податак да се то породично презиме сусреће у Задру током 18. вијека.⁸ Могуће је да је сликар дошао и с јонских острва гдје се на Закинту сусреће исто презиме.⁹ И иконе у Братишковцима и у Карину накнадно су у 18. вијеку обложене сребреним рељефом. Христос Велики архијереј у допојасној величини али који сједи на сведено означеном престолу, како је барем исцртано на сребреној лими. Једнаке величине и поставке је Богородица Одигитрија. Овакви иконографски модели Христа и Богородице најчешћи су на далматинским иконостасима почевши од 16. стољећа. Св. Јован Претеча је приказан као стојећа фигура са великим крилима у пејзажу, који у једној руци држи крст и отворени свитак са грчким натписом, док десницом благосиља. Престони Св. Никола приказан је као архијереј како сједи на трону. Десном руком благосиља а у лијевој руци држи отворену књигу са текстом на грчком. У доњем крају насликане су двије сцене чуда Св. Николе када избавља утопљенике. Лица су важне

1 М. Јачов, Правни саветници при млетачкој влади о православнима у Далмацији и Боки Которској, Споменик САНУ СХХII, Београд 1981, 61-90.

2 D. Obradović, Život i priklijučenija, Beograd 1969, 101. Dositej piše: "Grečeske crkve narod u vepesijanskoj Dalmaciji, ne imajući episkopa, oni od mirskih sveštenika, koji su poznati za svoje česno vladanje, za dobrodetelj i za prirodni zdravi razum, tu su ne samo u svojim parohijam, no i u celoj provinciji kako god patrijarsi i episkopi."

3 ХАЗ, Списи православне епархије, св. 73, бр. 859.

4 М. Савић, Сликарство у српским црквама северне Далмације, Београд 2000, 210-216, сл. 68, 93, 94; Исти, Српске цркве у Скрадину и њихове иконе, Дјела и стилови умјетности Српске

православне цркве у Далмацији, Београд-Шибеник-Бањалука 2020, 171-222.

5 М. Савић, Српске цркве у Скрадину и њихове иконе...

6 М. Савић, Сликарство у српским црквама..., 67-68.

7 Исто, 77, сл. 59, 60.

8 D. Berić, Crkva sv. Ilije u Zadru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10, Split 1959, 136 - 163.

9 P. Milosavljević, Jonska republika, Beograd 1995, 153. Porodica Makri bila je iz Zakinta. U Dalmaciji u to vrijeme dolazi više grčkih porodica izbjeglih sa Krita. O tome: V. Lago, Memorie sulla Dalmazia, Venezia 1869, 345.

Звоник цркве Св. Николе у Братишковцима

партије које нису прекривене рељефом па омогућавају успоредабу са престоним св. Илијом, иконом Антонија Макрија из Задра. Начин сликања иконе из Задра и оних из Братишковаца произлази из критских нешто модификованих традиција а готово сви битни детаљи: очи, обрве, нос, коса итд. сликани скоро па идентично, а то су и најважније партије слике у атрибуирању неког дјела одређеном сликару.

У три реда изнад престоних много икона накнадно је испремјештано, измијешане су теме и циклуси. Дванаест је икона апостола, које приписујем Антонију Макрију.¹⁰ Свакако су стајала у једном реду око централне Тајне Вечере. И ова дјела су потамњела и накнадно премазивана, што отежава идентификацију грчких натписа, који се понегдје и не виде: Св. Тома, Св. Јован Богослов, Св. Лука, Св. Вартоломеј, Св. Петар, Св. Андреј, Св. Павле, Св. Филип, Св. Симон, Св. Матеј, Св. Марко, Св. Јаков. Иконографски модел идентичан је апостолском реду икона са старог иконостаса у Задру: на троновима изеденим у барокном декоративном систему апостоли сједе на јастуцима, нису постављени фронтално већ, у складу са новим стилским струјањима, управо у отклону од статичне фронталности са тијелима и главом окренути у једну или другу страну. Тијела су изведена у комбинацији

традиционалних начина али несхематски са осјећањем за пропорције и волуминозност. Пластично су изражене облине лица у критском тоналитету и начину али свијетлијег тона и са изразитим осјећањем за индивидуалне црте и реалнијим изразом од традиционалног. Барокни тронове са крунисаним орловима, анђелчићима на врху, волутама, куглама и слично употребљавају се у православном барокизованом сликарству јонских острва и Венеције од друге половине 17. вијека.¹¹ Овакви тронове и општи изглед апостола блиски су апостолском реду из старе православне цркве у Шибенику, који су дјела крфске радионице из 1699. године.¹² Сличне барокизоване иконе апостола на престолима, дјела других сликара, су на иконостасима у Голубићу, Стрмици, Скрадину, Крупни.

Иконостас цркве Св. Николе је дрвена конструкција преграде настале средином 19. вијека. Податак је да је 1851. прота Дамјан Доброта подигао нови и пространи олтар који спада у високе иконостасе сведеног барокног слога

Тајна вечера је централна у апостолском низу. Има знатна оштећења бојеног слоја и потамњела је. У просторији са прозорима са округлим стаклима Христос и апостоли су у елипсастој композицији око стола на коме је посуђе, док са страна послуга доноси у здјелама јело.¹² На први поглед распоред ликова се разликује од византијских и критских приказа ове сцене, такође и од ренесансних, које су симетричније у масама. Композиција је сликана на основу графичког предлошка. Сличан распоред личности око стола донио је око 1599. по идеји П. Кандила познати бакрописац Јан Саделер (Градски музеј у Монци). Захваљујући врхунској графици Антоније Макри је могао насликати једно одлично иконописно дјело. Није јасно да ли је врло оштећена икона Рођења стајала на првобитној прегради, али је по димензијама слична Тајној вечери и налазила се на потоњем иконостасу као централна у другом реду. Толико је оштећена и потамњела да се само препознаје да је иконографска схема Поклонство младенцу, са Богородицом и Св. Јосифом који клече уз јасле и мудрацима са истока и анђелима. Јасно је такође да је композиција препис са неке од западних графика. По начину сликања неких лица манирски сличних лицима на претходној икони врло је вјероватно да је и ову сцену сликао Антоније Макри. Такође је Макри за

¹⁰ М. Савић, Сликарство у српским црквама сјеверне Далмације...

¹¹ О томе у: П. А. ВΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑΣ, ΑΘΗΝΑ 1990, πιν. 337; Μ. Chatzidakis, Icones de Saint-Georges des Grecs et de la collection de l'institute, Venise 1962, sl. 120, 126, 162. Њима су блиски прикази Христа на трону са симболима јеванђелиста, који се такође чешће сликају у другој половини 17. вијека.

¹² По жељи владике Никодима 2020. одradio сам каталоге свих икона из Шибеника, оних на иконостасима и оних које се налазе по зидовима. Након тога сам идејно реконструисао давно растављени иконостас старе православне цркве Богородица од Св. Јулијана и потврдио да је апостолски ред те преграде постављен на нови иконостас саборне цркве у Шибенику 1812. године. О томе сам написао рад који треба бити штампан.

манастир Крку насликао икону Св. Троице са апостолима.¹³ На њој исто тако показује одлике свога манира заснованог на критским традицијама које се мијењају утицајем барокизације. Логично је претпоставити да је Антоније Макари сликао иконостас у Братишковцима након што је 1664. године насликао иконостас у Задру. У складу са тим, јасно је да су и престоње иконе из цркве у Карину такође сликане у то вријеме и током његовог боравка у Далмацији. Престоње иконе и апостолски ред икона, уз двије централне у редовима, Рођење и Тајну вечеру, представљају стари иконостас у Братишковцима. Вјероватно је иста олтарна преграда имала и иконостасни крст са осликаним Распећем, али он није сачуван.

**Логично је претпоставити да је
Антоније Макари сликао иконостас
у Братишковцима након што је
1664. године насликао иконостас
у Задру. У складу са тим, јасно је
да су и престоње иконе из цркве
у Карину такође сликане у то
вријеме и током његовог боравка у
Далмацији**

Иста олтарна преграда допуњена је тако што је Матеј Веја у деветој или десетој деценији 18. вијека осликао иконостасни крст. Иконостас завршава дјелима Матеја Веје: Распеће насликано на иконостасном крсту са симболима јеванђелиста у тролисним краковима, док Арханђел Гаврило и Арханђел Михаило стоје уз крст у издуженим форматима. То је скоро па реплика завршних икона арханђела са иконостаса кога је М. Веја осликао 1779. у гробљанској цркви Св. Спаса у Шибенику.¹⁴ Распеће је такође врло слично његовом Распећу са иконостасног крста из саборне цркве у Шибенику.¹⁵ Са ова два до сада непрепозната дјела повећава се већ познат опус овог одличног сликара, свештеника и учитеља.

Макријев иконостас је трајао до средине 19. вијека. Тада је срушен и направљена је нова олтарна преграда са знатно више икона и иконостасних редова. На три отвора тада су биле постављене царске и двоје бочних двери. Јако су оштећене, неки ликови до непрепознатљивости, али је ипак јасно да су продукти породичне радионице Николе Судара, насљедника му Константина и помоћника.¹⁶ На царским дверима у горњем дијелу несумњиво су насликане

Благовијести, а на доња два поља двије неразговјетне фигуре (Св. Марко и Св. Матеј?). Сјеверне двери подијељене су на шест поља у којима је по једна фигура. Горе се препознају Св. Спиридон и Св. Никола, у средини су Св. Сава и Св. Симеон, а доље два непрепознатљива светитеља. Јужне двери су једнако компоноване као и сјеверне. На њима су приказани како стоје, одозго на доље: Св. Василије, Св. Григорије и Св. Јован Златоусти, затим Св. Стефан. Св. Илија и Св. Параскева. Колико се може примијетити због оштећености и затамњености, сјеверне и јужне двери стилем се донекле разликују од манира сликара из радионице Судара, што говори о ангажману помоћника. Сви читљиви натписи писани су српском ћирилицом.

Дванаест пророка, сликаних како стоје у тек назначеном простору, стилски припадају породичној радионици Николе Судара из каснијег периода њене активности, из пете деценије 19. стољећа, дакле, највјероватније сина му Константина и помоћника. Негдје се види натпис, негдје се препознају црте лица или симболи, а негдје су површине затамњене до непрепознатљивости. Уочљиво је и накнадно мање или веће премазивање површина. Приказани су: цар Давид, цар Соломон, Михеј, Јеремија, Јоил, Софо, Мојсеј, Наум, Данил, Захарије, Самуил и један непрепознатљив лик. Имена и натписи на свитковима које носе неки од пророка писани су ћирилицом. Пророчки низ појављује се на иконостасима у касном бароку углавном на завршном иконостасном низу на развијеним иконостасима са више редова икона. Слиједећи искуства Спиридона Рапсоманика, управо је Никола Судар обогатио олтарне преграде тим циклусом у Биљанима Горњим и Биовичином Селу, а његова радионица у Бискупији, Отону, Билишанима Доњим. Постављање пророчког реда у касном бароку карактеристично је такође и за подручје Војводине. Тада преграде садрже највише циклуса из библијске историје почевши од пророчанства оваплоћења и Благовијести, преко Великих празника из Христовог и Богородичиног живота, апостола као ширитеља Христовог учења, до страсне недеље, Христових страдања, искупљења и васкресења. Ни у Карловачкој митрополији ни у Далматинском владичанству никад до барокног стила нису иконостаси садржавали тако бројне и комплексне идеје и сходно томе толики број сликарских дјела.

Слиједе више сцена Великих празника: Благовијести радионице Судара, затим Срећење, Васкресење Лазара из Витаније, Улазак у Јерусалим и Васкресење као дјела непотписаних барокних сликара, док је Усековање главе Св. Јована изишло из радионице породице Судара. Барокна дјела анонимних иконописаца боље су компонована и боље изведена од Сударевих радионичних производа. Издаваја се Срећење, које има одлике индивидуалног манира Спиридона Алексијевића.¹⁷ На иконостасу су у истом реду са празницима придодате и иконе Св. Јоаким и Ана, Св. Стефан, Св. Никола, непознати светитељ (врло оштећено),

¹³ М. Савић, Сликарство у српским црквама..., 67, сл. 39.

¹⁴ М. Савић, Сликарство опус Матеја Веја и иконостас саборне цркве Успења Богородице у Шибенику, Дјела и стилови уметности Српске православне цркве у Далмацији. Далматински путеви уметности у Српској православној цркви, Београд-Шибеник-Бања Лука, 2020, 293-320.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Деградиација стила Николе Судара видљива је на иконостасима и иконама породице Судар из книнског краја. О томе: А. Sinobad, Stvaralaštvo slikarske porodice Sudarević na području Kninske krajine, Србско-далматински магазин за 2011, св. VI, Сплит 2011, 128-173.

¹⁷ М. Савић, Сликар и свештеник. Прилог познавању сликарства Спиридона Алексијевића, Просвјета 167/168, Загреб, мај 2022, 30-35.

Св. Сава и Св. Георгије као касна дјела породичне радионице Судара, Покров Богородице припада домаћем српском барокном стилу, док је Св. Спиридон карактеристична тема и дјело јонског барокног стила. Наравно да празници као продукти радионице Судара имају исте карактеристике као празници које су они сликали на другим наведеним иконостасима, да не понављамо. Св. Спиридон је приказан уобичајено у моштима изнад којих је балдахин, док су са страна високи свијећњаци а испред ниска камена ограда, дакле ријеч је о икони кавих је много у Далмацији. Већ и по раритетној композицији издваја се приказ Покрова Богородице јасног барокног стила анонимног српског сликара. Богородица стоји са раширеним црвеним плаштом испод кога су са једне и друге стране двије групе људи од којих је једна окруњена глава а двојица су црквени великодостојници. Горе изнад главе Богородице је круна коју држе два анђела у облацима, као скраћена верзија крунисања Богородице. Сликарска изведба у целини носи барокна обиљежја како по начину сликања реалистичких глава ликова тако и њихових одежди са богатим украсима а ту су и залепршали анђели на барокним облацима. Оваква композиција Богородичиног покроба чешће се сликала у западној умјетности, али је присутна још од прве фазе критске школе у 15. вијеку.¹⁸ У Шибенику се чува варијанта Покрова Богородице позната под називом Крилата Богородица, која је српског поријекла а сликана у 18. вијеку. Она временски и стилски није удаљена од иконе из Братишковаца, која је ипак боље, прецизније и довршеније сликана. Нажалост као и већина икона из Братишковаца и ова има видљива оштећења и накнадне премазе. У барокном сликарству Далмације присутан је и руски тип Покрова Богородице и то на иконостасу Крке из 1704. мајстора Михаила Иванова,¹⁹ док је друга икона овог типа била на иконостасу у Бенковцу а дјело је мајстора бенковачког иконостаса, сликано око 1760. године.²⁰

Начин сликања иконе из Задра и оних из Братишковаца произлази из критских нешто модификованих традиција а готово сви битни детаљи: очи, обрве, нос, коса итд. сликани скоро па идентично

На врх иконостаса с једне и друге стране крста са Распећем било је постављено шест икона породичне радионице Судара, Константина и

помоћника. То су Богородица и Св. Јован, који стоје са страна крста са Распећем. Слиједи Св. Тројица, Св. Јоаким и Ана, непознати светитељ (оштећен бојени слој), Св. Никола. Свих шест слика је знатно оштећено, дјелимично отпао бојени слој, потклобучене су и потамњеле.²¹

Иконостас у Братишковцима саджавао је 51 икону, што представља једну од највећих преграда у Далмацији. Како је речено, изграђен је и осликан у двије фазе, од којих се у првој издвајају дјела Антонија Макрија настала након 1664. године и три слике Матеја Веје из задње двије деценије 18. вијека. То је прва фаза, првобитни иконостас. Закључује се да је Антоније Макри насликао двије иконостасне целине у Далмацији, у Задру и у Братишковцима, истакнуте иконе са преграде, можда и целовит иконостас у Карину. Друга фаза иконостаса у Братишковцима је комбинована од Макријевих те од дјела барокних црквено-народних сликара, односно од икона Константина Судара и помоћника, а настала средином 19. вијека. Тада је у иконостас уклопљено више сцена Великих празника непотписаних домаћих иконописаца, међу којима се препознају Срећење Спиридона Алексијевића а издваја Покров Богородице анонимног српског сликара.

Макријев иконостас је трајао до средине 19. вијека. Тада је срушен и направљена је нова олтарна преграда са знатно више икона и иконостасних редова

Такође, иконостас у Братишковцима садржи највећи број оштећених и накнадно премазиваних икона које сам видео у Далмацији. Да зло буде веће, умјесто да се иконе очисте и рестаурирају, цијела иконостасна преграда је срушена око 2011, иконе су измјештене у неку просторију и чекају „боља времена“, стручну пажњу, новац за рестаурацију и за смјештај и презентацију. То је један од десет срушених и разбијених олтарних преграда у Далмацији, које су одрађене годину-дваје прије и после 2010. године. Нечувено штеточинство без икакве потребе, без имало знања и поштовања према старим далматинским црквама, парохијским заједницама, према српским културним добрима и према културно-историјско-умјетничком наслеђу у Далмацији. „Посао“ је одрађен у режији појединих наших попова и са сазнањем њиховог претпостављеног.

¹⁸ T. Chatzidakis, L'art des icones en Crete et dans les îles apres Bizance, Charleroi 1982, cat. 17, pl. 8.

¹⁹ Б. Чоловић, Манастир Крка, Загреб 2006.; М. Савић, О грађевинским и иконостасним фазама манастира Крке, Дјела и стилови умјетности Српске православне цркве у Далмацији, Београд-Шибеник, Бања Лука 2020, 31-39.

²⁰ М. Савић, Српско барокно сликарство у Далмацији и опус сликара старог бенковачког иконостаса, Бенковац пријатељима — мала монографија 2, Задр 2012, 276—407.

²¹ О иконостасу из Братишковаца писала је колегица из Грчке М. Вулгаропоуло, али целину приписује Антонију Макрију, што је непотпуно, недовољно тачно. О томе: М. Voulgaropoulou, Transcending Borders, Transforming Identities. Travelling Icons and Icon Painters in the Adriatic Region, 54.

СВЈЕДОЧЕЊЕ КАТЕ БУКВЕ (РОБ. ТРБОЈЕВИЋ) О ОБРУЧУ НА ПЕТРОВОЈ ГОРИ, ПОКОЉУ И ЗБЈЕГУ ПО БОСНИ...

СТОПЕ У СНИЈЕГУ

И ми смо ишли тамо код
Селака, дотлен смо гонли
краве, и то. Веле, више
се нећете ни вратити, вас
ће иселити отале. Тако се
диванло. Виш да су онда
још рекли да ће мо се
иселти, да... да

ПРИПРЕДИО: Жељко Кресовић

Зовем се Буква Ката, девојачки Трбојевић. Рођена сам 14.11.1934. године.

Четрдесет и прве, кад је пала Југославија, онда ми је отац отиша у војску. Већ кад је то почело и пала Југославија отишао је у логор.

Мама и нас троје дјеце остали смо сами. И ондак је мама вако с нама кад побјежемо, она је нас водла по шуми. Усташе су бацали летке.

“Ко се не преда, кога нађемо у шуми и уватимо, уби ћемо га”.

Сав је Петровац био у обручу.

Покојна мама и све ове жене, већином из села.

Њесу су све, ал већина.

Бијелу заставу и идемо на предају.

А од Перне, бјежало је од Баније. То је све ишло у Војнић на предају.

То колоне народа су ишле.

Ту смо се ми уставли у Радоњи и ту смо били.

Мој јед је исто иша у Радоњу. Ми смо имали добре ждребце. И кад је он доша, усташе су већ ждребце одагнали.

Вели он:

- Ко то одагна њи? Како су они моје ждребце одагнали?

Имала сам и пранђеда, тад је имао 96 година. И усташе веле:

- Наде теби стари потврду па ајде по своје ждребце.

Они с њим у Војнић, и у логор. Оде он у логор у Јасеновацу.

И сад жене виде да су и оне преварене. Било је њи тако десетак, све са дјецом.

Шта сад?

Ката Буква

И скупе се оне, ајмо сад дјецу спашавати, а ми како ко буде мога.

Ајмо код сатника, нас све жене, и замолити га.

То тако било нешто, морда нешто прије подне, ил тако око подне.

Замолили га да пушти децу у шуму да нам доведу благо. А дјеци ћемо рећи да се не враћају.

И тако је и било.

Оне оду код сатника, и сатник то дозволи. И онда је мислио да ће и благо повући. Онда смо ишли групно.

И вели... вели, нек не иду сви. Нег троје, по четверо, тај сатник река. Јер је стража на Пајић брду. Видјет ће колону па ће пуцати.

А нама матере речу.

То већ било велка живца. Немојте даље од живце ићи. Увјек гледајте да се заклоните с брда Пајћа да вас неби виђели. Ми тако идемо. По троје дјеце, по четверо.

Ја сам ишла... нас је четверо ишло. Некако у задњој групи.

Моја мама, тај брат ми Вељко, није има три године. У осмом мјесецу навршава три године, а то било у четвртом мјесецу, ил је пола четвртога. Ето толико има од четвртога.

Ма никако од покојне маме. Ма нема никог ко би га раставио.
 А та ми је сестра била од годину и 6 мјесеци. 18 мјесеци је имала.
 Име јој је било Анкица.
 Била је лијепа, са Ботом је парца. Не знаш ти Боте, оне што рањена.
 И онда, тако била... ми је сви звали Цина... онда тако, била дјете.
 Тако била црна... дјете ко зрно.
 И она ће ти мене с њима двома испратити до Ралића.
 Никако Вељко није... није ћио.
 Вели мати:
 - Ај ти... Ја ћу се неће сакрити.
 Мене пошаље у шуму. Кад сам се ја одмакла, ми њесмо дошли горе
 ... само за онај Жути пут. Само заклами, што се зове Мијановац.
 Ми се окренли, већ је све село било у ватри. Све планло.
 Што сад?
 Ко је измака, измака. Ко није, готово.
 Ми смо задња група, ишла дјеце.
 Кад је овај... моја мама, кад је нас испратила тамо где су Ралића
 куће, најзадње... има један поток.

**Мама и нас троје дјеце
 остали смо сами. И онда
 је мама вако с нама кад
 побјежемо, она је нас водла
 по шуми. Усташе су бацали
 летке. "Ко се не преда, кога
 нађемо у шуми и уватимо,
 уби ћемо га".**

И тако, било оно воће, Она се ћела иза онога воћа сакрити, па да се
 сакрије у тај јарак.
 Стража је виђела и врати је.
 И она дође где је онога Бране Еремића кућа. Донле дође... Има едан
 горе свињац.
 Није она ћела уза цесту, нег оде у тај свињац.
 Први преградак, па други. И ту сједе.
 Мој брат прича...тај Вељко.
 Он је... кад су њи двоје метла у крило. Они увјек, знаш штос дјеца
 дирали.
 А покојна мама да рекла, сађу ја вас растави.
 Па како она имала оне рокље, досадашње. Њега метне под рокље.
 А мала у крило. И само га вако крај себе метне.
 Ел је то судбина ил што је, да он ни забугарјо, ни ништа? Он се ту
 тако... укочјо и заспа.
 И усташе су тражле... и све преметале.
 И нађу њу.
 Њу закољу... и малу на нож натакну.

И он је... под њом мртвом заспа.
 И она вако падала, веле кад су је нашли.
 И запале први преградак свињаца.
 И колка судбина и колко све, над њима се угаси.
 Да су онђе изгорали, ми никад неби знали... мислили би да су ошли
 у логор. Ко зна шта сњима.
 И он је ту преспава...
 И сад ко је умака, умака.
 Моја тектка, ова Ђукна мати... Она се крила, пузала кроз траву.
 Еданпут су је примјетили. Она се некако умакла и сакрила. Па кад се
 она измакла, ушла у траву. То већ био мај близу, било топло. Туда је
 пузала... и утече.
 Цијелу ноћ била у несвјести... и сви су мислили да је она готова.
 И онда... ко није, отиша је логор. Доста жена са дјецом ошло у логор.
 Да... овога Нине, ова Јасна што је за Дујом.
 Од тог њеног ћаће... не, ћеда... прва жена и троје дјеце ошло све у
 логор.
 Брацан, и то тако. Пуно из Радоње.
 И ми смо у шуми... и сад нико ништа не зна.
 Ел моја мама ошла за логор? Ел убијена?
 Ништа не знам. Веле... бацали су доста народа и у ватру.
 Тај ћеда... њега убију са кундаком и убју двије бабе. Једна од 92., една
 од 96.
 Тога Маце матер и мога пранћеда. Њега убју на путу. Њу убју код
 куће... слијепа била.
 Сутрадан је една баба утекла из Војнића.
 Сакрила се неће код Кораћа... и кроз куће, кроз куће, извуче себе,
 унучад и снају.
 Ту утече и вратла се.
 И она сад видла згариште, изгорало.
 И туда Вељко тражјо кога ће наћи.
 И види ћеда тога, пранћеда тога.
 И вели кад је угледа њу:
 - Јооо, стрина - звали су је стрина - ош мене водти горе мајки у
 Радоњу. То Бранкова мати, у шуму?
 - А ћет је мати?
 - Ено спава у Ђурћа подруму, није зна рећи свињац. Сва у крви. Ја
 сам је зва, па је немерем дозвати.
 Тако он њој река.
 И она њега тако горе доведе и рече... и онда се одма знало... И тај
 исти Ђука, Бранков ћаћа, Бранко бијо неће на полагају, и тај ћед њезин
 ћаћа из Ремића (Еремића) оду закопају малу и тога ћеда... само под
 крушку, јер стража била код Пајића. Под крушку их закопају и у плату,
 ништа није било. За осам дана направе сандук и пренесу маму у гробље.
 То тако било. И онда је обруч... и ајде. Ми смо у шуми, и онда су се
 они повукли из Војнића. Дошли смо кућама својима. Само све изгорало.
 Онда смо зеру направли. Онда смо ишли, била још офензива. Ал
 утеци, па врат се, па утеци, па врат се... Па тако, није било нешто да
 бежиш и да се вата.
 То било четрдесет и друга.

Петрова гора под снијегом

Четрдесет и треће, 20... 22... не првога, на Светог Јову.

Веле офензива, офензива иде, вели све...

А тај Хембранг, који враг био... Он је ћио да сав народ искрчи, да оде, само да и се што више побје.

Та... усташка организација радла амо и код војске, партизана. Да што више Срба побије се.

И нико у Петровцу остати. Све, да ће се ту водити борбе, а да се мора ићи за Босну.

И недају партизани. Само, ајде и ајде и ајде.

И ми смо онда отишли. И већ је... ал туда само иша Швабо. И он је иша главним, овијем правцом... Није иша по шумама. Само је иша билима и цестима, и тако. Има тај правац. Ко кога ту уватјо, убјо га... и готово више, није иша.

И ми смо ишли тамо код Селака, дотлен смо гонли краве, и то. Веле, више се нећете ни вратити, вас ће иселити отале. Тако се диванло.

Виш да су онда још рекли да ће мо се иселити, да... да.

И ја знам, покојна „мајка“ вели:

- Ја, кад добјемо кућу, ја ћу се вратити по робу амо.

И остану нам краве код Селака, њесмо могли гонти даље. Ту је већ та војска стизала... и бјежи.

Нисмо имали ни коња ни волова. Ништа, ништа... Све војска одагнала.

Моја тетка имала волове, та Ђукна мати. Она имала три ћери и еднога сина. Ђука био у партизанма.

Да... и „мајка“, и ова Видова жена што је, стрина Ђукна, она је имала цурцу, а Вид је био у партизанма.

И то све у колма, и ја и мој брат Вељко... ови већи су ишли. Само ми мањи смо се вози на воловма.

Кад смо дошли код Крупе иза Цазина, веле авиони бомбардирају. То се јавло да народ иде, бомбардирање је велко. Колки је народ ту народа изгинло. Како се ту народ измучјо.

На сред цесте... гола цеста... Ти авијони по нами туку.

Ко мога утећи куда. Ко мога... И онда ту благо убија се... пане бомба на њега, из митраљеза... Ниско иду. Нико те нема бранти... Ко ће онда имати? Ко ће да пуца на авијон?

Ништа... Ту се само убијало.

И ондак смо ми, овај... ту утечемо и мој брат оста у колма. Ја не знам ко га онда... залетјо се бијо, четири годне није има пуне. А ту... Ђукну стрину... Она имала, те моје сестре што погинла, парца Бота, исад је жива... Она утекла под едне жиле, и ту таман бомба пала. Матер убје на мјесту, а њу рани на чело. Све јој ту издуби. Исад она има ту рану...

Из Тркуља оздо... то исто нам фамиља, из наше куће.

Они имали тог малог... и никако мушко дјете имати. И једва роди... Деветнајст дјеце родла. Родла два сина, едан болестан, а тај едан... убли га из авијона.

И онда... да.

Увече веле, ајде.

Нико никуда... Несмјеш ватре ложти. Ал врага, народ се још више боја. Немере он по ноћи доћи и из авијона тући.

А бојиш се... Веле, сад морамо по ноћи ићи, а по дану треба се неђе сакрити, да опет авијони не туку.

Ја њесам имала ништа, и саде носиш ону неку шаренцу. Није досад било дека, то није ниш било,

То је бијо први мјесец. Ал је сњег оша Дано.

То је... ел Бог наред јо да сњег оде. Сњег је бијо до кољена.

И за ноћ је сњег отиша.

И онда је вјетар пува и није више било.

Ја сам имала, Бранко ми направјо неке траље од комота, чарапе плетене.

**Ја сам имала, Бранко ми
направјо неке траље од
комота, чарапе плетене. Ту
није било лачица, гаћица.
Кошуљца и плетена мајца. То
у мене било. Сву Босну и Лику
прешла у томе**

Ту није било лачица, гаћица. Кошуљца и плетена мајца. То у мене било. Сву Босну и Лику прешла у томе.

Те су се чизмице развалиле... Ја боса.

Нема... шташ више. Немеш... Откуда?

Идобро... Сад вели „мајка“, то исто из наше куће, доље у Петровћима била удана, Мице близу, зна њу Мица.

Милца Петровћа... Она мом ћаћи тетка. А није имала дјеце.

И сад смо ми ишли од Босанског Петровца, они су мене возли.

Мене „мајка“ метла у кола... Није мене мислила оставити. Ал од силног народа и бјежања, то се смело, то више нико никога није мога наћи.

Сутра кад се сванло, није никога нема.

Што сад?

Ја... увијек вичем:

- Водте ме к „мајки“.

То Бранкова мати... ал она мени добра била и она ме пазла.

А ће „мајка“? Нема „мајке“.

И ја... овај. Дођемо ту иза Босанског Петровца. Веле, ноћас ту офензива долази... усташе и непријатељска војска... Бежите!

И сад оздо од Мице било, зна њи Мица... Неки Тадија Гојковћ, Личине, па Повћова жена, тадај цура била, и њена мати. Њи било осмеро, њесу ћели у војску ићи. Та Повћова жена била јака цура, а лијепа. Њу мати измаскира, само да нејде у војску. Јер су...

И тако... то било

Измакла сам се ја, кад озго са брада скоро до овије нашије кућа.

Ја не одустајем.

Онда је тета, реклам је посље:

- Ја... билом је тешко, а Мићан њему било име, оставља своју матер и ту ћецу, а да тебе води?

Ја ту њесам смјела ништа рећи.

Нег сам рекла онда, Мићане ти ајде, а ја ћу остати.

Ако икад икога нађем, како ћу казати ће сам је оставла. Знаш, од моје фамилије.

И добро, пристану они... Кад су видели да ја не одустајем.

Знаш, ја сам саде... ја у њи више повјерења немам. Ја се увијек бојим.

И сад смо ми дошли до Дрвара. Ја увијек гледам ће тета, да ја нешто њезно узмем у руку.

И дошли смо до Дрвара. Веле, може се сад ићи преко... преко Лике, има која су партизани ослободили мјеста, да се море прећи, тамо према нами.

Иду они, то све млади људи... И дођемо ми, ту неће близу Фаркашића, не знам сва мјеста.

Веле офензива, офензива.

Сав народ бежи, бежимо и ми с њима. Дошли смо у једну шуму, ту се народ скупјо... Кај код нас... И краве и волови... ватре се ложе, кува се.

Ја сад идем тражити јести, прости.

Дошла ја... гола ти Дано... Ти се укочла, ти више тресеш, ни питал те ко ел теб зима, ни ти се коме жалиш.

Штош се жалти. Ако мореш ићи, ајде. Ако немеш, остани.

И ја ти идем... Видим ја една жена ложи ватру, и око ње троје дјеце.

А ја велим:

- Јооо тето... Бил ви мени јести дали. Ја сам сиротња. Ја није никога немам. Оћете ми дати зеру крува?

Она мене погледа, па вели:

- Сјед ту крај моје дјеце... и остани самном. Кад се рат заврши, ја ћу те одвести одкуд си. Како прођу моја дјеца, проћеш и ти.

А ја велим:

- Нећу... Имам ја ту из села некога, па ја идем с њима.

Њесам ћела рећи дам је то тета, ал мог ћаће тетка. Из наше куће.

И... она мене сједе. Знам, то сам појла добро, то... јуху и комад меса кокошњега.

Том је све. Сву сам Босну и Лику прошла, то што сам појла.

Еее, есам... И онда, ту она мени даде јести. Сад би ја радо до тете, а не смијем кајзти да имам тету и тетку.

А ја велим

- Оћете ми дати зеру крува за сутра?

Да она мени зеру крува. Дано...Ту је ушју, ту је ушју било. Она плетена маја само они репови вире.

Све се заболело ту. Ал ти метнеш оно крува у мају... Не пази се што су уши.

И ту смо ми...кренемо даље. Дошли смо нешто до Лапца. Е то бијо Лапац ваља. Па ћемо ићи према... према Фаркашћу. И кад смо дошли код Фаркашћа, неко срета и вели:

- Жене са дјецом школе где горе... Имате и вечеру и спавати. Само људи ко нема дјеце, не смије.

Е сад не смију ови, то све младо. Партизани њи одма ватају, оде. Треба ићи у партизане.

Сад тетак вели:

- Ај ти с Катом.

Идемо нас двије. Ја се сјећам добро те куће. То школа била. Нако, она ниска школа, дрвена.

На едном брду. То ваља Фаркашић бијо... У ту партизан стоји на стражи и гледа ко је.

И он је тету препозна по ношњи. И како тета самном прича он је њу препозна по причи.

Вели:

- Другарце, одакле си ти?

- Од врага сам.

- Па немој се другарце љутити... ја тебе познам по ношњи.

Кад је он то река, она се одма предала.

Вели:

- Ја сам од Војнића... село Радоња. Родла сам се, ал сам се удала у Брезову Главу.

- Па ја сам из Војнића. Ја сам од Квешта нека фамилија.

Није од Војнића, ал Квештама је фамилија. Вели, ма имам ја ту еднога, економиста бијо, Милу Еремћа.

Пуљкан, то онај.

- Јооо, ће је... Ја сам с њиме краве чувала.

- Гледај, у оној кући.

То одма крај тога. То одма кухиња и ту ће та, ти избјегице... те жене и дјеца иду се наранти.

И сад!... идемо се ми Мили јавти.

А тетак и та група ошла неће на село и да ће ноћати.

И сад... кад је мене Миле Ремић вид јо. И сад мене добро зна, и зна чија сам. Кумови су неки по Ремићима по мојој матери.

Он... њему сузе иду... ко, ко киша.

И мене сједе на крило.

Вели:

- Мучи... мучи, саш ти мени добро вечерати. Саш ти мени добро вечерати. Сутра наши коњи иду код Бранка у Фаркашћ.

Овај... Код Фаркашћа тамо вели партизанска је месница. И тамо иду по месо. Четрдесет километри ћеш се возити. Јооо...Том је било све што сам се у тој Босни превезла се, и Лики.

И... преко ноћи они нас пробуде, ми сједемо у та кола и код Бранка. Кад је Бранко мене виђо, Боже ал је бугарјо. Он је чуо да смо ми сви изгинли. Вели, нек остане ико жив од наше фамилије. И ту, како он кла, ту мяса има. Скува нам, испека. Шта ја знам што радио. Он је био месар у рату. Испочетка бијо и у војсци. И оста без споменце, зато што одво мене. Вели Бранко:

- Да барем тебе спасим.

Ту, еднoг ће платити што ће превести преко Капеле. Треба преко Капеле прећи. Едан је био само правац преко ког си мога прећи. С едне стране усташе, а здруге четници. И он је једног чојка наша отуда, платјо му и да мене преведе и њега.

И он нам за пут спакује. И сад ћемо ми ићи. Ту смо одморли и идемо преко Капеле. И Бранко неће код Корјенце нађе коња у шљивару, напуштена.

Ту, еднoг ће платити што ће превести преко Капеле. Треба преко Капеле прећи. Едан је био само правац преко ког си мога прећи. С едне стране усташе, а здруге четници

То била кожа и кости.

Вели

- Повешћу ја овога коња, па ће он тебе ности. Какош ти преко Капеле?

А боса... ти Дано... Босааа. И дошли у Капелу, сњег до кољена. А ја боса. Нит гађица, нит лачица. Ма, ништа.

И онда смо... Он мене метне на коња. То... она пртна, козја стаза. То... нема ни пута... Ништа нема, ништа. Сад упанеш у ову рупу, сад у онај камен. Сад посрне коњ. Ја док ме метне.

Мртвије... Преко чојка прелазиш кај преко пања. Ту те ништа није... Чојк до чојка, мен се чини мртав.

Смрзно се Дано... изнемога. И тифус, и све.

И онда... ма све.

Он мене метне на коња. Тај коњ костур од коња, а ја не знам јашти. Шта ја знам од коња. Он није мене метно и пуштијо, ја на вр главе у сњег.

Бранко и сад помиње:

- Ја њу стресем од онога сњега, ено ње у сњегу опет.

Па кад сам боса, не могу у сњегу.

Јооо... тако се мучли неколко.

Тета занам носи прт робе. Вели тето, ја њу немерем више дизати, сатраће се, и вели... ја њу метнем, она пане. Ај ти њу - вели - носи, а ја ћу ту робу ности и коња водти.

И богами, тета мене пренесе преко Капеле, и дођемо у Примишље.

И тетак није с нами. Није се смијо јавти партизанима, нит смо га ми смјели тражити у партизанска кола. Он су ишли са том групом, ишли. И исто сишли у Капелу. Правац, добро су погодли четницима. Добро да њесу усташама. Четници их држали еднo мјесец, два дана... ил четри мјесеца. Сад не знам колко. И пуште их. Њесу никога убли. Жене су пустили мислим одма, само су мушке држали.

И онда... сад смо ми дошли у Примишље. Бранко сад тога коња прево. Мене и тету метне у чамац, а он иде на скелу, да коња преведе на Корани.

И сад како поша, коњ пане у Корану. Немере га више дигнти. Вукли га, и мучјо се. И добро, дође до скеле, а ја ћемо и тета у чамац. И дођемо у Скрад. Ту је топло, топло. Јоооо... Неки народ... Дођем тамо. Тамос има у Босни и Лики, само јечменого ил раженог крува. Некако се да и јечмени. А, акоб курузовог добро, то је посласлица.

А јоооој... Ја знам едну кућу, дошла...Топла курузовнца, она се још пуши.

И ми велимо... дадоше они нами велки комад. Најде се ја курузовнце. Сједемо на камен. Оне уши само понам пливају.

И ја ти, овај... ја и тета одморимо. И онда смо ваља, ја сад не знам куда и попрeko дођемо у Тушловћ.

И сад оно, велко сам изнемогла, испрло ме. Онда сам клонла. Све сам дотле, виш издршала. Како сам дошла ту и легла, више се њесам могла дигнти, од велког исцрпљења и муке.

И озебла... и промрзла.

И онда, мој ђед, Ремић бијо жив и баба, ујна. И чују. И плате овога Илије Еремћа ћаћу и дође он поме.

Он и ђед. И одвезу ме у Ремиће. И мјесец сам дана, они њесу бježали, они ме оправе, онда су се и моји вратили из Лике. Онда сам ја дошла кући. Онда више није било офензива, нег само Уска.

Ал Уска само пљачка. Еданпут је иша. Никога није убија.

Ал је тифус наста. Тифус је наста па су силни помрли.

И велко исцрпљени, ко оша у Лику... тамо, па то. А увати неког и ко није оша у Лику. По пет неђеља бунацај.

Боже... Шта се радло... Полуи неко. Свуку се, па иду. Страшно било, страшно...

То кад се вратло из Лике...

Онда тако... тата ми је доша 45.,кад је Њемачка капитулирала. И онда се он вратјо.

И онда се ожењо... и онда та „мајка“... и Бранко... ми смо дјеца, и данас везани.

Та мени „мајка“ јако добра била... И послје. И мојој дјеци. Што гођ могла, она је пружла.

Она увјек викала:

- Јооо... Ти немаш матере. Теб нема ко.

И кад ја роди.. Свем је и сва давала.

И посље. И кад је Сека ушколу пошла, она увјек кријући мен новаца подај...

Тако ...

Текст је пренесен са аудио-записа, свједочења Буква Кате (рођ. Трдојевић, 1934.) који је Кресојевић Даница (рођ. Габрић) снимила у Војнићу, 13. августа 2008. године.

GLASNOGOVORNIK GENERACIJE KOJI SE NIJE BOJAO VELIKIH TEMA

LEKCIJE IZ LJUDSKOSTI ARSENA DIKLIĆA

Arsen Diklić je književnik kojem je film obilježio literarno stvaralaštvo. A filmovi koje je scenarijski radio obilježili su vrijeme svog nastanka, svoju deceniju u životu bivše države. Polovinom 50-ih napisao je "Ne okreći se sine"; na pragu polovine 60-ih "Marš na Drinu"; polovinom 70-ih bio je u Jakobsfeldu; a polovinom 80-ih, opet na vrijeme, pisao je "Jasenovac"

PIŠE: Čedomir Višnjić

Njegova prva ambicioznija, iako obimom nevelika knjiga "Tri pripovetke" u izdanju "Dečije knjige" iz Beograda, izašla 1950. godine, nema klasičnu bilješku o autoru, nego kratak autobiografski zapis, naslovljen "pisac o sebi". U završnoj rečenici, jednostavnim riječima upućenim pretpostavljenoj mladoj publici, pisac i nehotice nudi vedru sliku jedne pobjedničke generacije i vremena koje je izborila: "Živim u Beogradu, uređujem časopis 'Pioniri', volim da čitam dobre knjige, da idem u bioskop i na fudbalske utakmice. Arsen Diklić."

Beograd, knjige, film, fudbal, do juče siromašni lički dječak ostvarivao je svoje snove i nudio ih djeci svog vremena. A "tri pripovetke", danas s pravom zaboravljene, o lovu na prikrivene četnike, razvoju seljačkih radnih zadruga i oficirima koji seoskoj djeci nabavljaju fudbalsku loptu, govorile su da autor zna pratiti zahtjeve trenutka. Ponekad uz podršku, a ponekad i mimo službenih autoriteta.

Arsen Diklić je književnik kojem je film obilježio literarno stvaralaštvo. A filmovi koje je scenarijski radio obilježili su vrijeme svog nastanka, svoju deceniju u životu bivše države. Polovinom 50-ih napisao je "Ne okreći se sine"; na pragu polovine 60-ih "Marš na Drinu"; polovinom 70-ih bio je u Jakobsfeldu; a polovinom 80-ih, opet na vrijeme, pisao je "Jasenovac".

Ova skala tema je historijski bila zakonita i snažno svjedoči u kojoj je mjeri Arsen Diklić, danas uglavnom pamćen kao bezazleni pisac za djecu, za biblioteke "Vjeverica" i "Lastavica", zapravo bio glasnogovornik svoje generacije. Svjedoči i to da se nije bojao velikih tema; pored spomenutog, autor je scenarija za "Užičku republiku" i "Veliki transport", režimski sakrosanctne teme, ali i za "Hajduk Veljka", jedini uz onaj o Jasenovcu koji nije realizovan.

I to je bila generacijska, pobjednička karakteristika. Vjerovali su da sa svoje pozicije mogu sve riješiti, da je ključ vremena u njihovim rukama. Iako je baš on zarana pokazivao intelektualistička skretanja, o kojima je sam duhovito svjedočio. Navodno je zbog svoje sklonosti suvišnom i slobodnom mišljenju, od svojih partijskih drugova opjevan u političkom bećarcu:

*„Ide Dika preko ravnog rita
I on vodi čete menševika..."*

Dika mu je bio nadimak, a danas je potrebno i nešto uživljavanja u vrijednosti onog vremena da se shvati poruka. Menševici su u boljševiziranom pokretu bili sinonim za oklijevanje i teoretiziranje u revoluciji. Jer, čete su naravno trebale biti boljševičke, kao što su zapravo i bile.

Uzgred, jedna od zanimljivijih i važnijih po posljedicama duhovnih evolucija kod naših književnika poteklih iz partizanskih redova, a najjači su primjeri upravo Diklić i njegov veliki mentor Branko Ćopić, jeste: kako su od sumnje u izvorne vrijednosti pokreta kojem su pripadali, a koje su zarana uočili, stigli do obrane idealizirane verzije istih tih vrijednosti.

Tako polovinom pedesetih godina, kad nastaje film a onda i knjiga "Ne okreći se sine", izlazi i čuvena knjižica, decenijama obavezna lektira školske djece, "Orlovi rano lete", a tek nešto kasnije i "Gluvi barut", roman koji je gotovo sve političke svjetinje dovodio u pitanje. Barem kad su njih dvojica u pitanju, vjerovatno je odlučujuća bila činjenica da su oni te vrijednosti primarno posredovali mladoj generaciji, što pretpostavlja duboku iskrenost. To što je radio Diklić je zvao "književnost o djeci i film o djeci". Radije nego standardno, književnost za djecu.

Scenarista i romanopisac će kasnije zapisati da su temu za film i knjigu pronašli zajedno on i Bauer, "pretresajući sudbine zatvorenika i sudbine njihove djece". Potom je književni dio posla svakako pripao Dikliću, ali za ono što je i danas i u filmu i u knjizi najupečatljivije, a to je atmosfera ratnog

Zagreba, za to svakako velike zasluge imaju kazivanja Branka Bauera, koji je rat preživio u tom gradu.

Efekt te jedinstvene u našoj kulturi saradnje i dvostruke priče, ispričane najprije modernim filmskim jezikom, a potom književnim, koji je slijedio svedenost i snagu filmskog, to nije mogao postići ni Slavko Kolar, koji je jedini tada pokušavao svjedočiti svojim pripovijetkama o ustaškom Agramu. Sve je to dobro znao Branko Bauer, kraj čijeg imena i imena njegovog oca Čedomira danas stoji časna titula "pravednika među narodima".

**Historijsku i ljudsku izgubljenost gazde
Jakoba Jeriha u "Zimovanju u Jakobsfeldu"
mogao je iznijeti samo Slobodan Perović,
režirati Branko Bauer, a ličkom partizanu
Arsenu Dikliću, kojem bi, da je ostao u
zavičaju, vjerovatno pripao neki lanac
zemlje nekog Jeriha, služi ovaj tekst na
ljudsku i historijsku čast**

Njih dvojica su cijelog rata u svom stanu u Gundulićevoj ulici držali Jevrejku Ljerku Freiburger-Goranić. U najtežim danima pred kraj rata, u završnoj akciji rasnog čišćenja, nije joj pomagala ni očeva promjena prezimena, ni njeno naknadno krštenje. U hrvatskoj inačici fašizma i antisemitizma, spasilo ju je Čedomirovo školsko poznanstvo sa visokim ustaškim dužnosnikom. Zbog takve vrste znanja lik slikara Lea u romanu je tako tragično istinit. Snaga sveprisutnog zla je tako uvjerljivo prikazana da su i likovi koji mu služe, uvjerljiviji od onih drugih. A poglavljenik internat, ma kako skicizno prikazan svakako je jedinstven u srpskoj književnosti i vrijedan pažnje. Danas je to lakše vidljivo nego u ono vrijeme.

Slijedeći veliki režiser sa kojim je radio bio je Žika Mitrović. Mitrović je već imao dragocjeno iskustvo u radu sa autorima iz Hrvatske, kad je 1960. godine, prema scenariju Slavka Goldštajna snimio "Signale nad gradom", legendarnu, ali na činjenicama utemeljenu epizodu iz partizanskog rata na Kordunu i u Karlovcu.

A kako je i zašto upravo polovinom šezdesetih postalo moguće i potrebno snimiti "Marš na Drinu", kako se lomila sudbina zajedništva u novoj Jugoslaviji, kakva je uloga pritom pripisivana Srbiji i njenoj ratnoj pobjedi, ovaj autor je pokušao pokazati u knjizi "Vreme sporta i rasonode", na koju upućuje dobronamjernog čitaoca.

Diklić će poslije u intervjuu zagrebačkoj reviji "Studio" pošteno priznati: "Sve što sam napravio sa Brankom Bauerom bilo je dobro". I zaista, uradili su barem još jednu veliku stvar, uz napomenu, da je u tom slučaju njihovoj sinergiji pridružen i treći domaći velikan u svom poslu.

I u podlozi priče o Milanu Maljeviću i samoinicijativnom paljenju zaplijenjenog žita od strane skupine omladinaca u nekom vojvođanskom selu, stajala je istinita epizoda s kojom se Diklić susreo u svojim partizanskim danima.

Serija i film bili su zanimljivi i popularni, lik policajca Šicera nudio je jugoslavenskoj javnosti nešto novo – inteligentnog neprijatelja, ali pravu dalekometnu snagu priči dala je njena druga sezona.

Kada je u "Zimovanju u Jakobsfeldu" lik gazde Jakoba Jeriha pripao glumcu Slobodanu Peroviću, dogodilo se nešto što je generacijama koje su to tada gledale ostalo u trajnom sjećanju. Bio je to mentalni potres, Jakob i njegova žena Marta, folksdojčeri, sa dva sina koji su ostali pod Moskvom, izgubljeni u bespuću u tom iz drugog svijeta prenesenom selu, odjednom su za nas bili samo ljudi; na krivoj strani, ali tim više, ljudi.

Tu historijsku i ljudsku izgubljenost mogao je iznijeti samo Slobodan Perović, režirati Branko Bauer, a ličkom partizanu Arsenu Dikliću, kojem bi, da je ostao u zavičaju, vjerovatno pripao neki lanac zemlje nekog Jeriha, služi ovaj tekst na ljudsku i historijsku čast. O ovoj činjenici je već pisano (Vladimir Gajger, Miljenko Jergović), ali nikad nije suviše isticati ovu sjajnu književno-moralnu tačku iz vremena u kojem ih nije bilo mnogo, u jednom tada već umornom i iscrpljenom društvenom poretku.

Nije sigurno kako bi prošao njegov Jasenovac, da je snimljen 80-ih. U izvjesnom smislu možda i bolje da nije, bio bi samo još jedan snažan povod razdorima koji su postali nesavladivi. On je svoje uradio, označio tačku do koje je bio stigao, ali njegova se publika promijenila. Takvo uvlačenje u javnu scenu sigurno bi ga odvojilo od Dunava i njegovih tadašnjih preokupacija. Uostalom, "Ne okreći se sine" je, pored ostalog, i proslav za taj neizvršeni zadatak.

Pred kraj života mučila ga je Lika. Prigodno pretjerujući govorio je: "Ve- zao sam se uz Dunav samo zato jer više nema Gacke". Imao je potrebu da nešto učini za stari kraj, a veza je bila prekinuta. Sanjao je veliku historijsku fresku o Ličanima, osjećao da građe ima mnogo, ali što vrijeme, što historija, činili su svoje. Zadnje dobro tempiranje u svom životu sačuvao je za sam kraj.

Umro je 4. jula 1995, mjesec dana pretekavši svoj zavičaj, onakav kakav je znao i volio. Godina koju nije preživio još jedan veliki posvećenik hrvatsko-srpskih relacija, Slobodan Selenić.

Danas, kad je vjerovatno teorijski nerješivo pitanje što će u literaturi kao trajna vrijednost preživjeti iza velikog evropskog socijalističkog pokušaja, što od onog pro, a što od onog anti, kad je u mladoj publici ugroženo mnogo onoga u što su se kleli oni koji su za to vrijeme životom i radom bili vezani, čini se da smijemo reći kako rastu akcije malog Diklićevog romana. Dobra književnost "o djeci i omladini", osim spomenute iskrenosti, čuva sažete temeljne vrijednosti, u ovom slučaju, arhetipsku žrtvu oca za sina. A ima i podršku filma, koji kao moderna umjetnost ima nešto univerzalniji jezik.

U vrijeme svog nastanka film-roman "Ne okreći se sine" je svojim naslovom sažimao u formulu vladajuću politiku – kulturu sjećanja. Upravo je ona bila pod najstrožom kontrolom i završna rečenica romana, "Zoran Novak je trčao prema suncu", filmski-literarno je pronosila vladajuću vrijednost. Neprijatnu prošlost je trebalo nivelisati, prilagoditi za političko korištenje, odnosno, zaboraviti. Naslov je, danas to znamo, sadržavao i mitsku – biblijsku prijetnju.

Jer, na kraju se generacija Zorana Novaka ipak okrenula.

**Tekst prenosimo s portala Oko Radio-televizije Srbije*

СТО ГОДИНА ДУШКА РАДОВИЋА, (ПРИРЕДИЛА ЗОРИЦА ХАЦИЋ), MASCOM, БЕОГРАД, 2022.

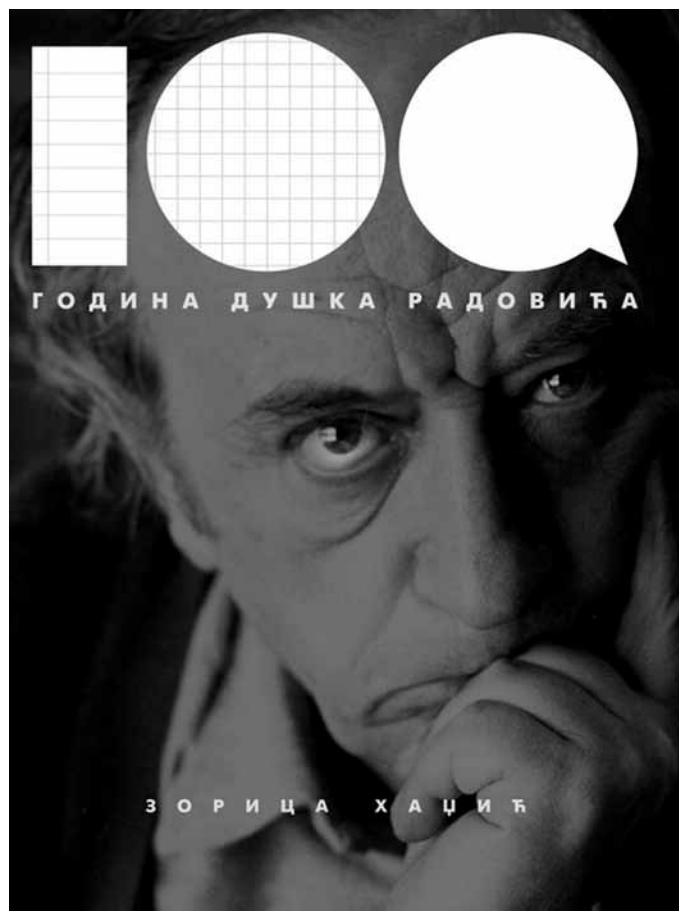
ПРВИ ВЕК ДУШКА РАДОВИЋА

Књигу чини до сада непозната преписка Душка Радовића и сећања Матије Бећковића и других на великог песника. А све то је проткано антологијским избором из Радовићевог дела. Ако томе додамо Радовићеве цртеже, те много портрета на којима је Душко Радовић – доследно намргођен човек – онда ће опис књиге бити потпунији

пише: **Миливој Ненин**

Када падне завеса на такозваних „пет минута славе“ Душка Радовића и када се покупе позоришни реквизити, то јест, све оно што је било пригодно и свечарски (књижевне вечери, научни скупови, тв емисије и сл.), дакле, када се све то заборави, наметнуће се питање – шта ће остати иза поменутих „пет минута славе“?

Остаће најпре богато илустрована, раскошна, књига за снажне и за лафове: *Сто година Душка Радовића*, коју је приредила Зорица Хаџић. Ту књигу чини, до сада непозната, преписка Душка Радовића (узгред, нико код Срба није приредио више писама од Зорице Хаџић) и чине је сећања на Душка Радовића. То су првенствено сећања Матије Бећковића, те Радовићевог сина, Милоша... И не само њихова. Али, ово је оно што се прво види. А све то је проткано антологијским избором из Радовићевог дела. Ако томе додамо Радовићеве цртеже, те много портрета на којима је Душко Радовић – доследно намргођен човек – онда ће опис књиге бити потпунији! (Успео сам да заборавим карикатуре на којима је Радовић.) Заправо, поједноставио сам колико год је то било могуће. И заборавио на полемичност ове књиге: не само на полемичност у односу на претходне књиге о Радовићу; већ сам прећутао Душка Радовића

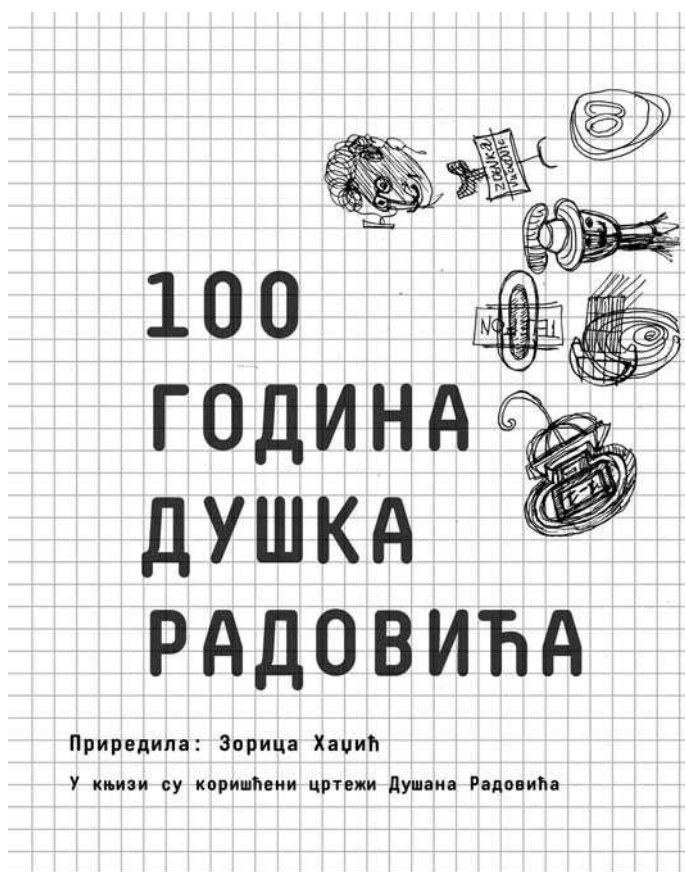

као полемичара, као човека, који реагује на све оно што је, по њему, неаутентично и испразно. Полемичар који реагује на фушера! (Узгред, Радовићеве полемике заслужују посебан текст.)

Душко Радовић је рођен у Нишу, потом је са шест година отишао у Суботицу, а онда се после десет суботичких година преселио у Београд... Писац је постао веома рано, а писац са именом Душко Радовић је постао касније. Прецизније, писац са именом Душко Радовић постао је у Загребу. Није то никаква тајна. Сви који су иоле пажљивије читали књигу Радовићевих интервјуа, *На острву писаћег стола*, то знају.

Наиме, Душко Радовић се задесио у Загребу – на једном службеном путу – и тамо је открио сопствени песнички језик. Писац, који је, са врха Београђанке, касније, годинама, будио Београд (чувено *Београде, добро јутро*), као писац се пробудио у Загребу.

Година је 1949. У Загребу је, у хотелу Esplanada, написао три песме, које су пре тога дуго живеле у њему. О томе је оставио и сведочанство. Цитирам: „Прва је била ‘Био једном један лав, какав лав, страشان лав’. И морам рећи да је то било за мене велико откриће... Те три песме су биле и почетак. Тада сам први пут почео да верујем да бих могао писати песме... Све остало што сам пре тога писао, то ме је доводило до очајања, разочарања, сумњи, неверице да ја могу писати песме... Друга је била ‘Писмо за ловца’ и трећа ‘Да ли ми верујете’”. Ту је, по Радовићу, најтеже било пронаћи сопствени језик: позајмљеним језиком не може

се писати нова поезија. (А до тада је писао језиком Милана Ракића, Јована Дучића и Десанке Максимовић.)

Рукопис би овде могао да се рачва на две стране. Прва би била паралела са Мешом Селимовићем, који није у стању да напише роман о смрти брата док не открије сопствени језик; а други део приче би ишао ка томе како се Радовић борио да дише. Односно, како се борио за другачију књижевну чињеницу.

Позната је она слика Милорада Павића из збирке *Коњи светог Марка* у којој писац говори о своје две песме које су се „пресвукле” у приповетке, не би ли нашле пут до читалаца. Пореди их Павић са (руским) официрима, који скидају униформе са чиновима и у белом рубљу, по снегу, одлазе у последњи јуриш не би ли победили непријатеља.

Свој јуриш Душко Радовић је, рекли смо то већ, извео у загребачком хотелу *Esplanada*. Продисао је. (Скинуо је чиновне књижевности за одрасле и кренуо...) А то, да је тај јуриш изведен 1949. године, дакле, неколико година пре оних литерарно-политичких сукоба модерниста и реалиста у нашој књижевности — можемо само констатовати.

(Узгред, једно од значења речи *esplanada* је „уздигнут и откривен плато одакле се шири поглед у даљину”). Замислите на улазу у поменути загребачки хотел спомен-плочу са једном једином реченицом: „Овде је написана песма ‘Страшан лав’”. (Мада би Радовићу више пристајао графит, него спомен-плоча; али, заборавите да сам ово написао.) Тај који би поставио ту плочу, био би уистину лаф! (Лаф је, по Радовићу, између осталог, онај који непогрешиво разликује важно од неважног!) Вратио би тај имагинарни лаф изгубљени поредак ствари! Исто онако како је изгубљени поредак ствари враћао Душко Радовић. Наиме,

Радовићев поглед на свет био је чист. Мада је боље дати реч самом Радовићу. Цитирам: „Сећам се једне првомајске прославе, кад су још дефиловале параде Булеваром револуције. Тада сам написао пароле: ‘Живеле маме’, ‘Живеле тате’, ‘Живело млеко!’ То је онда деловало сензационално, некако дисидентски. Ту вештину сам користио много пута на много начина”.

Али, вратимо се књижевности. Какве књиге воли Душко Радовић?

Па, воли оне књиге „у којима има маште, поезије и хумора”. Одговор који не изненађује и који толико личи на Душка Радовића. Али, изненађује једна књига која се нашла у његовом видокругу и за коју он каже да је једна од најлепших књига које је прочитао. Реч је о мемоарима Симеона Пишчевића. Нема у тој књизи ни маште ни хумора! (Има једино оне чисте поезије коју су надреалисти тражили изван књижевности док су тражили поезију као једини стварни говор човека.)

Шта нам Пишчевић говори у својој књизи? Говори нам како се у животу нападио, како је лутао, како је веровао погрешним људима, али да је у животу ипак нешто постигао — јер је вредно радио. Но, што је много важније, упркос свим препрекама, он је часно и поштено живео. Тај частан и поштен живот, то је оно што код Пишчевића најпре види Душко Радовић. (Ако из тог угла гледамо на Радовићево стваралаштво, па и на читав живот, онда у том кључу можемо читати Душка Радовића уз Марка Марулића, на пример. Човек је и у двадесетом веку носио своју сујету — и не само сујету — попут човека из шеснаестог века.)

Указује се, дакле, Радовић, (тако га је описао и Милован Данојлић) и као надреалиста, истина, као надреалиста без догме, али и као писац, који стоји раме уз раме са писцима из далеке прошлости.

**Чак ми се чини да видим
Арсена Дедића у реченицама
Душка Радовића. Ту мислим
на оне реченице у којима
Радовић говори о томе како је
љубав постала толико ретка
(парафразирам), да они који
умеју да воле, ништа друго не би
требало да раде**

Данас нам је нејасан страх, као и нелагода, од Радовићевих парола о мамама, татама и млеку. Али, још је нејаснији страх од песничког надмудривања између Густава Крклеца и Душка Радовића. Могу се са уживањем читати блистави сонети и једног и другог, али неко је ту (читај: главни уредник, Драган М. Јеремић), видео опасност и прекинуо то песничко надмудривање. Прво је Крклец објавио у *Књижевним новинама* један „Старински сонет”, са наговештајем смрти, (узгред, Душко Радовић га је запамтио као „Уморан сонет”), и отуда је написао

охрабрујући „Сонет на сонет“... То песничко надмудривање је трајало од фебруара до маја 1971. године... О духовитости и Крклеца и Душка Радовића нема потребе ни говорити. Забележио је духовити Бранко Ћопић да ће Крклец бити духовит и на сопственом спроводу... Радовић је, по мишљењу својих београдских колега, био најдуховитији, али се морало дуго чекати... (Плашио се Радовић фушераја – због тога није журио.) Сам је за себе Радовић говорио да је као шнајдерка која шије по кућама – односно да ради по поруџбини. Ове наруџбине које је добијао од Густава Крклеца (старог побратима) биле су инспиративне за нашег јунака... Прекинути тако нешто је, благо речено, књижевни злочин – али, злочин, који не застарева. (Тражиће Крклец, на пример, од Радовића „вијенац паприка из Ниша“, а Радовић ће му – као да се данас дописују – нудити „орден-транзистор, са упутством“.)

Поменуо сам, у једном другом тексту, пријатељство између Матије Бећковића и Душка Радовића, пријатељство, које је трајало без обзира на разлику у годинама. Покушао сам, можда мало и неспретно, (на само једном примеру), да покажем колико су „утицали“ један на другог. Чини ми се да су и пријатељи једног, врло брзо постајали пријатељи другог... Сада нагађам. Али, очито је да је Арсен Дедић био заједнички пријатељ. Чак ми се чини да видим Арсена Дедића у реченицама Душка Радовића. Ту мислим на оне реченице у којима Радовић говори о томе како је љубав постала толико ретка (парафразирам), да они који умеју да воле, ништа друго не би требало да раде...

То ћу појачати сликом из књиге *Сто година Душка Радовића*, са надом да текст неће бити одвише сладуњав. Наиме, пише Милош Радовић, син Душка Радовића: „Арсен и Габи долазили су код нас. И увек је било исто: Габи седне у фотељу а Арсен на под, код њених ногу. Спусти главу у њено крило а она га мази по коси. Тада сам први пут видео љубав уживо“.

Тек, да још мало засладим овај текст, док сам завршавао овај приказ – почео је други век Душка Радовића!

Душко Радовић о себи, од рођења до епитафа

„Рођен сам у Нишу 1922. године. Шест година живео сам у свом родном месту, затим још десет година у Суботици. Од 1938. године живим у Београду.

Завршио сам средњу школу и, као већина београдских писаца, студирао сам на београдском универзитету. Ја само један семестар, а други много више.

Писати сам почео у самоодбрани. Бранио сам се од свих који су ме угрожавали здрављем, снагом, лепотом, бољим успехом у школи. Вадио сам се, доказивао и себи и другима да сам само друкчији а не гори од њих. Има и изузетака, али ја мислим да је уметност посао за оне који имају проблема са собом. Они развијају чула и особине који нису потребни здравим и успешним људима. Нико боље не познаје људе од уметника. А то драгоценост знање стиче се драматичним познанством са самим собом.

Смислио сам и епитаф за мој случај: МНОГО ЈЕ ВИШЕ РАЗУМЕО НЕГО ШТО ЈЕ ЗНАО“.

ЗАГРЕБАЧКЕ ПЕСМЕ ДУШКА РАДОВИЋА

Да ли ми верујете?

Умивао се један дечко
свакога дана без престанка,
па су му уши расле, порасле,
па му је кожа постала танка.
– Да ли ми верујете?

Мајка је стално викала „Доста!“,
ал’ он је хтео, он је хтео...
Умивао се свакога дана
па се одједном разболео.
– Да ли ми верујете?

Дошао један лекар строг,
па каже:
„Тако ми прслука мог,
вода је крива!
Забрањујем му да се умива!“
– Да ли ми верујете?

Био једном један лав

Био једном један лав.
Какав лав?
Страшан лав!
Нарогушен и љут сав!

Страшно, страшно!

Не питајте шта је јео –
тај је јео шта је хтео:
трамвај цео
и облака један део!

Страшно, страшно!
Ходао је на три ноге,
гледао је на три ока,
слушао је на три ува...

Страшно, страшно!

Зуби оштри, поглед зао,
тај за милост није знао!

Страшно, страшно!

Док га Брана једног дана
није гумом избрисао.

Страшно, страшно!

NEOBIČAN SLUČAJ GOSPODINA MILANA LENTIĆA

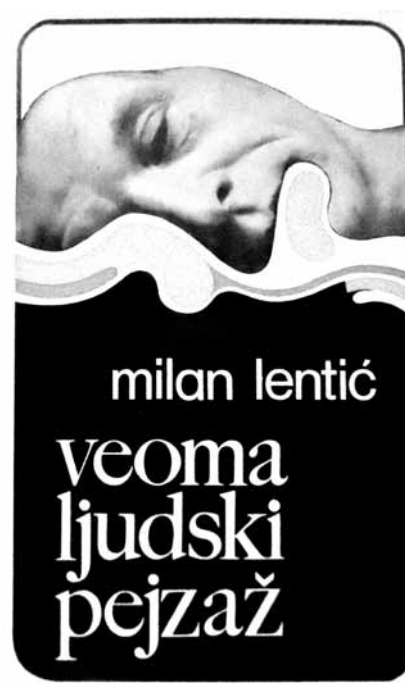
ZAGREBAČKI NOĆNIK

Očekivano, hrvatska književna kritika nije imala razumijevanja za *Veoma ljudski pejzaž*, za prozu na ekavici objavljenu u Zagrebu. Ni srpska strana se, iz poznatih razloga, nije pretrgla i iskazala da pažljivije pročita te 22 kratke proze na 52 štampane stranice plus kratki roman *Veoma ljudska istorija*

PIŠE: Drago Kekanović

Sretao sam ga povremeno, a poznao veoma površno. Gospodina Milana Lentića. Baš gospodina. I po koraku i po stasu. I po besprekornom odijevanju, u *stylingu* visoke talijanske mode, naravno, po uvijek ulaštenim cipelama i *trendi obleki*, kak bi ovde rekli. Uvijek pažljivo začesljanog, još pažljivije, činilo se, izbrijanog dječjački čistog lica i izražajnih, krupnih očiju koje diskretno pozivaju na dijalog i druženje, čašicu razgovora, potvrdu prepoznavanja, ništa drugo, ništa značajnije osim potvrde te činjenice da smo, eto, još uvijek na istom asfaltu, u večernjim siluetama poznatih palača, i kako bi to stari Zagrepčani rekli da smo *navek* tu. Bilo je to negdje pri kraju sedamdesetih; u epohi *šarmera bez pokrića*, dakle, bilo je, eto, i takve *šarže* (charge), s golemim pokrićem. Susretali smo se, obično, u Gajevoj, Bogovićevoj, ili u Oktogonu, svakako u blizini naše crkve Svetog Preobraženja Gospodnjeg i Preradovićevog spomenika i prešutno, bez dogovora, ulazili u najbolju knjižaru na svijetu, knjižaru Prosvjeta; što smo do tada rekli jedan drugome, rekli smo, jer smo se odmah šutke prihvaćali književnih časopisa i novih izdanja, iz cijele tadašnje Juge, da ostanemo u istom leksičkom fazonu. Tako smo se i pozdravljali, rukom, šutke. Do vidova, do svidanja, čao, do sljedećeg viđenja.

Razgovarali smo, da, onako opušteno i žovijalno, ali se nikada nismo pobliže upoznali. Što je i razumljivo, mladog početnika u književnim poslovima i popularnog šansonjera, svima znano lice iz industrije zabave (kad se zaustaviš na bilo kojoj radio-stanici, o *Plavom vjesniku* Pere Zlatara i televiziji da ne govorimo, naletjećeš na njega) dijelilo je skoro trideset godina; gdje su, uostalom, moji blatnjavi i sirotinjski Bratulji zabačeni u gudurama Papuka u odnosu na njegov rodni, blještavi i plavi Trst; malo je nedostajalo da ispustim volan iz ruku kada sam ga prvi put ugledao. Nisu nas, uostalom, (ponovo?!),

razdvajale samo godine, već i moj respekt, respekt mladog pisca kog, doduše, prihvaća književna kritika, čak ga i nagrađuju, a čija se čitanost i popularnost, na kraju krajeva, ne može uopće usporediti, niti u procentima, sa slavom uglađenog gospodina, zainteresiranog, doduše, i za ono što pišem, i za recepciju toga istoga, a i za moj stav o svemu tome. Ukoliko smo, međutim, i načinjali te teme o odnosu lokalnog i univerzalnog u književnosti kao takvoj, o zavičaju i svijetu, o šezdeset osmoj i sedamdeset prvoj, o nacionalnom i nadnacionalnom, pripadnosti i identitetu, o jeziku i pismu, nikada ih nismo do kraja elaborirali, sve je završavalo u žovijalnom kalamburu, dosjetki, a uvijek s uzajamnim obećanjem da bi se o takvim pitanjima trebalo jednom i ozbiljnije porazgovarati. U nekoj mirnijoj i sabranijoj atmosferi, bez žamora večernjeg grada, kakofonije zavičajnih dijalekata i jeftinih parfema lijepih žena. Do koje, te atmosfere i situacije, na žalost nikada poslije nije došlo.

Naravno da sam znao da razgovaram sa doajenom, začetnikom i osnivačem *zagrebačke škole šansone*. Uz Zvonimira Goloba, Arsena Dedića, Zvonka Špišića i Hrvoja Hegedušića. (Kao što sam poslije doznao da je bio kazališni glumac i redatelj u Puli i Splitu. I da je nastupio u Pogačicevoj *Pukotini raja*, De Santisovoj *Cesti dugoj godinu dana* i Berčićevom *Prvom splitskom odredu*; u manjim ali zapaženim ulogama.) Poslije sam, takođe, doznao da je svoje renesansne talente usmjerio i na likovne umjetnosti. Zdravko Krstanović, u njegovom zaista čudesnom *Čudesnom kladencu*, antologija srpskog pjesništva od Baranje do Boke Kotorske, SKD Zora, Beograd, 2002. navodi da je Milan Lentić u onim tzv. poznim godinama živio i u Moskvi i da je tamo objavio nekoliko naslova na srpskom i ruskom. Sve mi to nije bilo poznato u onim davnim večernjim susretima s kraja sedamdesetih. Da je Milan Lentić ispevao jednu od najboljih balada u srpskoj poeziji, davne još 1953. godine: *Baladu o mrtvom detetu Iločentija Igumanovića*, u prešućenoj ili nepročitanoj, svejedno, zbirci *Jedno drugo jutro*, Vjesnik, Zagreb, 1953. takođe nisam znao. Tada je za mene on bio popularni šansonjer. Sjećate se popularnog vokalnog sastava 4M: *Iz svih grla i svih srca/ Nek odjekne vasionom jednoglasno/ unisono/ Dobar dan/ Dobar dan/ Guten Tag/ Bonjour/ Bonjour/ Good mornig...* za dječake svih zastava i boja: Eurovizija, Madrid, Jugoslavija, 13. mjesto (od

16), five (5) point. Sjećate li se ingenijalne burleske *Neka visi Pedro?* Nemo guće da se ne sjećate! Pa taj je njegov *Pedro* postao narodna svojina, i kada ga danas, toliko godina kasnije, čujem, mahinalno se okrenem i pomislim: *Are you talking to me?!* Nikako, da, nisam mogao smetnuti s uma da razgovaram s autorom čije stihove pjevaju od Vardara do Triglava Lada Kos i Senka Vele-tanlić, Višnja Korbar i Lola Novaković, Ivo Robić, Dušan Jakšić, Mišo Kovač... i da ne nabrajam dalje, vidi *GOLD COLLECTION*, sa svih 59 šansona, izdanje *CMC tv*, 2021., a koji se, eto, neočekivano, sasvim iznenada prometnuo u prozaika, srpskog pisca.

To što je Milan Lentić objavio *Veoma ljudski pejzaž* u „Prosvjeti“, izdavačko-knjižarskom poduzeću, Berislavićeva 10, Zagreb, (za izdavača: Branislav Čelap, naravno), nimalo ne opovrgava rečeno. Ionako se znalo da su zabranjeno srpsko kulturno društvo i izdavačko-knjižarsko poduzeće jedna te ista *Prosvjeta*. To što u stvarnosti i nije bilo baš tako, zanemarivalo se olako. A u neobičnom slučaju Milana Lentića nije se ni moglo previdjeti i zanemariti. Jer je *Veoma ljudski pejzaž* napisan u čistoj srpskoj ekavici. Na čijem bi mu književnom standardu mogli pozavidjeti svi autohtoni, domorodni ekavci srpske proze.

Očekivano, hrvatska književna kritika nije imala razumijevanja za *Veoma ljudski pejzaž*, za prozu na ekavici objavljenju u Zagrebu. Ni srpska strana se, iz poznatih razloga, koliko mi je poznato, nije pretrgla i iskazala da pažljivije pročita te 22 kratke proze na 52 štampane stranice plus kratki roman *Veoma ljudska istorija*, na devedesetak stranica, prije dulju pripovijetku i novelu nego roman, grotesknu skasku o ljudskom stradanju, proročansku distopiju kad joj vrijeme nije bilo. Ekavica je bila dovoljan razlog za atribuciju. S časnim izuzetkom, valja priznati, Stanka Koraća, koji u *Pregledu književnog rada Srba u Hrvatskoj*, Prosvjeta, Zagreb 1987. nalazi da je proza Milana Lentića: *svakako najpesimističnija proza u našoj savremenoj književnosti*. Ovo našoj, Stanko misli na srpsku književnost, dakako. Nisam ni historičar, a nisam baš siguran da su *optimizam* i *pesimizam* književno-teorijski termini, ali mi se čini da je on unekoliko u pravu, jer je Lentićeva proza izvan svih tada prihvaćenih i hrvatskih i srpskih književnih parametara, jedna sasvim autohtona (bez obzira na prisutne utjecaje Gogolja, Kafke i Orwela) uvjerljiva cjelina. Kojoj je naše vrijeme, dakako, izašlo na ruku. U svakom slučaju, riječ je o neuobičajenom proznom iskazu koji zavređuje, ako ništa drugo, ponovno čitanje i vrednovanje. I koji tek čeka pažljivog, stručnog i strogog tumača.

NEOBIČAN SLUČAJ GOSPODINA RABAZOVIĆA

PROZA

Milan Lentić

Niko ne bi mogao da kaže da gospodin Rabazović nije učinio sve što čovek, promućuran i od zanata, treba i može da učini da bi svratio pozornost na svoju radnju. U prvom redu tu su već i sam položaj i uređenje njegove radnje. Ona se nalazi u jednoj od najprometnijih ulica i, što se tiče njenog uređenja, ona bi zaista mogla da posluži kao primer najistančanijeg ukusa i mere. Zatim, tu je onaj apsolutno superioran rafinman u asortimanu i prezentovanju robe, pa začuđujuća pristupačnost cena i, najzad, njegov neprikosnoveni, lični šarm. Gospodin Rabazović, kao takav, uživa u gradu upravo zavidno poštovanje i renome.

Pa ipak, gotovo neverovatno, otkako je on tu svoju radnju otvorio, nijedna osoba nije prekoračila njen prag. Ova činjenica mogla bi da obeshrabri i pokoleba čak i one najupornije preduzimače. No gospodin Rabazović se nije predavao. Stao je da smišlja svakojake i često posve nerazumne metode kako bi, makar i po koju cenu, primorao ljude da svrate pozornost na njegovu radnju. Najpre su to bili oni već uobičajeni metodi: svetleće reklame, letaci, zvučne kulise, slogani itd. No kako je sve to ostajalo bez ikakvog efekta, ti njegovi metodi postajali su sve bezumniji i bezumniji. Malo pomalo stao je da izvodi nekakve, gotovo neverovatne pelivanske ekshibicije: gutao je mačeve, izvijao se, satirao, dubio na glavi. Najpre je sve te svoje vratolomije izvodio u izlogu. Ali kako se niko nije obazirao na to, gospodin Rabazović je počeo da ih izvodi pred radnjom, na ulici. I sad, ma koliko to bilo čudno, niko se na to nije obazirao. Ljudi su prolazili pored radnje kao da ama baš ništa ne dešava. Čak i ako bi kakav njegov znanac u takvim trenucima tuda prošao, jednostavno bi bez ikakva čuđenja pozdravio kao da se gospodin Rabazović nalazi u najprirodnijem položaju. Niko se nije sekirao; niko negodovao.

Jedne večeri, izvedeci te svoje ekscentrične ekshibicije dubljenja na glavi, gospodin Rabazović odjednom spazi nekakvog adrapovca kako ga, sa druge strane ulice, posmatra. On skoči i sav uzbuđen krene k njemu. No u istom trenutku adrapovac se trgnu i počne da beži. Gospodin Rabazović se dade u poteru za njim. Ali adrapovac je sve unezverenije svojim dugačkim koracima grabio ulicu. Činilo se kao da ga onako izduženog i mršavog svi besovi gone. Nastade trka na život i smrt. Gospodin Rabazović beše krajnje odlučan da adrapovca ne ispušta iz šaka. Odjedared se ovaj sjuri u nekakvu kapiju. Gospodin Rabazović se bez razmišljanja sjuri za njim. U toj svojoj zahuktalosti on se svom silinom zabuši u nekakvog snažnog, plećatog čoveka.

„Ta šta je vama?“ uskliknu ovaj s očitom mrzovoljom.

Gospodin Rabazović podigne oči i zaprepašteno ustuknu. Pred njim je stajao visok, impozantan čovek, posve go. Na širokoj pantljici o njegovom vratu visela je nekakva lenta sa zastavama. Čovek je stajao nepokolebivo, dostojanstveno, čvrsto. Nije bilo sumnje da se radilo o čoveku veoma važne i naočite funkcije.

Gospodin Rabazović zbunjeno promrsi: „Adrapovac...”

Čovek ga s nevericom pogleda: „Kakav adrapovac?”

Gospodin Rabazović htjede da mu objasni ali ga čovek odmah prekinu:

„Tu nema nikakvih adrapovaca. Kakva su to izmotavanja? Trebalo bi ipak da znate da je ovo veoma važno, gotovo bih rekao poglavito nadležstvo. Tu se ne ulazi tek tako, nasumce.”

Čovek je govorio takvim tonom da tu nije bilo mesta ni najbeznačajnijim protivrečenjima. Uostalom, gospodinu Rabazoviću nije ni bilo do protivrečenja. Pre svega, bio je još zadihan. A onda, misao na onog adrapovca nije mu davala oduška. Kamo je mogao da nestane? kopkalo ga je. On stade da se ogledava. Iza čovekovih leđa bio je prostran, širok atrij. Sve je vrvilo od gomile ljudi. Neki od tih ljudi kretali su se s neverovatnom važnošću amo-tamo, drugi su stajali u repovima. Ono što je u svemu tome posebno zbunjivalo bilo je to da su i jedni u drugi bili posve goli. No dok su se oni prvi kretali gospodstvujućom slobodom, ne vodeći računa o svojoj nagosti, ovi drugi su stajali zgureni, pokušavajući na svaki način da sakriju bar svoje spolovilo. Dok je gospodin Rabazović osupnuto posmatrao ovaj prizor, priđe neki čovek i pomalo ljutito zapita onog prvog:

„Ko je ovaj gospodin? Šta on tu traži?”

Čovek s lentom stade da mu objašnjava nešto na uvo. Objašnjavao je sasvim tiho, pogledavajući svako malo gospodina Rabazovića. Obojica su ga podozrivo odmeravali. Odjednom se oni baciše na nj i pre no što se on mogao snaći bio je već skinut do gola i odvučen u atrij među ostale. Gospodina Rabazovića najpre obuze bes. Krv mu jurnu u glavu. No odmah zatim oseti se posve postićen i rukama zakrije spolovilo. Nije se usuđivao ni pomaknuti se. Činilo mu se da bi svakim pokretom mogao da svrati opštu pažnju na sebe. Drhtao je od stida i besa. Tik pred njim je stajao nekakav starac sa cvikerima. Onako unižen, gospodin Rabazović htjede da ga nešto upita. Ali pre no što je uspeo i da lane, čovek ga gotovo plačući prekide:

„Nemojte!... Ništa nemojte da me pitate! Ja ništa ne znam.” A onda sav drščući doda sasvim tiho: „Zar ne osećate, za ime božje, ovaj smrad?”

Dalje više nije dospao jer ga dvojica ljudi (od onih koji su se slobodno kretali) brutalno zgrabiše i formalno odvukoše iz atrijsa. U istom trenutku gospodin Rabazović oseti intenzivan smrad paljenog mesa. Neki čudan, nerazgovetan žamor razlegao se odnekud atrijsa. Činilo se kao da to dolazi od nekog prigušenog ljudskog mumljanja.

Šta sve ovo znači? pomisli gospodin Rabazović. Stao je da se osvrće unaokolo, zbunjen, osupnut. Gde je on to zapao? Kakvo je ovo čudno nadležstvo? Koji li su to ljudi oko njega? Pritisnut svim tim pitanjima, on odjednom u dubini atrijsa spazi adrapovca kako se, gotovo šuljajući, prikrada nekoj kapiji. Izgledao je sada nekako još izduženiji, još tanji. Oprezno, korak po korak, vukao se uza zid. Bio je u očitoj strahu da bi nekim brzopletim pokretom mogao da svrati pažnju na sebe. Zverkao je pažljivo unaokolo. Odjedared spazi gospodina Rabazovića kako ga posmatra. On se sav uzvrpolji a onda, izgubivši svaku kontrolu, jurnu kroz vrata napolje. Gospodin Rabazović, gotovo automatski, jurnu za njim. Kao da se nešto u njegovoj glavi ispretumbalo. Sam nije znao kako se tako neočekivano našao na ulici. No adrapovcu više nije bilo traga. Kao da ga zemlja beše progutala. Vani je sve bilo normalno. Vreva ljudi, tokovi automobila, semafori, žagor ulice. Ničeg neobičnog. Tek tada gospodinu Rabazoviću sinu kroz mozak da se on, eto, nalazi posve go na ulici. On instinktivno pokrije svoje spolovilo i htjede da se vrati. No kapija je bila zatvorena. Postićen, besan, gospodin Rabazović stade da lupa šakama o kapiju. Čovek sa lentom se pojavi na malom okancetu na kapiji.

„Ta šta je vama? Jeste li poludeli?” viknu.

„Otvorite za ime božje!” uskliknu gospodin Rabazović očajnički, „pa ja sam go! Ja moram da dođem do svog odela!”

Čovek s lentom se nekako učtivo nasmeši a onda uzdahne: „Ah, da! Vi ste, eto, goli. Neprijatno, zaista neprijatno. Samo na žalost mi vam tu ništa ne možemo pomoći. Odeli se ovde spaljuju. To su u neku ruku veoma razumne mere za purifikaciju i opštu higijenu. I mi ih sprovodimo dokraja, striktno. Uostalom, te mere imaju svoju neoborivu logiku.” Rekavši to, čovek s lentom upravo drastično grubo zalupi okancetom i nestane. Gospodin Rabazović ostade pred kapijom. Osećao se jadno, bedno, postićeno. Nije znao šta da radi. Vreme je odmicalo. Onako go, stajao je bespomoćan. Misli su mu se jedna za drugom osipale u paramparčad. U takvoj situaciji nije bilo drugog izbora nego da se vrati. Stidljivo, pokušavajući da bude što neprimetniji, što manji, da što je moguće više uđe nekako u se, on krene ulicom. Išao je sve brže i brže. I mada se, zapravo, niko od prolaznika nije osvrtao na njega, njemu se činilo kao da su sve oči uprte u nj.

Bila je već noć kada je gospodin Rabazović stigao do svoje radnje. Slomljen, shrvan, on se sjuri u nju i zaključa za sobom kapiju. Nije palio svetla. Utonuo u toj tami, izgubljeno je gledao oko sebe. Srce mu je udaralo. Napolju je bručala pretpraznička noć. Svetla su treperila u izlozima. Ulicom su se gurale gomile ljudi. Dovikivanja, smeh. Odnekud je udarala gradska muzika. Kikot žena. Automobili. Zastave. U oku gospodina Rabazovića kao da se nešto rasprsnulo. Svetla i zvukovi se zakovitlaše i on, onako dokusuren i smešan, otpoče svoju poslednju, tragičnu ekshibiciju.

Sutradan pred radnjom gospodina Rabazovića behu se iskupile čitave gomile ljudi. Svi su se radoznalo tiskali. Svi su hteli da vide. Bio je to zaista neočekivan prizor. U izlogu, posve go, visio je o jednom užetu gospodin Rabazović.

DVIJE PJESME, DVIJE INTERPRETACIJE

LUDILO I ANKSIOZNOST

Čarli Koks je imala samo 22 godine kad je objavila knjigu „Ona mora da je luda“. Ta knjiga je postala neka vrsta hita, prvenstveno preko velike popularnosti na društvenim mrežama. Kerolajn Bird je deset godina starija. Njena reputacija se gradila „klasičnije“. Bila je jedva prešla tridesetu kad je s knjigom „U onim danima prohibicije“ ušla u najuži izbor za nagradu „T.S. Eliot“

PIŠE: Muharem Bazdulj

1. PROSTOR ZA BOL

doctor, doctor, don't help me

(written aged 15)

*I think I crave rejection
And self-sabotage days
I like the way they taste
In their smokey beer cross haze
I like to feel this empty
To make some time for pain
Nothing drives me more crazy
Than the breaks of feeling sane.*

Charly Cox

Charly Cox

doktore, doktore, nemojte mi pomoći

(pesma koju sam napisala kao petnaestogodišnjakinja)

*Mislim da žudim za odbijanjem
I danima kad sam sebi sabotaža
Volim kakvog ukusa su ti dani
Prija mi njihova pivsko-duvanska muvaža
Volim da se osećam prazno
Da tako osiguram prostor za bol
Ništa me ne čini luđom
Od perioda kad sam normalna ko fol.*

Čarli Koks

(sa engleskog preveo Muharem Bazdulj)

U knjizi koju svakako objavljuje u prvim godinama punoljetstva, Čarli Koks ima potrebu da naglasi da je ovu pjesmu napisala kao petnaestogodišnjakinja. Ta informacija, barem na prvi pogled, nije pretjerano važna. Suštinski, pjesma kao pjesma je artefakt, pa nas na prvi pogled i ne zanima ko ju je napisao, a kamoli kad. A opet ova pjesma, sa svojom tematikom, sa svojim stilom, sa tonom, djeluje tako autentično tinejdžerski i pubertetski, da ta informacija ipak nije nevažna.

Anglosaksonska masovno-medijska kritika proglasila je Čarli Koks „odgovorom društvenih mreža na poeziju Kerol En Dafi“. To je dobra i jezgro-vita teza. Kerol En Dafi je svakako komunikativna i popularna pjesnikinja, ali ipak iz epohe kad se pjesnička slava sticala kroz književne časopise. Čarli Koks je s navršenih dvadeset objavila svoju prvu pesmu na Instagramu i vrlo brzo je postala nekakva digitalna poetska zvijezda.

Na nekom osnovnom nivou, Čarli Koks piše poeziju relativno tipičnim pravopisom svoje generacije. Naslovi pjesama pišu se dosljedno malim slovima, mada stihovi po pravilu počinju velikim. Tematski, Koksova dosta

piše o mentalnim i psihološkim problemima, što je, očito, velika savremena tema, naročito njene generacije. Otud je vrlo indikativan naslov njene knjige „Ona mora da je luda“, kao što je indikativan i naslov hronološki najranije napisane pjesme u knjizi, upravo pjesme koju ovdje podastiremo, pjesme koju je pjesnikinja napisala sa petnaest godina, pjesme pod naslovom „doktore, doktore, nemojte mi pomoći“.

Ovaj vokativ, pa još ponovljen, djeluje nekako stereotipno. Pacijent se po pravilu doktoru obraća sa posebnim povjerenjem. Tako i lirski subjekt pjesme Čarli Koks u naslovu odmah priziva poslovičnog doktora.

Kad od doktora tražiš pomoć, to se očekuje, kad od doktora tražiš da ti – ne pomogne, to je poetski momenat. Čarli Koks, dakle, već od naslova obrće uobičajenu situaciju, da baš ne kažemo „obrne igricu“. Dok zavisnici žele da ih okolina prihvati, ovdje lirski subjekt traži odbijanje. Zatim taj isti lirski subjekt pojašnjava šta je to toliko privlačno unutar koncepta odbijanja. Pa dodatno pojašnjava iz čega se taj koncept odbijanja sastoji. To objašnjenje se ispostavlja kao vrlo plastično: to je najpre sabotaža, a zatim je pivsko-duvanska muvaža.

Fraza „pivsko-duvanska muvaža“ je opis dana tokom kojih lirski subjekt sam sebe sabotira. Tinejdžerka, srednjoškolka, učenica, umjesto da ode na nastavu, ide da pije pivo i puši duvan. I ona kaže da joj ta opcija prija.

Na jednom nivou, možda je i očekivano da je to prijatno na svakodnevno-hedonističkom nivou. Za pjesmu je stoga ključno da obrazloženje te prijatnosti ide u potpuno drugi registar. Pjesma priznaje čak i da je u pozadini tog uživanja praznina, samo što se interpretacija te praznine vrlo konkretno definiše. Praznina je ovdje tek način da se „osigura prostor za bol“. Naposljetku, kruna pjesme, njena poenta, leži u dva posljednja stiha. Pjesnikinja doslovno kaže:

Ništa me ne čini luđom

Od perioda kad sam normalna ko fol

Šta to znači? Znači da je za nju ludilo upravo ono što izvana ne izgleda kao ludilo. Unutar njenog svakodnevnog iskustva, pravo ludilo očito počinje sa iluzijom normalnosti. To zapravo podsjeća na onu (apokrifnu?) tezu Gorana Bregovića: Ovdje ko ne poludi, taj nije normalan.

I to je u suštini efekta koji ova pjesma postiže. Lirski subjekt je, naime, svjestan nasumičnog odnosa između javno percipiranog ludila i normalnosti. I jedno i drugo zavisi očito od etikete. A lirski subjekt ovdje odbacuje važnost etiketa.

Lirskog subjekta izluđuje svaka iluzija da se uklapa u svijet normalnosti. Otud ona odlazi u drugu krajnost: što sam luđa, to sam naizgled normalnija. I to ispada kao rezultat novih uvida. U jednom dugačkom biografskom intervjuu, Nik Kejv se prisjeća brojnih svojih liječenja zavisnosti, pa navodi kako ga je jedanput doktor pitao da li možda gaji neku „mutnu spiritualnost“. Kejvu se definicija dopala, potvrdio je da je doktor u pravu, pa ga je pitao zašto ga baš to zanima. Zato, rekao je doktor, jer je sklonost „mutnoj spiritualnosti“ karakteristična za zavisničke prirode. Kejvovu (ili kejvovsku?) „mutnu spiritualnost“ gaji i Čarli Koks. Iz takve „mutne spiritualnosti“ u njenoj „omladinskoj“ varijaciji izvire svakako i cijela ova pjesma. U njoj je autentično ludilo superiorno fingiranoj „normalnosti“. Dijelom je to i zato jer ono predstavlja bolji kontekst „mutnoj spiritualnosti“. A dijelom i zato jer ostavlja „prostor za bol“. A to nipošto nije nevažno.

Caroline Bird

2. VEZIVANJE POJASA

The Fear

*Every day I picture you dead.
Splayed between two traffic cones,
unresponsive. Punched into prayer
beneath a windscreen's cracked sky.
Face down in a puddle of yourself.
If you're two minutes late, I sense
police on the porch,
their loaded lips.*

*We are laughing lovers
in the reconstruction, just
moments before the attack.
The happy times. Pre-crash.*

*Last night, in bed, your arms
hurt like a jolted seatbelt.*

Caroline Bird

Strah

*Svaki dan te zamišljam mrtvog.
Prostrtog između dva saobraćajna čunja,
neresponzivnog. Pognutog kao da se moliš
ispod razbijenog neba šoferšajbe.
S licem u barici samoga sebe.
Ako kasniš samo dva minuta, slutim
policajce na vratima,
sa stisnutim usnama.*

*Mi smo ljubavnici koji se smeju
u sećanju, samo
nekoliko trenutaka pre napada.
Srećna vremena. Preudesna.*

*Sinoć, u krevetu, tvoje ruke
žuljale su me kao zategnut sigurnosni pojas.*

Kerolajn Bird
(sa engleskog preveo Muharem Bazdulj)

Možda i ključna sintagma u ovoj pjesmi je „razbijeno nebo šoferšajbe“. Ona spaja negativnu fantaziju lirskog subjekta sa potencijalno neizbježnim detaljom ostvarenja njenih patoloških strahova. Ona se brine da njen dečko/partner/muž ne nastrada u saobraćajnoj nesreći.

U načinu na koji se predstavlja, u njoj ne postoji ni trunka ljubomore. Ako on zakasni, makar i samo dvije minute, ona ne pomišlja da je moguće bilo drugo, osim da je on stradao.

Pjesma neobično podsjeća na završnu stvar sa Springstinovog albuma „The River“, na pjesmu „Wreck on the Highway“, dakle. U toj pjesmi, lirski subjekt se automobilom vraća kući nakon napornog radnog dana. Sam je u autu, pada kiša i u jednom trenutku on naiđe na udes na auto-putu. Lirski subjekt se zaustavlja i izlazi iz kola. Tu nema nikoga osim čovjeka koji je povrijeđen ispucao iz svog auta. Svuda su krv i staklo, a ovaj ranjenik vapi da mu se pomogne. Čovjek jedino može da ga drži za ruku i čeka s njim da se pojavi hitna pomoć. Kola sa sirenom i crvenim krstom napokon nailaze i povrijeđenog čovjeka voze u bolnicu. Lirski subjekt pjesme ne vjeruje, izgleda, da će povrijeđeni preživjeti, pa zamišlja kako policijac lupa na vrata stana u kojem je povrijeđeni živio sa ženom ili djevojkom te kako joj govori da je čovjek njenog života poginuo u udesu na auto-putu.

U posljednjoj strofi, svjedok opisuje šta se dešava nakon što on dođe svojoj kući, i to ne samo te konkretne večeri, nego generalno. On voli da gleda svoju „baby“ dok ova spava. Tu postoji ona fina ambivalencija koju riječ „baby“ često priziva. Riječ je po svoj prilici o ženi ili djevojci, mada semantički to komotno može biti i dijete, kćerka, ali i (mali) sin. Uglavnom on gleda voljenu osobu, pa se i naposljetku i on popne u krevet, zagrlji tu usnulu osobu i misli na saobraćajnu nesreću na auto-putu.

Springstinov album „The River“ na kojem se nalazi pjesma „Wreck on

the Highway“ starija je od pjesnikinje Kerolajn Bird čak šest godina. Ona je, dakle, rođena 1986. Mogla je, dakle, komotno da čuje pjesmu. Mi ne znamo da li ju je čula, ali ovdje se uticaj naslućuje.

Ono gdje se Kerolajn Bird razlikuje od Springstina je, naravno, ženska perspektiva. Ona nije za volanom vidjela nesreću, ona zamišlja nesreću dok sjedi kod kuće (možda nakon slušanja Springstinove pjesme?). Cijela prva strofa je detaljna razrada te negativne fantazije. Kao u jednoj vrsti sujevjerja, onoj po kojoj se neće desiti ono što detaljno naslutimo, ovdje lirski subjekt ide u najsitnije detalje potencijalne saobraćajne nesreće. Tu su i detalji uviđaja („saobraćajni čunjevi“) i položaj tijela žrtve. Tu je naposljetku i slika policajaca koji dolaze da obavijeste najbližeg srodnika („sa stisnutim usnama“).

**Ruke čovjeka za čiji život strepi
podsjećaju je na sigurnosni
pojas. Ono što bi trebalo
da njemu spasi život, njoj u
svakodnevnicu pravi neku za
život neopasnu neugodu**

Druga strofa se igra sa arhetipom, sa onom ljudskom sklonošću da uljepšava prošlost, naročito onu neposredno prije nesreće. Kao što ni mir u kolektivnom pamćenju nikad nije ljepši, nego neposredno nakon što počne rat, tako je privatni život uvijek idiličan prije nego ga neki usud prekine. To vrijeme se uvijek pamti kao posebno srećno.

Srce pjesme je, međutim, završni distih. Jer ni strahovi nisu besplatni. I strahovi, čak i kad se ne ostvare, utiču na stvarnost. I otud ova slika gdje zagrljaj ljubavnika podsjeća na vezivanje sigurnosnog pojasa u automobilu. U propagandi, pomalo srodnoj onoj antipušnjačkoj, sigurnosni pojas će spasiti život u saobraćajnoj nesreći, kao što će nepušenje, tobože, spriječiti kardiovaskularne bolesti i rak pluća. Istini za volju, ginu ljudi i sa regularno vezanim pojasom, kao što od srca i raka pluća umiru i nepušači, ali to nije propagandno poučno. Ali poezija je svakako paradigmatična suprotnost propagandi.

Ruke čovjeka za čiji život strepi podsjećaju je na sigurnosni pojas. Ono što bi trebalo da njemu spasi život, njoj u svakodnevnicu pravi neku za život neopasnu neugodu. Žuljanje nikog nije ubilo, ali žuljanje takođe nije nešto u čemu se uživa. Kako god, njen strah čini da ona od tog straha ne može da pobjegne čak i kada nije sama. Ali taj strah ne gospodari samo sviješću, nego i podsviješću.

Pjesma nije rimovana, ali ima neku unutrašnju logiku koja djeluje starijski, pa čak i ritam pjesme zvuči rimovano. Možda je to tako i zbog tog zvučnog prizivanja Brusa Springstina. Pjesma se zove „Strah“ pa na njenom kraju, usprkos prividnom „hepiendu“ stoji talog rezignacije. Lirski subjekt neće prestati da se plaši, kao što ni njen partner neće prestati da vozi auto. A i kad bi prestao, ona bi se plašila nečeg drugog. Pitanje je, međutim, kakva bi o tome bila pjesma.

BARBARA BLASIN: *ŽENE U JAVNOM PROSTORU: BRIGA ZA GRAD* / 23. 12. 2022. – 20. 1. 2023., GALERIJA ULUPUH

POZIV NA JEDNAKOST

**Vizura koju proizvodi kamera
Barbare Blasin dodaje novi
sloj miješanju linija gledanja,
odupire se stvarnom viđenju i
grabi pažnju svog promatrača.
Na fotografijama je uvijek
odmak, nešto minimalno
pomaknutije, zaokružnije i
iskrivljenije**

PIŠE: **Željko Luketić**

Za razliku od drugih izložbenih lokacija, strukovna galerija ULUPUH-a u Ilici 13 nije i nikad neće biti u medijskim društvenim kronikama, bile one *online* ili *offline*. Kao i samo društvo koje ju vodi, ona je mogući znak statusa upravo tih umjetnica i umjetnika koje rade dugo i predano, daleko od preuveličanih PR objava i naslova, bježeći od svjetla svježe okinutih selfija i brzopletom rukom apliciranih insta-filtera. Svijet je to pravog fotografskog undergrounda, koji se svojevremeno odijelio od brze konzumacije i još bržeg zaborava digitalije ne samo prostorom, nego i tehnikom i tehnologijom samih radova. Barbara Blasin, fotografinja i dizajnerica, ili dizajnerica i fotografinja ako pratimo biografiju, za svoje samostalne izložbe i radove koji nastaju spontano i nenaručeno, odabrala je izraziti se u mediju analogne fotografije, što je prva od njenih najuočljivijih distinkcija.

Ne nalazi se u tom odabiru, potrebno je naglasiti, pomodni krik zagrebačkog hipsteraja koji iz puke zasićenosti i dosade otkriva stare ruske foto-aparate ili pohađa uzbudljive tečajeve lomografije. Nego najprije, jasna ideja autorice o sasvim drugačijem procesu, strukturi i rezultatu nastalom upotrebom stare željezarije i optike, daleko teže i sistemski drugačije od današnjih alata. Ovo, naravno, nije nikakav prijezir prema digitalnom, nego korištenje starih alata na nov način i u novim okolnostima, djelomično i fizički otežan uslijed same tehnike i ne baš jednostavnog rukovanja. Barbara Blasin nije dakako prva u tome, ali u svoj proces (bolje je reći, borbu) neodvojivo upisuje sasvim drugačiji odnos prema mediju, tehnologiji, kao i fizikalnosti nastanka tih djela. Marija Braut, legendarna fotografinja blagog pristupa i oštrog oka svoj je foto-aparat tako često držala u vlastitom

poprsju, gdje je na toplom i mekanom intimnom prostoru čekao da ga prilika pozove u akciju. Barbaru Blasin teško je zamisliti u takvom suodnosu sa svojim foto-aparatom; on je ovdje instrument, a ponekad i učinkovito aktivističko oružje čija je estetika tek naoko reportažno-novinska, a daleko dublje promišljena umjetnička akcija kakvu bi usred gužve, mlateći druge laktovima u potrazi za dobrim kadrom, provela jedna Goranka Matić. Blasin je bliže Matićevoj, najprije po hrabrosti da stane ispred zastrašujućeg „Hoda za život“, no povorku neće odmah napasti: zabilježiti će situaciju u ključu koji samom formom odstupa od realnog gledanja, te tako otvoriti prostor za apstrakcije naoko uobičajenog i životnog kontra-subjekta.

**Autorica ima jasnu ideju o sasvim
drugačijem procesu, strukturi i
rezultatu nastalom upotrebom
stare željezarije i optike, što je
daleko teže i sistemski drugačije
od današnjih alata**

Vizura koju Barbarina kamera proizvodi dodaje jedan novi sloj miješanju linija gledanja. Odupire se stvarnom viđenju i grabi pažnju svog promatrača. Na fotografijama je uvijek odmak, nešto minimalno pomaknutije, zaokružnije i iskrivljenije, nešto što signalizira da se ispred tog artefakta mora stati i još detaljnije zagledati. No vrijeme provedeno ispred tih fotografija nije jamac bržeg dekodiranja prizora, nego je to vrijeme provedeno u sporij konverzaciji pogleda i samog fizičkog objekta fotografije. Kod Blasinove su subjekti i objekti u stalnim pregovorima o vlastitoj poziciji; zato često i nema jasnog protagonista unutar grubog okvira koji poštuje staru crno-bijelu poletovsku tradiciju (patentiranu još prije u časopisu Spot, da budemo precizni), nego su događaji i ljudi, prostori i predmeti... Otprilike sve, u stalnom pokretu. Boris Greiner je to sjajno primijetio u tekstu o prethodnoj izložbi ove autorice, „Gradska rubrika“ održanoj 2016. godine u Galeriji AŽ, gdje pokret povezuje i sa horizontalnim kadriranjem tipičnim za objektiv korištenog fotoaparata, dodajući uz to i fina zapažanja o diskretnoj psihodeličnosti prikazanog, upravo zbog iskošene panorame linija i prostora. No, tu je konverzacija s Barbarinim fotografijama tek započela.

Široki planovi odupiru se zadanom reportažnom i starom novinskom formatu kojeg autorica suptilno uvodi u priču: prethodna izložba naziv je novinske rubrike, ova pak ima naslov opširnijeg temata za specijalizirani časopis ili davnašnji prilog VUS-a ili Globusa u vrijeme kad je fotografija bila tretirana kao vijest. Feministički naboj sadržaja autorica ne gradi isključivanjem, na fotografijama često nisu samo žene, nego upravo njihov odnos prema okolini kao i odnos okoline prema njima. Na jednoj je fotografiji tako ulovljen prolaznik koji pogledom objektivizira ženu, ali taj prizor je vrlo suptilan i djeluje neizdvojeno. Barbara Blasin svojim rakursom i odmakom pušta situaciju da se odvije, a nakon toga daje fotografiji da sama krene u svoj život, bez ikakvog agitirajućeg, banalnog zumiranja u detalj. Njena briga za vlastiti kadar postavlja okvir vrlo široko, komunikacija i život odvijaju se nesmetano i tek je to onaj simbol reportažne fotografije koji je baštinila, no sve ostalo umjetnička je intervencija zaustavljanja i kadriranja slike koja nije tek puka slika stvarnosti. A takve uostalom ni nema, medij fotografije apstraktan je i nerealan sam po sebi, kako tvrdi i Jae Emerling u svom iscrpnom pregledu povijesti i teorije fotografije ispisanom za Routledge 2012. godine.

Autorica „Brige za grad“ igra se upravo s nekoliko mogućih narativa tih fotografija: reportažnog, umjetničkog i naoko autentičnog i automatskog, sve to u kombinaciji s feminističkim i društvenim predznakom svoje akcije. To pak znači da je izašla u grad, izvan sigurne zone studijske fotografije i umjetnog osvjetljenja, u teško kontrolirani eksterijer i kaotična zbivanja koja se događaju u njemu, te ciljano našla mjesta i prizore čiji junaci nisu samo ljudi, nego i grad. Naglaskom na žensku prisutnost koju uzimamo zdravo za gotovo ili je u dominantnim medijima nevidljiva, Barbara Blasin kao da se nadovezuje na stare socijalističke dokumentarce o velikim ženskim pobjedama. Opći poziv na jednakost, ali ovaj puta u modernom i nepropagandnom ruhu. Žene s njenih fotografija su nijeme, baš kao što i svaki tekst o fotografijama isključuje sliku, no ona sama vremenom postaje tekst. Vizualno postaje izgovoreno. Tako bi direktni slijeđer fotografija u ULUPUH-ovoj kući mogao ići u nebrojeno mnogo pravaca, pa čak i do onog koji sistematično naglašava autorici bitne situacije: proteste za građanska prava, klerikalizaciju društva, pokušaje ugrožavanja stečene ravnopravnosti, prekarni rad, ugroženi okoliš i konzumerizam, rodna raspodjela rada i poslova, socijalni statusi i slično. Raspadnuta spomen-plo-

ča NOB-a kojoj je u pozadini križ i crkva, dok u dijelu kadra umirovljenica proučava bankomat, ili dvije žene koje u iličkom prolazu gledaju u strop dok ispred njih stoji gadan božićni kič, nisu nužno politički nego i egzistencijalni komentar grada koji se raspada. Moguće da žene uopće ne gledaju strop, nego s oprezom promatraju što će im od grada nakon potresa pasti na glavu.

**Barbari Blasin foto-aparat
je instrument, a ponekad
i učinkovito aktivističko
oružje čija je estetika tek
naoko reportažno-novinska,
a daleko dublje promišljena
umjetnička akcija**

Upravo s tom pozicijom širokog, filmskog i iskošenog kadra, Barbara Blasin uspijeva upisati brojne slojeve značenja. Tako pored natpisa lokalne kampanje za odvajanje smeća („Pokloni doći neće, ak' ne odvojiš smeće”), šeta žena u radnoj odori koja upravo zbog naravi svog posla zna da neće dobiti taj poklon, jer, idemo u plan iza – svi kiosci s poklonima su zatvoreni. Dalje, fina dama na Britancu sa zanimanjem gleda kako siromašna prodavačica sprema svoje „artikle”. Ne sprema se zastati. Njihova odjeća i društveni status udaljeni su kilometrima, na fotografiji je to (ironično) tek koji metar. Još siromašnija prodavačica odbačenih predmeta na Hreliću, na sljedećoj fotografiji, nema davnašnjih 10 kuna za upad kojeg plaćaju prodavači. Zato Barbara odabire off-Hrelić, prostor ispred sajma za one najsiromašnije, s još manje mogućnosti i prilika. Da je fotku okinula unutra, moguće bi opet ugazila u Zagrebu tako drag hipsteraj, jer je nedjeljni shopping na Jakuševcu već dugo „in”. To da je Hrelić dijelovima društva jedina šansa da nešto dodaju kućnom budžetu i prežive, prosječnog posjetitelja zapravo ne zanima.

Zašto Blasinova tako dobro izbjegava paroličnost, jednoznačnost i pomodnost i čvrsto ostaje u prostorima rubnog umjetničkog i rubnog druš-

tvenog? Valja baciti pogled na povijest djelovanja ove autorice koja kroz sve dijelove svog opusa uporno podsjeća na društvenu pravičnost, status žena i opću dobrobit zajednice. Još od fotografskih početaka u Arkzinu, ova pripadnica prve generacije polaznica zagrebačkog Studija dizajna, priklonila se Papanekovoj ideji „dizajna za bolji svijet“, dok je umjetnički baštinila jednostavnost i apstraktni grafizam najjačih imena jugoslenskog dizajna 60-tih i 70-tih godina. Postavljala je, istraživala, kurirala i grafički oblikovala vrijedne izložbe s povijesnim naglaskom na žene u društvu i žene u dizajnu, žene u fotografiji i žene u vizualnoj komunikaciji. I u fotografskim radovima (baš kao i u dizajnerskim) Barbara Blasin uvijek ide prema ideji manjeg koje je više ili neusiljenoj apstrakciji najjednostavnijih mogućih prizora, pri čemu taj umjetnički, minimalistički impuls nije nimalo oslabljen aktivizmom. Baš suprotno, ili kako još točnije tvrdi autor predgovora izložbe Miloš Đurđević: „feministička afirmacija ostaje u podlozi ovih radova i od njih je neodvojiva“. U nekoj drugoj konstelaciji i s neopreznijim autorom/icom, kombinacija prethodna dva pojma stvorila bi propagandu, no Barbarin je pristup, unatoč jednostavnoj tehnici i opremi, pametno konstruiran kao mreža vizualnih kodova, simbola i estetika koji,

da dodamo i trešnjicu na vrh ovog kolača, zadržava i ishodišnu dokumentarnu vrijednost.

Opet, ona nije stvarnost, niti transfer događaja na sliku kako si je svojedobno tepala reportažna fotografija, nego stalni odnos promatrača i autoričinog djela u kojemu je vrijeme, uz pomoć optičke skalamerije, fotografski najpoticajnija stavka. Barbarina je fotografija nastala u gotovo nul-tom vremenskom trenutku, no pogled na nju je beskonačan, može trajati zauvijek, sa pauzama ili bez njih, u budućnosti ili sadašnjosti. U kombinaciji s idejnim pristupom s kojim je nastavila ovaj neformalni dio „Gradske rubrike“ posvećen ženama, on će odmicanjem vremena postati još slojevitiji, razvijat će dodatna značenja i interpretacije, i kao što već jest, ne-stat će konačno iz autoričinih ruku. Ona je svoju kontrolu i umješnost nad fotografijom već dokazala, konkretnije će reći Vilém Flusser u svojoj tezi da je svaka fotografija posljedica konflikta između fotografa i foto-aparata. Jer, „onaj tko ne ovlada tim procesom samo klika i stvara redundantne slike, onaj tko o njemu misli i pažljivim strategijama pobijedi svoju mašinu, stvara fotografiju koja traje zauvijek“. Nadopuna i ispravak za kraj: onaj u slučaju ove izložbe nije onaj, nego ona. Ispred i iza kamere.

UZ TRIDESETU NAGRADU HRVATSKOG GLUMIŠTA (2022.)

LEGITIMNO,
POGREŠNO
I LAŽNO

Činjenica da čak niti među nominacijama za najbolju predstavu i najbolju režiju nije bila kapitalna produkcija ZKM-a „Braća Karamazovi“, koju su svi relevantni kritičari uvrstili među najbolje ili proglasili najboljom upravo je skandalozna, ne zbog predstave same, kazališta koje stoji iza nje ili Olivera Frlića i Nine Gojić, nego da se podrži ono najbolje što se nudi i pritom ne kalkulira

PIŠE: Igor Ružić

Sasvim osobno, u svojim ranijim danima pisao sam redovito o Nagradama hrvatskog glumišta, pratio ih kao što filmski kritičari prate dodjelu Oscara, Felixa, BAFTA-e, ili čega već. Nije to bilo samo po zadatku, gotovo sam osjećao potrebu da pogledam i samu ceremoniju, a ne da samo kasnije pročitam nagrađene. Kako su godine prolazile, bio sam sve razočaraniji, da bih na koncu potpuno odustao. Slijedom profesionalnih ne-nužnosti, a i nakupivši dovoljno iskustva (u razočaranosti!), posljednjih godina NHG nije mi bila nimalo važna. Čak ni onda kad bi znamo-već kakva-kokoš i pronašla koje zrno. Ipak, njezino trideseto izdanje se, iz raznih razloga, nije moglo propustiti.

Općenito, Hrvatska još nije dosegla razinu brojnosti kazališnih nagrada koja ih potpuno obesmišljava, ili ih barem devalvira na razinu refleksije odnosa kulture prema proračunu. U odnosu na susjedstvo, Hrvatska još uvijek ima pristojan broj festivala s nagradama i oni još donekle imaju smisla, a nagrade su tu da budu današnja ili jučerašnja vijest, biografska crtica, teatrološka uspomena ili promil koeficijenta. I ne puno više od toga. Postoji međutim, u Hrvatskoj „nagrada svih nagrada“ kad je o kazalištu riječ, i njezina je neumoljivost upravo spektakularna, čak i ako ju se pokuša zanemariti. Naravno, riječ je o Nagradi hrvatskog glumišta, kojoj su dugo tepali i da je „domaći kazališni Oscar“, iako se s tim, iz brojnih i sasvim različitih razloga, teško i zapravo nemoguće složiti.

Osnovana 1992., kad je zaista svima bilo baš do kazališnih nagrada, ona je najbolji primjer kako se organizacijski i marketinški, u tad još novostvorenim, i organizacijski i marketinški embrionalnim vremenima, poslaguju sustavi s mišlju da dugo traju. Utemeljitelji su Hrvatsko društvo dramskih umjetnika (HDDU), koje je ujedno

i producent, te Hrvatska radiotelevizija i Večernji list d.d., a suutemeljitelji Hrvatsko narodno kazalište iz Zagreba, Akademija dramske umjetnosti, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Ministarstvo kulture RH i Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa. Novosnovana nagrada trebala je povratiti snagu, entuzijizam i vidljivost prvenstveno domaćem kazalištu, a onda i radiodramskom ili televizijskom stvaralaštvu. Bilo bi to nalik na izmišljeni Superbrand, etiketu koja postoji kao logični i logično deevoluirani potomak mrežnog marketinga, kad ne bi bilo lažnog sjaja i novostvorenog glamura, jer u pitanju je ipak Oscar, pa makar i domaći, iz '92. Ono što bi inače lijepo izgledalo kao kampanja za novi brend parfema, čokolade ili cigareta, smišljeno je tako da ostane neuništivo, i da trajanjem samo dobiva na vrijednosti. NHG je tako postala gotovo tradicija, preuzimajući i povijesni datum 24. studenoga, obljetnicu prvog govorenja hrvatskog na onim poslovičnim daskama koje život znače, te silom prilika, i nevoljkošću svih ostalih koji takav razvoj nisu očekivali iako su u rukavu ili na stolu nesvjesno možda imali i bolje karte, postala hrvatski kazališni Superbrand.

Uvezujući najjače medije, a to su u to vrijeme bili tada takozvana katedrala hrvatskoga duha i jedina dnevna novina koja će preživjeti sve i zauvijek s uvijek istim stavom, NHG pozicionirala se u samo središte mejnstrima. Bilo je to ionako vrijeme kad se na konkurenciju u tiskovinama nije moglo računati, pogotovo u bližoj budućnosti, jer za bitno ozbiljniju novinu, opterećenu političkim i drugim kapitalima i dugovima, znalo se da će prije ili kasnije postati tranzicijskom žrtvom. A i trebalo je zauzeti prostor prije nego što ta ista tranzicija izrodi nove aktere, kako u tiskanim, tako i u elektroničkim medijima. Tridesetogodišnja povijest pokazala je da su sve odluke i procjene bile ispravne, pa zato NHG i dalje uredno postoji, podržana tripartitno od Hrvatskog društva dramskih umjetnika, HRT-a i, donedavno, Večernjeg lista. Pritom je svaki od inicijalnih igrača, a ne samo statusnih partnera, odradio svoje: nacionalna radiotelevizija spektakl s prijenosom uživo, jedan od vodećih dnevnih listova tiskanu artiljerijsku pripremu, a cehovsko udruženje privid legitimnosti. Uz nacionalnu kazališnu kuću koja ne samo da mora, nego je počašćena i toj manifestaciji, kao i Dinamovim loptama, rezervirati termin.

Pitanje je samo: što su zapravo Nagrade hrvatskoga glumišta, jesu li zaista domaći kazališni Oscar, što nude osim spektakla i koje vrijednosti zaista zagovaraju? Pored toga, kome trebaju: publici, samim kazalištarcima ili televizijskim gledateljima? Jesu li značajne za povijest hrvatskog kazališta ili djeluju u trenutku? Ako jesu, hoće li ih se povijest domaćega kazališta pamtiti i citirati kao važnu, možda i presudnu referencu ili će ostati kao usputna činjenica, ponekad neoprostiva, ponekad samo zbunjena do razine samoponištenja i tek ponekad, ali zaista vrlo iznimno, iznenađujuće točna?

Koliko god je, u svoja tri desetljeća, NHG ponekad i iznenadila, ona je sama svojom željom za spektakularnošću imala otežan posao u prepoznavanju onoga što joj

je isključivo, ili gotovo isključivo, fokus interesa, a to je hrvatsko kazalište u cjelini. I upravo je svojim odnosom prema središnjoj struji morala pokazivati svoju vjernost i pravovjernost. Naravno, ponekad je i pogodila, jer su se silnice tako posložile, jer je bilo nešto manje interesa ili su se sukobljeni interesi na koncu poništili, ali je znala i odlutati u nepojmljiva bespuća besprizornosti, škodeći prvenstveno sebi samoj, a onda i samom domaćem kazalištu i njegovoj recepciji. U konačnici, iako je prošla put od apsolutnog hita, koji je iznjedrio dvojac Tarik Filipović-Rene Bitorajac, od kojih obojica danas uspješno guraju vlastite kazališno-filmsko-voditeljsko-producentske karijere, danas je NHG sve manje važna i samim svojim tripartitnim osnivačima. Odustajanje dnevne novine od sudjelovanja u farsu, u tišini obavljeno prije nekoliko godina, stoga nije beznačajno.

Uvezujući najjače medije, a to su u to vrijeme bili tada takozvana katedrala hrvatskoga duha i jedina dnevna novina koja će preživjeti sve i zauvijek s uvijek istim stavom, NHG pozicionirala se u samo središte mejnstrima

Nacionalna RTV pokazala je što želi i što očekuje od NHG danas činjenicom da je nekad slavni izravni prijenos dodjele ovoga puta, na okruglu obljetnicu 2022., podijeljen između programa, kako se ne bi narušila shema i kako bi marketinški ili ugovorom vezani sadržaji ostali čvrsto na svom mjestu. Vrag je u detaljima, ili u datumima, ili u programskim slotovima, i taj je vrag došao po svoje kad se apsurd domaćeg Oscara pokazao potpunim zbog preseljenja s jednog na drugi kraj daljinskog upravljača. Scenaristi i voditelji pokušali su to zakrpati, čak i konceptualizirati, ali pukotina je bila prevelika. Pitanje je samo je li riječ o odnosu prema HDDU kao producentu, Nagradi samoj ili je riječ o širem simptomu odnosa prema domaćem kazalištu općenito, s nacionalnim kućama i bez njih.

Za sam pad rejtinga, koji neumoljivo rezultira prijenosnim debaklom, nesumnjivo je zaslužan i sam HDDU, koji gotovo da sam radi protiv svoje, uz Festival glumca, najveće i najvidljivije aktivnosti. I ne može se reći da ta propast nije, gotovo sudbinski tragično, upisana već u sam sustav, barem onako kako je postavljen. A postavljen je pogrešno! Nagrade se obično dodjeljuju ili na nekoj manifestaciji, najčešće festivalu, koji ima jednokratno, eventualno s mandatom od najviše dvije sezone, formirano prosudbeno povjerenstvo, ili jednostavnije: žiri. Sastavljen od kazališnih stručnjaka ove ili one, a najčešće i ove i one vrste, biranih tako da nisu u sukobu interesa, njihov je posao da tokom manifestacije koncentrirano gledaju predstave, ne komuniciraju s medijima i žive poput izdvojene kaste. Naslove je netko, pojedinac ili tijelo, izabrao ranije, i njihovo je da po kategorijama rasporede svoje favorite, pa kako bilo. Tako funkcioniraju smotre i susreti, ipak najčešće nazvani festivalima, naglašavajući svečanost i slavlje. Drugi je princip onaj koji, svjesno ili nesvjesno, priziva i NHG svojim popularnim, ne nužno i samostvorenim, ali nikad samozanijekanim, oskarovskim aureolom.

Međutim, i one preokooceanske i ove kontinentalne Oscare dodjeljuje neka filmska akademija, dakle široko tijelo zaslužnih profesionalaca. Akademija je i inače pozivna stvar, meritokratska u većoj ili manjoj mjeri, i u nju se ne ulazi bez prvenstveno zasluga, a onda i snažnih veza, interesa i svega ostaloga. Takvim je tijelom

ipak nešto teže manipulirati, čak i kad rezultat to daje naslutiti. U tako širokodemo-kratskom, ali u sebe zatvorenom sustavu sve ovisi ne samo o ukusu i procjeni, nego i o pristojnosti pojedinca, ali je ipak najvažnije to da tih pojedinaca ima dovoljan broj. U žirijima logika funkcionira drukčije, riječ je o nekoliko snažnih profesionalaca koji se međusobno, u kratkom vremenu, međusobno moraju nametnuti vizijom, argumentacijom, autoritetom ili nekom drugom polugom. Sustav koji ima NHG najgori je spoj oba principa: ne glasaju svi članovi ceha nego žiri, koji godinu dana prati od strane kazališta prijavljene predstave po cijeloj zemlji, ne uvijek u punom broju, i onda pokušava donijeti odluku.

No, i tu ima manjkavosti jer, umjesto spomenutih filmskih akademija, u HDDU kao cehovsku organizaciju ulazi se samim činom profesionalizacije statusa, a najčešće je to i jedini uvjet i jedini razlog za članstvo. Kako ne glasaju svi nego samo oni odabrani u žiri, a kako je riječ o cjelogodišnjoj produkciji, i samo članstvo u žiriju problematično je u pogledu sukoba interesa, ali i potencijalnih nesporazuma s kolegama. Stoga je razumljivo da od takve funkcije svi oni koji se aktivno bave profesijom bježe, i treba vjerovati da nije lako svake godine ponovno sastaviti društvo od pet ljudi koji nemaju problem sa sukobom interesa ili znaju da ga neće imati, koji će odbiti pokoji angažman zbog uloge člana ili članice žirija Nagrade hrvatskoga glumišta, i koji će na kraju moći stajati iza odluka.

Sve navedeno vrijedi samo za žiri za dramu, jer opera, opereta, mjuzikl i suvremeni ples su ionako samo naknadno pridodane kategorije kako bi Nagrada hrvatskoga glumišta imala sveobuhvatniji pristup i time bila zaštićenija. A i ti žiriji su nešto slobodniji u formaciji, pa su im i rezultati reprezentativniji. Dramsko kazalište ionako jest u biti NHG-a, što god bilo tko mislio o tome. Pridruženi članovi žirija, koji nisu članovi HDDU-a, pritom su uvijek u manjini, neka vrsta demokratskog privida koji služi jednostavnijoj legitimaciji cehovske nagrade, koju ne dodjeljuje cijeli ceh. Sustav je nesumnjivo legitiman, i proceduralno drži vodu, ali je u svojoj biti nakaradan, kao i većina njegovih rezultata.

Na primjer, i sasvim konkretno, činjenica da čak niti među nominacijama za najbolju predstavu i najbolju režiju u prošloj sezoni nije bila kapitalna produkcija Zagrebačkog kazališta mladih „Braća Karamazovi“, koju su svi relevantni kazališni kritičari uvrstili među najbolje ili proglasili najboljom u razmatranom razdoblju, upravo je skandalozna, ne zbog predstave same, kazališta koje stoji iza nje ili Olivera Frlića i Nine Gojić, nego upravo zbog onoga zašto bi trebalo pretpostaviti da NHG i postoji: da predstavi i podrži ono najbolje što domaće kazalište nudi i pritom ne kalkulira. Moguće je, naravno sve, da se žiriju lektirni naslov u obradi proslavljenog redatelja i talentirane dramaturginje Nine Gojić baš i nije svidio. I to je, nažalost, legitimno, kao i sve ostalo u vezi s NHG-a: od izbora žirija do sustava nominacija. Ali je istodobno i parcijalno, manjkavo te, u konačnici, sklono tome da bude, premijerski rečeno: kontaminirano i kompromitirano. Na primjer, prešutnom, ali učinkovitom frlićofobijom većine domaćeg kazališnog svijeta, pogotovo onog institucionalnog i sigurno osiguranog.

Tridesetoobljetnički primjer iz 2022. stoga „služi na čast“ i domaćem glumištu i samoj Nagradi, uzme li se u obzir što ona jest i tko je dodjeljuje, bez obzira na to tko ju je na koncu dobio, tko ju je podijelio a tko odbio. Svatko od njih za to ima i opravdanje i zaslugu, kao i potpuni formalni legitimitet: splitskih „55 kvadrata“ jer su predstava koja donosi drukčiji senzibilitet ne u tematskom nego u svakom drugom smislu, izaslano odbijanje nagrade Bobe Jelčića za koje objašnjenje nikad neće doći, ali i „Mala Frida“, sasvim superiorno i očekivano. Njima, naravno, čestitke, jer i bez cehovske nagrade, domaće kazalište ima svoje favorite, ima ljude koji znaju i mogu, ima svoju publiku i ima, još uvijek, razloga za postojanje. No, njega ima, ili bi trebala imati, i neka velika, sveobuhvatna nagrada koja bi sustavno, profesionalno i objektivno izdvojila ono najbolje na domaćim pozornicama ili u eteru. Pitanje je samo: mora li ona biti cehovska, pogotovo ovako cehovska.

ARSEN DEDIĆ, *PJEVAM PJESNIKE* (PGP RTB, 1980) I *KANTAUTOR* (DISKOTON, 1985)

LUČONOŠA U TMINI

Villon, Šiško Menčetić, Petrarca, trubaduri, Ujević, Kolja Mićević, Brana Petrović, Krleža, Kaštelan, Ivan Goran Kovačić, Duško Trifunović, naposljetku i Jevrem Brković, sve je to sadržaj jednog čarobnog skaradnog, baladesknog, komornog i erotskog književnog svijeta Arsena Dedića

PIŠE: **Nenad Rizvanović**

U svojoj dugoj umjetničkoj karijeri Arsen Dedić surađivao je sa svim diskografskim kućama u Jugoslaviji, osim s Diskosom i Jugodiskom. Između 1970. i 1988. za Jugoton je objavio četrnaest albuma, dok je za PGP RTB, ZKP RTVLJ i Diskoton u isto vrijeme objavio još jedanaest ploča i mnoštvo singlova (između ostalog za Suzy i Helidon). Dvadeset i pet ploča u osamnaest godina, čak i ako ne računamo singlove: riječ je o zaista impresivnom opusu. Bijelo Dugme je, primjerice, između 1974. i 1988. objavilo samo devet studijskih albuma, no Goran Bregović se trudio da svake godine ima novu ploču, pa je diskografske rupe popunjavao koncertnim albumima i kompilacijama. Puno marljiviji je bio Branimir Štulić koji je između 1980. i 1987. objavio dva dvostruka i četiri jednostruka albuma, dok je na trostrukom koncertnom albumu *Ravno do dna* bilo dovoljno novih pjesama za još jedan album.

Za razliku od Bregovića ili Štulića, Arsen nije želio potpisati ekskluzivni ugovor s Jugotonom, pretpostavljajući da će se za neke projekte lakše dogovoriti s diskografskim kućama u Ljubljani, Beogradu ili Sarajevu. Jugotonu je nudio studijske albume s novim pjesmama, no drugi projekti nisu bili bitno manje zanimljivi. Danas su albumi koje je objavljivao za PGP RTB, ZKP RTVLJ i Diskoton nažalost teško dostupni – u zadnjih trideset godina objavljena su samo dva reizdanja – a pomalo je bizarno da instrumentalnu ploču Arsen Dedić i Krešimir Oblak – *Kuća pored mora* (RTVLJ, 1978) ili muziku iz filma *Anticasanova* (Diskoton, 1985) danas nije moguće slušati čak ni na platformi YouTube, kao i to da Croatia Records nije reizdala sve Dedićeve albume iz Jugotonovog kataloga. Malo svjetla u teško prohodnu Dedićevu diskografiju unijela je sjajno priređena kompilacija *Rane snimke – kronologija* (1962–

Pjevam pjesnike (PGP RTB, 1980)

1964) Siniše Škarice, no pravi istraživački izazov izrada je kompletne diskografije, kao i evidencija neobjavljenih snimaka.

Za Arsenovu poetiku posebno su bitna dva albuma koji su ostali izvan Jugotonovog kataloga. Ploče *Pjevam pjesnike* (PGP RTB 1980) i *Kantautor* (Diskoton 1985), na kojima se bavio pjesmama drugih pjesnika i kantautora, istovremeno su bile ploče u bliskom međusobnom odnosu.

Pjevam pjesnike deveti je studijski album kojeg Arsen Dedić snima u svojim ranim četrdesetima: nakon dvadesetogodišnjeg iskustva na sceni ("estradi"), koja je uključivala bezbrojne nastupe i nekoliko antologijskih albuma, Arsen je stekao dovoljno samopouzdanja za rad na albumu koji će sadržavati pjesme Tina Ujevića, Miroslava Krleže, Jure Kaštelana ili Ivana Gorana Kovačića.

Iako na *Pjevam pjesnike* nije uvrstio strane autore (uz važnu iznimku François Villona), ova ploča je bila sve prije nego „uspavanka“ ili uravnilovka. Arsen je naime provokativno, a možda čak i subverzivno, hrvatske moderne klasike ispremijšao s pjesnicima stigmatiziranim kao estradnima – ponajprije su tako žigosani Brana Petrović, Duško Trifunović i Janez Menart, premda su kritici bili sumnjivi i drugi Dedićevi aduti na toj ploči: Gustav Krklec, Jevrem Brković i Luko Paljetak.

Najstarija pjesma na ploči bila je *Odlazak* Tina Ujevića, objavljena još 1920. u zbirci *Lelek sebra*. Pjesme Miroslava Krleže, Jure Kaštelana, Ivana Gorana Kovačića i Gustava Krkleca nastale su pak u 1930-ima i 1940-ima. *Pjesma svjetioničara* Miroslava Krleže prvi put je objavljena 1931, kasnije uvrštena u posljednju Krležinu knjigu s izvornim lirskim pjesmama *Pjesme u tmini* (1937) koja je onako opsežna (137 pjesama) ujedno bila konzervativnija od njegove mladenačke odnosno "ratne" lirike. I *Moj grob* Ivana Gorana, objavljena 1937. u Hrvatskoj reviji, kao i *Jesenji motiv* Gustava Krkleca iz 1942. bile su daleko od avangarde i eksperimenata, jedino je Kaštelan eksperimentirao s avangardnim tehnikama u zaplijenjenoj zbirci *Crveni konj* (1940), ali ne i

Pjevam pjesnike (PGP RTB, 1980)

u pjesmi koju je Arsen izabrao, *Predosjećaj jeseni na velegradskom pločniku*. Arsenov ukus u poeziji sigurno je bio tradicionalistički, možda čak donekle konzervativan, ali nikako i ignorantski. Na svojim ranijim pločama bavio se poezijom svojih suvremenika (Antun Šoljan, Mak Dizdar, Goran Babić, Zvonimir Balog), a pogotovo žigosanim "estradnim" pjesnicima (Matija Bečković, Milovan Vitezović, Zvonimir Golob, Vlado Dijak, Drago Britvić, Željko Sabol).

**Za razliku od Bregovića ili
Štulića, Arsen nije želio potpisati
ekskluzivni ugovor s Jugotonom,
pretpostavljajući da će se za
neke projekte lakše dogovoriti s
diskografskim kućama u Ljubljani,
Beogradu ili Sarajevu**

Prvi kriterij izbora bio je ipak "kantautorski" potencijal neke pjesme – Dedić nije govorio, čitao ili recitirao njihove stihove već je njihovu nedvojbenu poetsku virtuoznost "kantautorizirao" ili još točnije "arsenizirao". Kantautori su često naime pisali banalne i/ili neuredne tekstove, i Arsena je očito zainteresirala ideja da snimi kantautorsku ploču s probranim pjesmama. I doista, kao da je poezija potakla i na briljantan kompozitorski rad, bez pompozniha gudačkih aranžmana, daleko od Arsenovih tipičnih "baladurina", odsvirano uglavnom sa skupinom zagrebačkih rock muzičara koji su svirali u Bijelim strijelama, Izazovu, Spektu i Grupi Marina Škrgatića. Arsen se na *Pjevam pjesnike* predstavio kao rijetko elegantan i decentan kompozitor, smišljajući za svaku pjesmu ukusan i nepretenciozan potpuri rocka, jazza i šansone.

Prva pjesma na ploči sigurno nije izabrana slučajno. U pjesmi *Odlazak* Ante Stamać je u svojoj studiji *Ujević* iz 1971. prepoznao pjesničku vezu s Matošem. Dedić je već na svojoj *Rimskoj ploči* snimio ovu pjesmu, "gudač-

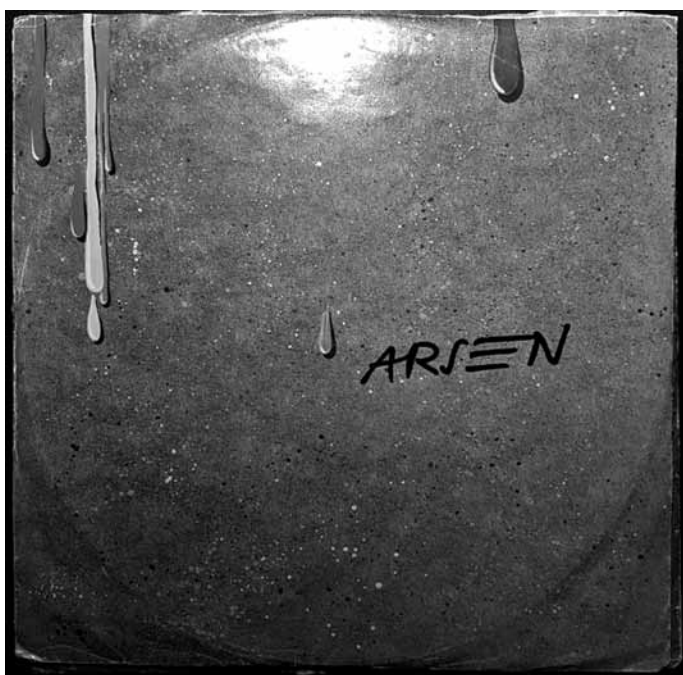
ki" orkestriranu, u dirljivom duetu sa Sergiom Endrigom, no baš je "klapska" verzija sa albuma *Pjevam pjesnike* postala evergrinom. Arsen je kasnije još snimio Ujevićev *Notturmo*, no drugi pjevani evergrin postala je pjesma *Zeleni granu s tugom žuta voća* (iz zbirke Kolajna) za koju je Stamać utvrdio da je izrazito bodlerovska. Tom je pjesmom Zdenko Runjić ukrasio ionako izvanredan album Olivera Dragojevića *Poeta* iz 1978.

I Arsen je naravno bio pravi ujevićevac. Poznata njegova pjesma *Djevojka iz mog kraja* poziva se na početak Ujevićeve pjesme *Polihimnija* ("Djevojko iz mog kraja—"). Doista je šteta što Arsen nije snimio još pokoju Ujevićevu pjesmu, a mogao je snimiti čitav album, ugledajući se primjerice *Léo Ferré chante Baudelaire* (1957). Već je *Lelek sebra* nudio dovoljno primjerenog kantautorskog sadržaja: *Svakidašnja jadikovka*, *Molitva bogomajci za rabu božju Doru Remebot*, *Žene među kraljicama*, *Misao na nju*, *Vivijani*, *Meni bez mene*, *Noću*, *Zvijezde u visini*.

Odlazak je tako dobra pjesma, u koju možda i nije bilo preteško učitati fascinantnu toplinu zavičajnih emocija, no u svakoj odabranoj pjesmi na ovom albumu Dedić je pronašao detalj oko kojega je ispleo nadahnutu interpretaciju. Druga, uvjetno rečeno, zavičajna pjesma *Predosjećaj jeseni* na velegradskom pločniku počinje moćnim stihom "moja majko stara smrt me podgrizava". Ova pjesma inače postoji u dvije verzije, od kojih je Arsen izabrao drugu, smisleniju i kraću verziju koju je Kaštelan objavio u zbirci *Pijetao na krovu* (1954) – urednik knjige bio je, zanimljivo, Gustav Krklec. Arsen je u ovoj manje "domozavičajnoj" a više bolno nostalgijčnoj meditaciji nad zavičajnim slikama, pronašao sebi blisku poantu "ti ne znaš za slavu što srca izgara/ znaš samo za jesen i za crnu tugu/ za jesen, za jesen, sumornu i dugu". Ne čudi stoga što i u Krležinoj pjesmi postoje stihovi koje bi Arsen lako mogao prisvojiti kao pjesnički epitaf: "Ja sam potpuno sam sa svojom praznom sobom/ sa svjetiljkom u tmini, sa svjetiljkom i grobom/ ja sam potpuno sam sa samim sobom".

Pjesmu *Jesenji motiv* Gustav Krklec objavio je u zbirci *Darovi za Bezimenu* (1942) koja se općenito smatra njegovom najboljom knjigom. *Jesenji motiv* je možda skromna ali ipak uspješna ujevićevska minijatura koja je Arsena vjerojatno zaintrigirala šarmantnim početkom "Jesen u Zagrebu posve tiho došeta/ u papučama bez peta". Krklec kasnije u pjesmi malo šmirgla i petlja, no Arsen je našao stihovan poklon za sebe: "Pado sam i ja tu, da bješe milota,/ na ispitima života/ Pa ipak zviždim đaćku ariju lijepu/ s rukom u praznom džepu". Poetska transverzala Ujević-Krklec-Dedić možda je malo grbava, ali izgleda da funkcionira!

Ivan Goran Kovačić kao da je napisao *Moj grob* za Arsena i Arsenova izvedba nije mogla biti drukčija nego iznimna. Menartova *Pjesma u svitanje* svojevrsni je muzički dodatak *Mojem grobu*, premda bi taj dodatak u tekstualnom smislu bio više uvod u *Moj grob*, on je muzički više prijenosnica prema *Svetim kravama*, pjesmi koju je napisao sam Arsen Dedić. Zašto Arsen Dedić kantautorizira vlastitu pjesmu? *Svete krave* su jedna od mnogobrojnih Arsenovih "naručenih" i "isporučenih" pjesama – on je, kao što je poznato, mnogo pisao za druge izvođače, a ponešto od tog opusa lako je pronaći na odličnoj Jugotonovoj kompilaciji *Naručene pjesme* koja je objavljena jednom i nikada više, također 1980., i na kojoj su uvrštene *Svete krave* u izvedbi slovenskog kantautora Andreja Šifrera. Sam Šifrer je premijerno *Svete krave* otpjevao na svom drugom, inače odličnom albumu *Od šanka do šanka*, a jedino su *Svete krave* u Šifrerovoj izvedbi ispale nekako monotone, izvedene bez

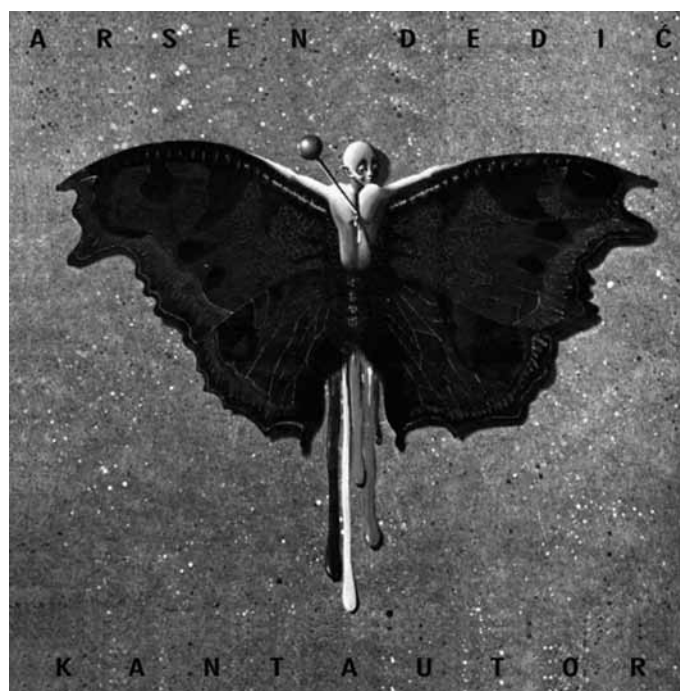

Kantautor (Diskoton, 1985)

pravog nadahnuća i Arsen je naravno morao "popraviti" svoju vlastitu poklonjenu autorsku pjesmu, koja je drukčija od svega na *Pjevam pjesnike*. Tekst je duhovito razvio jednu u biti političku alegoriju, a muzički je opet izveo nadahnuto, s "orguljaškim" uvodom u epohalan završetak albuma. *Svete krave* su u svakom slučaju izdržale jaku poetsku konkurenciju i Arsen se s pravom sam upisao u izabrano pjesničko društvo.

Arsen se u ovom slučaju po tko zna koji put pokazao kao vrhunski "sam svoj majstor" perfekcionista: on je naime i pisac, pjesnik, kompozitor, aranžer, multi-instrumentalist, uvijek spreman da nešto popravi, dopiše ili doradi, završi neki tuđi ili svoj muzički posao, da muzički izmalteriše što već treba

Arsen se u ovom slučaju po tko zna koji put pokazao kao vrhunski "sam svoj majstor" perfekcionista: on je naime i pisac, pjesnik, kompozitor, aranžer, multi-instrumentalist, uvijek spreman da nešto popravi, dopiše ili doradi, završi neki tuđi ili svoj muzički posao, da muzički izmalteriše što već treba ili da smisleno nadogradi tamo gdje nitko drugi ne bi ništa gradio i dodavao, pisao i komponirao. Ili da vidi poeziju tamo gdje drugi vide samo šuplinu. Pjesma Brane Petrovića *Ponovo gore vatre moga doma* na površno se čitanje čini prilično "suhim" materijalom, no nakon Arsenovog čitanja ova pjesma procvjeta u pravu ljepoticu. Zaista je čudesno što sve uspijeva izvući iz jed-

ne naizgled neugledne pjesme. Čim nadahnuto otpjeva "Ponovo gore vatre moga doma", Arsen je slušatelja uvukao u mrežu teške muzičko-literarne melodrame. Slušatelj je toliko pod dojmom da tolerira relativno tanak iako smislen nastavak "Ona je došla, ona je došla/ Bežeći od groma/ Bežeći od kiše", jer je poetski zaključak izvanredno dvoznačan, taman po Arsenovom ukusu "Sad dom mrtvacu/ na ruže miriše".

U svakoj pjesmi na ovom albumu Arsen pronalazi neki izniman detalj. Pjesme govore o iskustvima samoće, samotnosti, smrti ljubavi, no pravi kantautorski materijal traži neki sitni bljesak, drukčiju intonaciju, obrat, iznenađujuću poetsku misao koja će iskočiti i zarobiti slušatelja.

Pjesma *U namjeri da budemo isti* Duška Trifunovića po mnogo je čemu pravi primjer. U originalnoj verziji naslovljena kao *U nameri*, Arsen je ovu pjesmu za svoje potrebe redigirao i ijekavizirao. Miljenko Jergović je u ovoj Trifunovićevoj pjesmi iščitao duboku katoličku inspiraciju, no riječ je zapravo o elegantnoj i duhovitoj poetskoj igri u kojoj je religijski motiv pretvoren u ljubavni. Između Trifunovićeve pjesme i pjesme Brane Petrovića Arsen je pomalo provokativno "stisnuo" *Pjesmu svjetioničaru* Miroslava Krležu, ne da bi omalovažio velikog hrvatskog pisca, niti da bi ga proglasio "estradnom pojavom", već da bi se polemički usprotivio nasilnoj i besmislenoj podjeli poezije na "visoku" i "nisku", "trivijalnu" i "netrivijalnu", "estradnu" i "neestradnu". *Pjevam pjesnike* je dokaz da u smislenom literarnom kontekstu mogu supostojati naizgled različiti i nespojivi pjesnici.

Arsen je – a o tome se nažalost rijetko raspravljalo – posvećen i lucidan čitatelj poezije. *Pjevam pjesnike* je uostalom i njegova poetska antologija i esej o Poeziji upakiran u fino estetsko ruho i jedan od njegovih najboljih kompozitorskih radova – Dedić je i vješt polemičar, rizničar, osamljeni lučonoša koji "otima od tmine". Možda bi, usput, bilo bolje da je pjesmu Oteto od tmine Jakše Fiamenga snimio na ovom albumu, a ne albumu *Svjedoci priče*, kao što je vjerojatno mogao pronaći mjesto za poneku Šoljanovu pjesmu s kojim je dijelio koncept ironične ljubavne poezije. Šoljanovu *Gazelu* već je bio otpjevao na svom drugom albumu, ali u istoimenoj zbirci postoji još nekoli-

ko pjesama koje vape za Arsenovom skladateljskom rukom (*Ulazim u tebe, Venera u krčmi*). Dedić je napisao sjajnu muziku za Šoljanovu pjesmu *Mnogo smo i mnogo voljeli* po kojoj je Rade Šerbedžija naslovio svoj drugi album, na kojem je Arsen komponirao muziku za Krležinu pjesmu *Kamo plove ovi gradovi*.

Ključna i pomalo izdvojena mjesta na ovoj ploči su završeci "a" i "b" strane. Prvi završetak prve strane pripao je pjesmi Luke Paljetka *Gosparu Šišmundu* (šegrtujući) koja je (kasnije) objavljena u knjizi *Pjesni na dubrovačku* (1984). *Gosparu Šišmundu* duhovita je varijacija jedne od najpoznatijih pjesama dubrovačkog renesansnog pjesnika Šiška Menčetića *Blaženi čas i hip najprvo kad sam ja* (br. 262. prema Rešetarovom izdanju) koja je ujedno i Šiškova prerada Petrarkina soneta *LXI*.

Arsen je – a o tome se nažalost rijetko raspravljalo – posvećen i lucidan čitatelj poezije. Pjevam pjesnike je uostalom i njegova poetska antologija i esej o Poeziji upakiran u fino estetsko ruho i jedan od njegovih najboljih kompozitorskih radova

Dubrovački plemić Šiško (Šišmundo) Menčetić Vlahović (1457 – 1527) ili Menčetić Menze, u svoje je vrijeme bio poznat kao ekscesna ličnost. Prijekog karaktera, sklon baratanju hladnim oružjem, Šiško se rado tukao i pravio kojekakve izgrede. Bio je eufemistički rečeno nasrtljiv prema ženama, a nije se smirio ni nakon ženidbe u svojim četrdesetima – zanemarivao je svoje činovničke obaveze, nije dolazio na sjednice Malog vijeća, no unatoč svemu 1521. i 1524. izabran je za kneza Republike. Na kraju je umro od kuge. No Menčetić je – a to je važno u ovom kontekstu – zajedno sa Džorom Držićem najstariji dubrovački svjetovni lirik, predstavnik prve faze dubrovačkoga petrarkizma. Njegov opsežan opus od gotovo 500 tekstova stoji na samom početku dubrovačke renesansne književnosti. Strogi povjesničar književnosti Mihovil Kombol piše da Menčetić "za svoja uzbuđenja nije umio naći drugog izraza do literarno-konvencionalnog" no da baš stihovi u pjesmi *Blaženi čas i hip najprvo kad sam ja* "nisu bez poleta". Nasrtljiv i prgav Menčetić je bio čak i u svojoj poeziji. Sasvim netipično za petrarkističku poeziju on je uvodio hedonističko-erotske i mizogine motive, što je u književnom smislu bila prava novost. *Gosparu Šišmundu* je dakle višestruko kodirana pjesma – osim što je pohvala nedvojbenom pjesničkom umijeću Luke Paljetka, ona je i pohvala petrarkističke dubrovačke književnosti, i naravno samog Petrarkinog *Kancanijera*, ali i posebno Šiška kojeg Arsen vidi kao svog dalekog predšasnika i začetnika koncepta ironične ljubavne poezije.

Ploča pak završava pjesmom *Moljenje oproštaja* Francoisa Villona u odličnom prijevodu banjalučkog pjesnika Kolje Mićevića kojeg je Arsen vjero-

jatno čitao u knjizi *Zaveštanja* iz 1977. I Francois Villon (1431 – ?) živio je razuzdano i u lošem društvu. Kao bandit, lopov i pjesnik, izabrao je zločinački život podzemlja umjesto svećeničke krijeposti. Villon – koji je uostalom ubio svećenika u svađi zbog neke žene – bio je trubadur u vremenu nesklonom trubadurima, kad trubadurska tradicija nije više u modi. Nepotrebno je napomenuti da su trubaduri začetnici šansone i da je Villon bio i ulični i kafanski zabavljač, prvi francuski srednjovjekovni pjesnik ali i prvi moderni pjesnik uopće. Da li je uopće mogao postojati važniji književni uzor za nekoga poput Arsena Dedića? Villonovi fiktivni lakrdijski *Testamenti*, *Oporuke* ili *Zaveštanka* i danas su aktualna literatura. *Balada obješenih* je jedno od književnih djela koje je potaknulo Miroslava Krležu na pisanje *Balada Petrice Kerempuha*.

"Ne radi se ovdje ni o kakvoj oporuci, zaveštanju ili testamentu" – piše Kolja Mićević u predgovoru *Zaveštanja* – "već o nizu darova koje pesnik u trenutku svoje duhovne malodušnosti, želi da podeli s onima koji ga okružuju. Deleći te darove Vijon zapravo postavlja neku vrstu poetske zamke u koju namamljuje svoje žrtve, tim pre što su njegovi pokloni ironični, najčešće i nemogući, a možda imaju simboličko-provokativni smisao pošto se Vijon obraća onima koji mu nisu baš najdraži, pa ni on njima u trenutku darivanja". Villon je izlio svoju poetsku mržnju i zahvalnost u lijepu, duhovitu i obješenjačku književnost. Villon je točno slika onoga što Arsen Dedić očekuje od pjesnika – skladni stihovi, istančan oblik, jednostavan i jasan stil, osjećaj za ritam i muzikalnost. Tin Ujević je *Svakidašnju jadikovku* napisao pod očitim Villonovim utjecajem, Villonovu glasovitu baladu *Gdje su gospe od davnijeh dana* je pretočio u svoju glasovitu pjesmu *Naše vile* u kojoj apostrofira Šiška Menčetića "Gdje su naše nimfe i sve čari nage/ gizdavih ljepota, krasnije od cvijeta/ gdje su vaše vile, Đivo, Šiško, Đore/ vi, dva Dinka, i Tasso, pokloniče Flore?"

Villon, Šiško Menčetić, Petrarca, trubaduri, Ujević, Kolja Mićević, Brana Petrović, Krleža, Kaštelan, Ivan Goran Kovačić, Duško Trifunović, naposljetku i odlična pjesma Jevrema Brkovića *Oproštaj sa starom pisačom* – koju je Dedić pretvorio u veličanstveni esej o pisanju, sve je to sadržaj jednog čarobnog skaradnog, baladesknog, komornog i erotskog književnog svijeta Arsena Dedića.

Bilo bi stvarno nepristojno i zapravo nemoguće dijeliti ovu ploču na "hrvatske", "srpske", "slovenske" ili "crnogorske" sastavnice jer su sve pjesme nastale iz zajedničkog jezika i zajedničkog kotla književnosti, iz istog svijeta kulture, koja na ovoj ploči pokazuje sve svoje bogatstvo i šarenilo, koje kao u nekom književnom kaleidoskopu lako prelazi iz jedne varijante u drugu, iz jednog književnog svijeta u drugi. Arsen Dedić jest bio neka vrsta tradicionalista, ali ne i nemoderan umjetnički tip. Veliki umjetnici ne biraju književnu ideologiju i estetiku već ona bira njih. Ako u suštini ove ploče, a možda i općenito književnog i umjetničkog rada Arsena Dedića i postoji neka književna ideologija i estetika, onda je to ilirski književni preporod. Negdje u šumi iza ovih pjesama nazire se otmjeni brkati lik Ljudevita Gaja. Sad je možda jasnije zašto je Arsen svoj najambiciozniji album *Homo Volans* počeo i završio pjesmom Stanka Vraza.

Arsen Dedić je bio i ostao na neki svoj način pripadnik ilirskog pokreta i samo je takav u isti kontekst mogao dovesti Villona, Šiška Menčetića, Ujevića, Krležu i ostale. Arsen se slabo uklapao u moderne književne nacionalne pokrete i podjele, jer je ekscesan tip, odmetnik i zabavljač i ilirac i kao takav je zauvijek ostao izvan vremena, suštinski svoj, naš i ničiji.

DIVLJI RAST, ANA KUZMANIĆ, [BLOK], NOVA BAZA, 25. 11. – 20. 12. 2022. I

PEJZAŽI NIVES SERTIĆ, GALERIJA 90-60-90 / POGON JEDINSTVO, 24. 1. – 1. 2. 2023.

STVARANJE SAVEZA MEĐU VRSTAMA

Autorice si ne utvaraju da metodologijom umjetničkog istraživanja mogu proniknuti u tajni život biljaka, nego jednostavno, i jako efektno, preokreću tradicionalne moduse reprezentacije biljnog svijeta u likovnoj umjetnosti, kako bi ljudski pogled na podjednako prirodni i izgrađeni okoliš usmjerile prema viđenju iz čovjeku neuobičajene, biljne perspektive

PIŠE: Bojan Krištofić

Nedavno u Zagrebu, dvije su izložbe suvremenih likovnih umjetnica mlađe generacije na nestandardne načine tematizirale opstanak prirodnog okoliša unutar urbanog, s ljudske strane izgrađenog okoliša, posredno postavljajući pitanja o tome što biljke koje u gradovima okružuju čovječje i životinjske stanovnike mogu ispričati o preobrazbama struktura tih naselja tokom desetljeća, bilo združene u pejzaže, bilo svaka za sebe. Odmaci od antropocentričnog promatranja arhitektonskih i urbanističkih cjelina na lokalnoj su likovnoj sceni i dalje relativno rijetki, a da posrijedi pritom nisu posve fikcijske vizualne pripovijesti posredovane putem određenih informacija o biljkama značajnima za specifična gradska područja, već umjetnički koncepti koji se temelje na sasvim konkretnom, nimalo simboličkom i neposredno uvjerljivom dokumentarnom materijalu. Drugim riječima, autorice čiji su radovi u fokusu teksta si ne utvaraju da metodologijom umjetničkog istraživanja mogu proniknuti u tajni život biljaka, nego jednostavno, i jako efektno, preokreću tradicionalne moduse reprezentacije biljnog svijeta u likovnoj umjetnosti, kako bi ljudski pogled na podjednako prirodni i izgrađeni okoliš usmjerile prema viđenju iz čovjeku neuobičajene, biljne perspektive.

Ana Kuzmanić, *Divlji rast, Geranium L.*

Poneka od pitanja postavljenih kroz taj kreativni proces bi mogla biti ova — je li novija povijest gradova, kao naseljenih struktura u kojima obitava sve više živih bića na planeti Zemlji, isključivo ljudska povijest? Kao fenomen prelaska privrede i kulture s tradicionalnih na masovne procese proizvodnje dobara i usluga, poruka i značenja, je li, osim ugrade i udobnosti mnogim ljudima, modernizacija pružila štogod korisno i biljkama i životinjama? Ili su one, kao potpuno neodvojivi, i time, na ljudski način, nesvjesni sudionici prirodnog okoliša, nužno uvijek na gubitku u doba moderne i postmoderne? S druge strane, ako se emancipacijski društveni projekti, poput mnogih koji proizlaze iz duhovnog nasljeđa prosvjetiteljstva, kao i samoupravni socijalizam, trenutno nalaze na poziciji povijesnih gubitnika, nisu li to loše vijesti i za ljude kao njihove nositelje? Na tom tragu, je li putem proučavanja zajedničke uključenosti u pothvat opstojanja prirodnog okoliša moguće doći do svojevrstnog saveza između bioloških rodova i vrsta? I je li uloga umjetnosti da taj pakt inicira, da učini prvi korak?

Surađujući s kolektivom [BLOK] — lokalnom bazom za osvježavanje kulture, projektom Muzej susjedstva Trešnjevka koji su pokrenule, i ku-

Ana Kuzmanić, *Divlji rast, Duchesnea indica*Ana Kuzmanić, *Divlji rast, Eupatorium cannabinum L.*

stosicom Anom Kutlešom, umjetnica Ana Kuzmanić je prvo s virtualnom, a potom i materijalnom izložbom *Divlji rast* u prostoru galerije Nova Baza (od 25. studenoga 2022. do 2. veljače 2023.), vizualizirala posttranzicijsku deterioraciju modernog iskustva zagrebačke gradske četvrti Trešnjevka, tako što je upotrijebila medij neuobičajen u umjetničkom radu, ali itekako spojiv s avangardnim likovnim tehnikama poput kolaža — herbarij. Prihvativši prijedlog kustosice da kroz svoj novi rad uđe u dijalog s fundusom Muzeja susjedstva Trešnjevka, koji nastaje u suradnji sa stanovnicima četvrti, tj. putem donacija iz njihovih privatnih arhiva (a publici se zasad predstavlja virtualno, na web stranici: <https://www.muzejsusjedstvatrešnjevka.org>, te programom *MST — Živa baština*, kad umjetnici/e u svojim autorskim izložbama koriste artefakte pohranjene u Muzeju), umjetnica je postavom izložbe spojila amaterske fotografije promjena u trešnjevačkom prirodnom i izgrađenom okolišu tijekom socijalističkog doba, te vlastite fotografije recentnog rušenja i „ostataka ostataka“ nekadašnje svilane u Ulici Božidara Adžije, s herbarijskim prikazima biljaka koje je našla u tom predjelu kvarta. Umjetničko istraživanje Ane Kuzmanić za potrebe izložbe *Divlji rast* i započelo je prikupljanjem i proučavanjem samoniklog bilja na području Trešnjevke, tokom čega je pronašla više od stotinu različitih vrsta, za koje se pokazalo da ih većina pripada tzv. invazivnim ili „stranim“ biljnim vrstama, a samo manji dio tzv. autohtonim ili „domaćim“ vrstama. Shodno tome je znakovito što je umjetnica odlučila kako neće sama prešati biljke i izrađivati svoj herbarij, znanstveno utemeljen zadanom metodologijom klasifikacije biljnih vrsta,

Ana Kuzmanić je prvo s virtualnom, a potom i materijalnom izložbom *Divlji rast* vizualizirala posttranzicijsku deterioraciju modernog iskustva Trešnjevke, tako što je upotrijebila - herbarij

već je za biljke s parcele svilane u Adžijinoj ulici upotrijebila reprodukcije iz slobodnog digitalnog arhiva herbarija njujorškog prirodoslovnog muzeja, kombinirajući tako dva potpuno različita muzejska fundusa iz dva, lokalno i globalno, veoma daleka, ali načinom predstavljanja građe bliska, kulturna centra, njujorškog i trešnjevačkog. Za postav izložbe je tako kreirala digitalne kolaže malih, „herbarijskih“ formata, koji su, otisnuti, bili smješteni u vitrine dizajnirane od strane Roberte Bratović i Nine Bačun iz Umjetničke organizacije Oaza, čime je stvoren dojam prirodnoznanstvene izložbe u galerijskom prostoru Nove Baze, ali čiji su pak ciljevi bili sasvim istraživačko-umjetnički,

Nives Sertić, *Pejzaži*

dajući bilju ulogu poveznice između globalnog privrednog centra i periferije. Jer, što je posjetiteljima/icama izložbe, između ostalog, govorila takva „floralna“ veza? Svakako i to da su „divlje“ biljke, rasprostranjene diljem planeta, svojevrsne stalne svjedokinje suprotstavljanja i prožimanja prirodnog i izgrađenog okoliša tokom epohe modernizacije, a svojom sveprisutnošću iz perspektive drugačije biološke vrste dovode na istu ravan ljudska nastojanja unutar, za čovjeka, radikalno različitih političkih i povijesnih konteksta. A pritom — uvijek opstaju. I na zagrebačkoj Trešnjevci i njujorškom Manhattanu. A urbane aglomeracije? Vrijeme će pokazati...

Izložba *Pejzaži* nije posvećena ponovnom prihvaćanju žanra slikarstva koji više nije imao što tražiti u epohi neoavangardne i post-konceptualne umjetnosti, nego je njen smisao reafirmacija promatranja kao svakodnevne ljudske aktivnosti

Upravo je vrijeme, zajedno s prirodom oličenom u pejzažu, važan element video-instalacije koju je Nives Sertić oblikovala u Velikoj dvorani Pogona Jedinstvo, prilikom izložbe *Pejzaži*, u organizaciji Galerije 90-60-90, postavljenoj od 24. siječnja do 1. veljače. Riječ je o višekanalnoj ambijentalnoj cjelini u koju je umjetnica bila uklopila sofisticirane audio-video snimke nekoliko različitih prizora i detalja prirodnih okoliša s raznovrsnih prostora,

orkestriranih u prostor Pogona Jedinstvo pomoću monumentalnih projekcija na platnima i, spram njih, malenih na televizorima. Pozamašne dimenzije autoričine ambijentalne video-instalacije, srećom, nisu narušavale sveukupni meditativni ugođaj koji je izričekom željela postići; a pored promišljanja žanra pejzaža u mediju elektroničke pokretne slike, činjenica važna za ovaj tekst je njeno promatranje brda Srđ iznad rodnog Dubrovnika, koje predstavlja jedan od rijetkih odmah prepoznatljivih motiva na prikazanim snimkama. Kao polazište ključne akcije građana/ki u suvremenom Dubrovniku, koji su se putem pokreta Srđ je naš! pobunili protiv opcije izgradnje golf-terena na brdu koje podrazumijeva jedan od rijetkih nenarušenih prirodnih okoliša u neposrednoj blizini Grada, novija povijest Srđa se na jednoj razini vrtjela oko suprotstavljanja širenju turističke industrije po svaku cijenu, bilo elitne, bilo masovne; ali na drugoj, važnijoj za video-art Nives Sertić, Srđ kao takav, u dubrovačkom okruženju, nudi mogućnost „čišćenja pogleda“ i, zapravo, priliku za podržavanje vrijednosti „praznine“ prirodnog okoliša samog po sebi, odnosno, za njegovo izuzeće iz prioriteta korisnosti, koji je inherentan izgrađenom okolišu. Na tom tragu, izložba *Pejzaži* nije uopće posvećena ponovnom prihvaćanju žanra slikarstva koji više nije imao što tražiti u epohi neoavangardne i postkonceptualne suvremene umjetnosti; nego je njen smisao ponajprije reafirmacija promatranja kao svakodnevne ljudske aktivnosti, vježbanja viđenja kakvo je moguće samo ako čovjek ima na što usmjeriti pogled, na nešto raznoliko, svagda promjenjivo, dakle — prirodno. Upravo zbog toga statične snimke Nives Sertić ne doživljavam kao takve — njezina je kamera nepomična kako bi isticala kretanje kakvo, u stvarnom vremenu i digitalnoj petlji, nikada ne prestaje. A znajući u kakvim su prostorima snimani djelići prirodnog okoliša koje je izdvojila svojim videima, pada na pamet da u nadopunjavanju „praznina“ i „punina“ čeka prostor gdje ima mjesta za svačiji pogled.

НИКОЛА ВУЈЧИЋ: У ЈЕДНОМ ДАНУ, АРХИПЕЛАГ, БЕОГРАД, 2022.

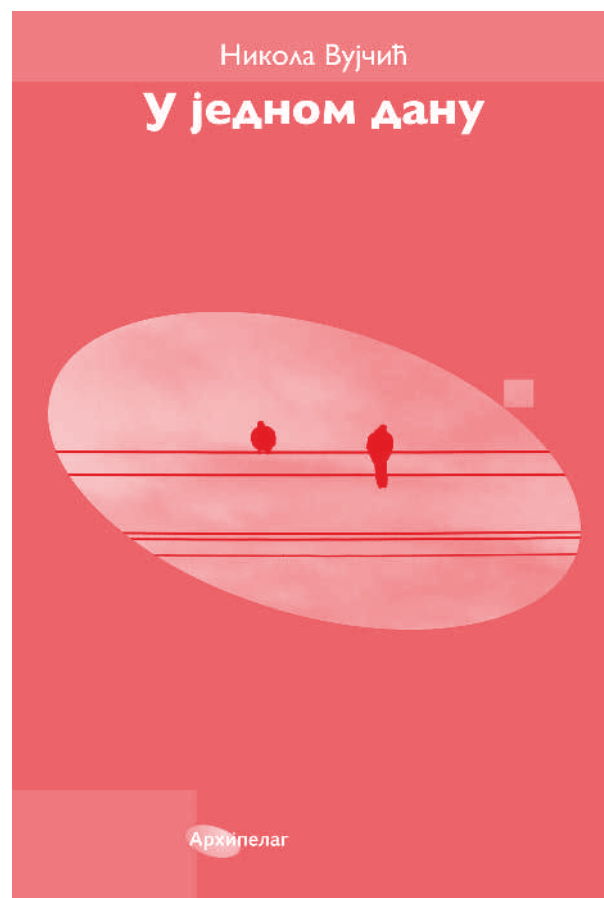
ИЗЛАЗАК ИЗ РЕЧИ У СВЕТ

Новом песничком збирком „У једном дану“, песник Никола Вујчић потврђује још једанпут своје повлашћено место на песничкој сцени. И још важније, као сви прави лиричари који су свој глас већ на самом почетку пронашли, не одступа, већ варира један али многолик поглед на свет

пише: **Јована Милованчевић**

„Свака песма је плод свог правила можда створеног само за ту прилику“ – записао је у аутопоетичкој белешци Никола Вујчић (Велика Градуса код Сиска, 1956.), један од најаутентичнијих песника са ових простора. Више од четири деценије он континуирано објављује поезију, чисту лирику у оквиру које можемо издвојити неколико проминентних кључних појмова, саображених у концепту речи која у Вујчићевој поезији не упућује само на нешто, већ самим именовањем сваки појединачни појам чини различитим. Речју се свет не означава, већ бременом новим облицима и структурама, те је онда и сам говор о Вујчићевој поезији процес непрекидног преиспитивања записаног јер већ кроз интерпретацију наредног стиха, претходно изречено може бити поништено. Свака његова песма је текст у настајању и не сме се окончати будући да, како сам песник бележи: „Реч одзвања у другој речи, речи се ланчано вежу и сашаптавају“.

Стална тензија у изреченом и животна тежина изражавања – неке су од кључних тема Вујчићеве поезије којима се, између осталог, посредује мисао да се из појмовне стварности може изаћи, али не и из приче о њој јер писати, значи постојати, прихватити терет удвајања људског света. Ово доводи до *опализације* песме, односно до њеног нијансирања и сенчења, у чему и јесте крајњи наум и исходиште будући да коначности у

овој поезији нема, изостаје коначна реч о свету, сви односи се померају, разигравају чиме се и стварност непрекидно динамизује. Због оваквог песничког поступка могуће је било да Вујчић кроз читаву поетику варира неколико кључних речи и тема, као што су: *реч, ватра, светлост, тишина*, а да се никада њихов смисао у језичком окружењу осталих не понови. Говор о појединачној књизи Николе Вујчића може бити приказ целине опуса, и обрнуто, што не значи да развојног пута није било, већ да се смисао непрестано тражио у сталном успостављању једне могуће слике света.

Речи у Вујчићевој поезији носе са собом не само лингвистичку и семантичку, већ и егзистенцијалну тежину, персонификоване, имају своја тела, оне су живе једнако колико и појмови који се њима именују: „Реч корак је мој корак / Реч рука је моја рука“ („Страх у речима“). Дакле, речи су ствари, а материјално без вербалног у најширем смислу не постоји, о чему сведоче и упитно интонирана реторичка питања у песми „Разговор“: „Да ли ће из речи вода потећи вода? / Да ли ће реч камен ударити као камен / Да ли у речи Бог заиста постоји Бог“. Језик и свет постоје у својеврсној двојности, бивајући истовремено означитељ и означени будући да је читава поетска свест у власти језика који је једноремено описује и утемељује. Код Вујчића су миметичко и интерпретативно у истој равни. Свет се успоставља док се о њему говори. Ништа не постоји пре именовања јер је све од речи постало. Дакле, свет у Вујчићевој поетској имагиници није састављен од појмова, већ од

нашег односа према њима. Иако истакнут као предмет референције, језик у поезији Николе Вучића није самодовољан, не мисли се о језику због њега самог већ због животне тежине коју он собом носи док изражава свет. Мислити речи за лирски субјект ових песама значи мислити свет и себе у њему.

Новом збирком песама „У једном дану“, Никола Вучић посредује још једном своју давно изречену мисао о егзистенцијалној и онтолошкој утемељености речи, маркантном обележју своје поезије у целини, једином истинском градивном елементу света у који се непрестано уноси и нијанса временитости. Са друге стране, време не пролази већ се јавља као сажети, непрекидни и свагда обновљиви тренутак којег се сећамо посредством речи јер, записаће песник на једном месту: „само су оне искусније од нас јер имају дуго памћење“. Простор између питања и давања само једног од могућих имена испуњен је временом као категоријом у којој различите стварности непрекидно нестају и никада се не завршавају. Именовати процес стварања, разумети сећање значи направити крајњи и одсудни напор за интервенцијом у прошлости јер она није унапред задата и постоји тек као прича. Ухватити један непоновљиви моменат у времену значи и бити свестан свакодневних малих епифанија од којих се гради свет: „Гледај како се ствари буде у речима / И заустављају те/ Али и ти буди брз / Као што и оне брзо прођу кроз твој поглед“ („Тренуци“).

**Иако истакнут као предмет
референције, језик у поезији
Николе Вучића није самодовољан,
не мисли се о језику због њега самог
већ због животне тежине коју он
собом носи док изражава свет**

Неретко истичани статус малих, свакодневних ствари у Вучићевој поезији, заправо је прича о симболима који се уздижу на ниво повлашћених својстава бића тиме престајући да буду свима позната места у свету. Такозване мале ствари у озрачу песничког гласа постају амблеми, непоновљива места. Ови реликти свакодневице граде интимну, личну митологију песника која се непрестано варира и осветљава са различитих, искошених страна песничког сопства. Читав свет за овог песника изграђен је од симбола, не од појмова, и то је важно, одређујуће обележје Вучићеве поезије. Такозване мале ствари непрекидно се пуне додатним смислом стварајући вишак и представљајући густину света као места у којем ништа није небитно и све се може опевати. Осим тога, лирски гласови збирке „У једном дану“ су многоструки и вишезначни, његова поезија је неретко дијалогска, те дискурзивна („Никола немој о томе никоме причати“) и глас којем се упућује примедба или питање не налази се споља, већ унутра: „А мене као да чине две различите особе — онај који пише и онај који то шапатом чита“ („У мрежи речи“). Дакле,

дијалог се не остварује само у односу текст — читалац, већ је део песме саме која не проговара нудећи коначну, већ могућу, многим гласовима растрзану мисао о свету.

Иако је лирско ја удвојено, разговор се води једнако говором колико и ћутањем. Речита тишина може бити, такође, једно од маркантних својстава Вучићеве лирике: „Једном сам учествовао у разговору / који се водио ћутањем / Речи су се провлачиле испод / нико их није чуо ни осетио“ („Кајање“). Тишина, дакле, није одсуство, белина, већ потенција и пуноћа, има креативну моћ и свеprisутна је у говору једновременно као упоришна и исходишна тачка, као распон, од пуног присуства, до потпуног одсуства, коначно, као сабирајућа тачка свег пређашњег и будућег говора: „Страхујем (...) да ће се све речи сабити у једну / коју нико неће чути“ („У страху“). У тишини се налазе све већ остварене и могуће речи.

**Стална тензија у изреченом и
животна тежина изражавања —
неке су од кључних тема Вучићеве
поезије којима се посредује мисао
да се из појмовне стварности може
изаћи, али не и из приче о њој јер
писати, значи постојати**

Слично као тишина која навешћује читав свет гласова у себи, једнако тако и светлост свет чини могућим и видљивим, дакле, потпуним, а то је још једна од речи-кључева Вучићеве лирике на коју наилазимо и у новој песничкој књизи „У једном дану“: „То је светлост чије нити могу прекинути / и рећи јој: одмори се мало, мала светлости, одмори / своје и моје тело, смањи се у искру / да не заборавиш да си светлост“ („Слово о светлости“). Светлост за биће није метафизичка ствар, већ је, између осталог, насељена и људском топлином, чиме се посредује свагда жива могућност да човек даје свету светлост, а она не заборавља шта је тек када је у односу са људским, у додиру са његовом душом.

Новом песничком збирком „У једном дану“, песник Никола Вучић потврђује још једанпут своје повлашћено место на песничкој сцени. И још важније, као сви прави лиричари који су свој глас већ на самом почетку пронашли, не одступа, већ варира један али многолик поглед на свет; свега неколико, али заправо много различитих кључних појмова; хомогену, али продубљену, у бездану артикулације неухватљиву, осећајност која одвајкада посредује мисао о томе да језик не служи само да би именовао и означио свет, већ да би га егзистенцијално и метафизички самерио и одредио, не претендујући да га учини коначним, већ засагда неухватљивим и променљивим. Свет, човек и њихове речи у настајању — могу бити и кључна поетска настојања песника Николе Вучића која се, као и његова књижевност, увек јављају из бучне, речима-симболима озвучене тишине.

МИРКО ДЕМИЋ – *РУЖА ПОД ЛЕДОМ*. ПРОСВЈЕТА: ЗАГРЕБ 2021.

БАНИЈСКИ БИЛДУНГСРОМАН

Ружа под ледом је, упркос националној голготи која се у позадини приче догађа, у првом реду роман о преживјелима, о свима онима који нису завршили у глској цркви и осталим усташким стратиштима, али су обречени на друго лице страдања свог народа, које је Милош Црњански овјековјечио у *Сеобама* као његов најтрајнији усуд

пише: **Владан Бајчета**

У мом завичају се дјеци не причају приче како би се успавала, већ се плаше не би ли уснула. Тамо се од страха заспива и од страха буди.

Један од топоса овдашње књижевне историографије, заснован на дуго потврђиваном културно-повијесном искуству, јест да је српска књижевност у свом битном аспекту *књижевност руба*. То се односи на чињеницу да су неке од њених најрепрезентативнијих појава настајале на спољашњем појасу од неколико подједнако богатих концентричних кругова, који мапира топографија од Цетиња, преко Врања и Ниша, затим Темишвара, Суботице и Сомбора, све до Трста, Задра, Шибеника и Дубровника, назад до црногорског приморја. На тој трансферзали налази се Банија, конкретније варош Глина, а још уже село Горњи Класнић, родно мјесто Мирка Демића, писца који је те координате својим дјелом уписао на поменути литерарну мапу.

Богатећи своју би(бли)ографију из књиге у књигу све запаженијим насловима и именима угледних књижевних награда (Иво Андрић, Меша Селимовић, Дејан Медаковић), Демић је на посљедњој страници најновијег дјела *Ружа под ледом* властити животопис свео на свега неколико реченица, избацивши растући попис до сада публикованог, да би као битно оставио мјесто свог поријекла и увијек закључни податак да од 1995. године живи у Крагујевцу. Те двије наизглед техничке чињенице упућују на далекосежнији утицај историје на пишећу (стваралачку) биографију: она је метонимија судбине једног специфичног свијета пречанских Срба, њихових породица, читавих села, уопште тог дијела

нашег народа у Хрватској. Демићев банијски микрокосмос је оквир у којем се кроз судбину појединца прелама судбина колектива са најзападнијих страна његовог гео-културног простирања.

„Роман од прича“, како гласи поднаслов *Руже под ледом*, придружује се том одређујућом жанровском карактеристиком корпусу оних дјела домаће књижевности, каква репрезентују остварења попут *Раних јада* Данила Киша, *Улоге моје породице у светској револуцији* Боре Ћосића, или *Гори Морава* Драгослава Михаиловића. Ријеч је о фрагментарним романескним реконструкцијама најранијег животног доба — дјетињства, дјечаштва и младости — у којима писци са нијансом хумора и ироније оживљују иницијацијске тренутке властите биографије, затим породичне успомене, личности из најближег окружења, иза чега по правилу допире хука овдашње, одувјек немирне историје. Тако је и Демићева, као и књиге његових поменутих претходника, претежно концентрисана на интимну причу, упркос обиљу литерарно примамљивог материјала које нуди турбулентна прошлост описаног поднебља.

Ипак, историја из ње није искључена, већ је постављена као подлога на којој се исписује хронологија, а потом и особена индивидуална митологија једног одрастања. Двије преломне етапе за заједницу којој припада главни јунак *Руже под ледом*, средина двадесетог вијека и његова завршница, мотивисане су дубљим разлозима — самом чињеницом постојања на лиминалном простору — тачки на којој се укрштају сукобљени свијетови. Отуда једна од првих прича под насловом „На раскршћу“ почиње описом онога што народно вјеровање назива *сјеновитим мјестом*, древним окупалиштем нечистих сила. „Раскршће

је најстрашнија ријеч мог дјетињства“, каже приповједач, и додаје: „Бака нам је говорила да ‘на крижању’ живе ‘нечисти’ и бацају се цоприје. Да, када нас је плашила, она је раскршће увијек звала – крижањем. На том раскршћу нема ничег доброг, осим што ту можемо да *нагазимо*“ (20–21). На темељу тог предања надграђен је други слој везан за новију, хришћанску традицију, овога пута вјере у савез са божанским, који се остварује светошћу предака.

Прича „Свети дјед Петар“ илустративна је у сваком поменутом смислу, а првенствено парадигматска за пишећег однос према историјским околностима пресудним за опстанак, односно обескорјењивање припадајућег национа. Ратове, братоубилачку мржњу и сав колоплет зла које их прати, приповједач сагледава као стихију незаинтересоване природе, хладне за непрегледне поноре човјекове духовности, која ипак успијева да пронађе излаз из егзистенцијалног пакла и потврди најдубљи, религиозни смисао људске воље за животом:

Дјед Петар, очев отац, био је светац. Мало ко га је разумио за живота, а још мање када је умро. Нико није знао да је светац. Чак ни ја. Сазнаћу то двадесет пет година после његове смрти, када су војници бајонетом покушали да му продију чело на фотографији која је висила на зиду наше куће. Умјесто чела, разбило се стакло на фотографији. Стакло је пукло тако да је око дједове главе описало скоро правилан ореол. [...] Прије рата био је чувени марвени трговац. Познавали су га у читавом котару. То је, како изгледа, пресудило да му је неко у црној униформи и самогласником на капи, 1941. године, сачувао главу. Приликом одвођења мушкараца из нашег села на клање у варошку цркву, дао му је времена да побегне на стражњу страну куће, дуго га дозивајући са пута и дрмусајући капију (32–33).

Тако ће и педесет година касније породична кућа бити спашена од физичког уништења давним поштовањем светиње гостопримства, иако је њено огњиште већ било предодређено за гашење: „Нашу кућу без наше помоћи мимоишао је бијес паликућа који су ишли селом и палили редом. Када су ушли у наше двориште, неко међу њима је подвикнуо: – Ову кућу не дирајте. У њој сам био угошћен“ (143). Оуда је *Ружа под ледом*, упркос националној голготи која се у позадини приче догађа, у првом реду роман о преживјелима, о свима онима који нису завршили у гласној цркви и осталим усташким страстиштима, али су обречени на друго лице страдања свог народа, које је Милош Црњански овековјечио у *Сеобама* као његов најтражнији усуд. Није случајно стога што Демидов алтер-его, након што ће као младић уписати војну школу, од свог (светог) дједа Петра чује ријечи: „Овим си нам затро кућу“ (33). Опредјељујући се за позив Вука Исаковича, он је допринио својој и породичној судбини потучака без солидног тла под ногама.

Она друга, претежнија страна књиге, посвећена интимистичким трагањима за изгубљеним временом младалачких успомена, најбоља је у тренуцима пишећег снажнијих лирских узлета. Мада под константним поетским напоном, текст Демидове књиге није на свим мјестима уједначено онеобичен, нити подједнако естетски дјелотворан. Понекад изгледа као да се писцу чини понека васкрсла драга слика из прошлости, или несвакидашње заузет угао гледања на њу, сами по себи обезбјеђују умјетничку учинковитост. Ипак је и даље – и тако ће увијек и остати – особена *језичка* материја коју писац производи најважније што он читаоцу има да понуди. Један од очекивано интензивнијих

тренутака такве врсте јесте опис прве љубави и штета је што у књизи сличних момената није више, односно, што му остатак *Руже под ледом* није сроднији – што му није стваралачки брижније уподобљен:

Тада нисам знао да је то један од најљепших распуста под овим небом. Обасјало га је њено насмијано лице, њени зуби који су сијали и кад се чуди, кад је очарана и кад се плаши. Нисам је поштено ни видео, а већ сам био заљубљен у ту дјевојку из далеког града. Чим сам је додирнуо током игре у нашем импровизованом диску, знао сам да је ријеч о неспоразуму. Био сам толико гладан љубави да сам могао да се заљубим у семафор или усамљено дрво. Сјећам се да сам био тако заслијељен да јој данас ни лице не умијем призвати. Била је неописива, као елементарна непогода, као неочекиван шамар (133).

Ово нипошто не значи да је ријеч о усамљеном примјеру, већ да је дјело могло посједовати већу естетску компактност, можда нешто дужи и преданији рад на усаглашавању стилско-језичке филтрације свих садржаја које је писац умјетнички захватио. Изванредне су и са претходним наводом изванредно у сагласју приче као што су „Дубоки сан“ – о дјетиње наивном поимању смрти друга у игри Николе; или „Гумени стриц“ – о ко зна којој генерацији неконвенционалних љубавника у породици; најзад и наслов „Минђасова митарења“ – о незаобилазном локалном оријенталу, сеоској луди која својом појавом персонификује хуморни коментар описаног свијета. Све су ове и још многе друге приче врхунски домети ауторовог извјезбаног литерарног писма. Ипак, неријетко остаје утисак да је добра половина записа настала руком вођеном више меланхоличним дахом евокације, него виспреном артистичком разиграошћу, која кад год бљесне обасја текст блиставом умјетничком особеношћу.

*

Демид је на неколико нивоа *Ружу под ледом* увезао са традицијом књижевности на матерњем језику. Она је, прије свега, дубоко уроњена у лексички и фразеолошки извор регије коју описује: локални изрази, затим ријетке и старе ријечи пишећег родног краја, дају живописан колорит Демидовом идиому и чине писца директним сродником (географски) блиских стваралаца попут Бранка Ћопића („упекао звјездан“, „тук на утук“, „граја и стрка“, „ајмо зађевојкати“, „субенаст и неуперен“, „флиснут мокром чарапом“ и сл.) Надаље, Демид је као посвећеник и добар познавалац српске књижевности, нарочито њених најбољих прекодринских изданака, своје дјело сасвим сигурно интенционално, а крајње дискретно и стога умјетнички деликатно, накалемио на остварења попут *Зимског љетовања* Владана Деснице, или *Вепровога срца* Драга Кекановића. Уводећи у једној од прича гротескну слику свиње која у природној бесловесности немилосрдно физички сатире човјека, он је од својих претходника преузео један очито регионално устаљен симбол земаљске угрожености и пропадљивости, на исти или сличан начин присутан код поменутих писаца. Најзад, Демид се у најширем контексту националне литературе потврдио као аутор изразито самосвјестан у погледу властите позиције на мапи описаној на почетку овог текста који, препоручујући *Ружу под ледом* на читање, посвједочује да српска књижевност, упркос свим изазовима, још увијек проналази живе подстицаје и даје добре резултате и ван граница матичне државе.

SRĐAN KARANOVIĆ: *SAM O SEBI*, GEOPOETIKA, BEOGRAD, 2022. I

MIROSLAV NEŠIĆ: *MARKO MARKOVIĆ: ROB I GOSPODAR MIKROFONA*, RTS IZDAVAŠTVO, BEOGRAD, 2022.

JEDAN KRAJ DVE PRIČE O DRUGOM MEĐURATNOM VREMENU

Osećajući da mu je krenula „odjavna špica, Srđan Karanović je ispisivanjem sećanja na beogradsko detinjstvo i dečastvo, te na studentske dane provedene u Pragu sačinio dokument koji bi proučavaoci fenomena jugonostalgije morali da prepoznaju kao izuzetno vrednu „arheološku lokaciju“

PIŠE: **Vule Žurić**

„Svanuo je i treći dan bure, a izgledi nisu bili nimalo bolji nego dotle; stalno prelivanje talasa preko zadnjeg dela lađe odnelo je stub s kompasom, te se sad više nije moglo znati u kom pravcu lađa plovi niti koje je odstojanje prešla; mnoge pukotine na lađi koje su propuštale vodu pokazivale su koliko je ona već nastradala od žestokih potresa što ih je pretrpela, te je bilo očividno da neće moći još dugo odolevati snazi talasa, sem ako se ne vreme ne stiša.“

Ova zanatski besprekorno sročena rečenica nalazi se na prvim stranicama romana „Brodolom ‘Pacifika’“ engleskog pisca i moreplovca kapetana Federika Merijeta, koji je na srpski jezik preveo Mihailo Đorđević, deda jednog od naših najznačajnijih sineasta Srđana Karanovića. Uzbudljivi avanturistički roman iz viktorijanskog doba o životu brodolomaca na pustome ostrvu kod nas je prvi put objavljen sredinom pedesetih godina, da bi se potom našao i među naslovima koji će četvrt veka kasnije biti štampani u nekoliko novih kola čuvene edicije književnosti za decu i omladinu „Plava ptica“. Ali pre nego što će zagolicati maštu Titovih pionira i omladinaca, avanture porodice Sigrevj i njihovog spasioaca, iskusnog morskoga vuka

Redija, nisu davale mira desetogodišnjem dečaku, budućem filmskom reditelju, kome je deda povremeno čitao izvode iz prevoda na kojima je radio.

U svojim sećanjima na dane detinjstva i mladosti, čije je zapisivanje, kako je naveo u kratkoj uvodnoj belešci, odlagao iz straha da posle tog završenog posla na ovom svetu neće imati više šta da radi, Srđan Karanović na jednom mestu opisuje i svoju tugu izazvanu saznanjem da glavni junak „Brodoloma ‘Pacifika’“, ostareli masterman Redi, neće živ dočekati kraj romana.

„Tražio sam da Deda promeni kraj, kad već ume da piše na mašini. On mi se nasmešio. Rekao mi je da on to ne može ni ne sme, jer je pravi pisac to napisao. Ne prekidajući neutešan plač, pokušavao sam da ga ubedim da to uradi kobajagi.“

Naizgled usputna i bezazlena, a pre svega simpatična, ova epizoda zapravo najbolje sažima suštinu onoga što je Srđan Karanović nameravao da kaže memoarskom knjigom „Sam o sebi“. Prvobitno zamišljeni kao deo obimne monografije koju bi činili i tekstovi Maje Medić posvećeni Karanovićevom umetničkom opusu te njegovi razgovori sa mlađim kolegom Stefanom Arsenijevićem, autobiografski zapisi koji su pred nama uveliko prevazilaze zadati prigodni okvir. Osećajući da mu je, kako bi to rekao Duško Radović, krenula „odjavna špica“, te konstatujući kako kao filmski reditelj i pisac scenarija odavno „štrajkuje“, Srđan Karanović je ispisivanjem sećanja

na beogradsko detinjstvo i dečaštvo, te na studentske dane provedene u Pragu, delom možda i nesvesno, sačinio dokument koji bi sadašnji i budući proučavaoci pre svega istorije jugoslovenske ideje, ali i fenomena jugonostalgije morali da prepoznaju kao izuzetno vrednu „arheološku lokaciju“ koja zasluhuje da joj se posveti naročita pažnja. Ovoliku vrednost Karanovićevoj memoarskoj prozi, međutim, ne daju isključivo vremena, mesta i ljudi kojima se bavi, nego pre svega njen osnovni ton i (ne)raspoloženje u kojem je nastajala!

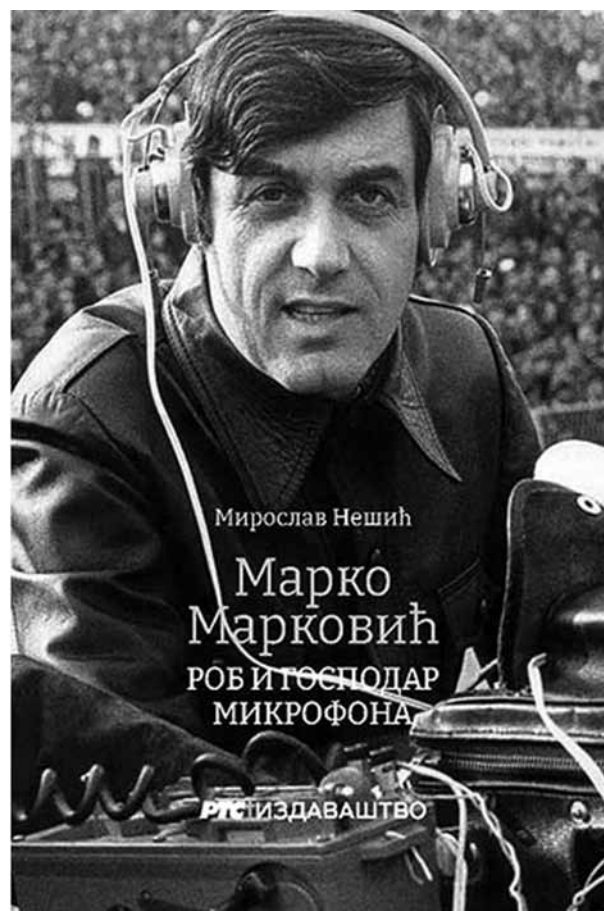
Jer, nezavisno od toga da li piše o svome poreklu, fatalnom zaljublivanju u magiju pokretnih slika, porodičnim odnosima ili studiranju režije u Pragu, Karanovićev izraz je ophrvan melanholijom i setom, a u suznim očima kojima autor posmatra ne samo svoju, već i prošlost jednog danas već odavno rasturenog kolektiviteta, tinja svest o nesumnjivom porazu, o još jednom kraju koji, baš kao i svršetak romana „Brodolom 'Pacifika'“, nije mogao biti promenjen.

**Navala obeshrabrenosti
Karanovićeve memoare
čini privlačnim, pa se na
jednom nivou mogu čitati i
kao odraz njegove TV serije
„Grlom u jagode“ u kakvom
krivom ogledalu**

Ali upravo tolika navala obeshrabrenosti Karanovićeve memoare i čini toliko privlačnim, pa se na jednom nivou mogu čitati i kao odraz njegove TV serije „Grlom u jagode“ u kakvom krivom ogledalu.

I baš kao u ovoj kulturnoj seriji premijerno prikazanoj na TV Beograd 1975. godine, Karanović sam o sebi u svojoj memoarskoj knjizi počinje pričom o poreklu. I već te prve stranice, ispunjene pripovedanjem o istoriji porodica rediteljevih roditelja odišu tom *karanovićevskom* nesrazmerom između uzbuđenosti onih prošlih burnih vremena i stištanosti sa kojom se iz ovog (ne) vremena sadašnjeg o njima govori. A čitalac ne mora uopšte biti naoružan prethodnim znanjem o kulturnoj istoriji ovih prostora da bi shvatio koliko je značaj doprinosa Karanovićevih predaka izgradnji kulturne infrastrukture obe Jugoslavije. Jer, dok je njegov već pominjani deda po majci našu kulturu zadužio obimnim katalogom književnih prevoda i bio jedan od osnivača Udruženja književnih prevodilaca Srbije, Karanovićev *dedo* Milan Karanović, sem što se u najboljoj tradiciji metoda Jovana Cvijića uspešno bavio etnografijom i za sobom ostavio rukopis obimne studije o srpskim slavama, jedno vreme rukovodio je i radom Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

Pišući o nevoljama kroz koje su porodice njegovih roditelja prolazile tokom Prvog svetskog rata, Karanović nam, između ostalog, priča i o događaju na osnovu kog je i nastao njegov poslednji igrani film „Besa“ (2009). Još filmičnija je, međutim, životna epizoda kroz koju su Mihailo Đorđević

i njegova žena Marija potom proživeli u ratnom izbeglištvu u Škotskoj. Objašnjavajući koliko je želeo da o tome, jednom, snimi film i zbog čega, naposljetku, od toga nije bilo ništa, autor kao da nam poručuje kako je knjiga sećanja „Sam o sebi“ između ostalog i svojevrsan katalog ideja za filmove koje nikada neće snimiti. Nad svim tim nerealizovanim zamislima u nekoj vrsti felinijevske magične izmaglice nad ovom sentimentalnom pričom lebdi neostvarena želja da snimi film „Tramontana“, čiji se zamišljeni fragmenti u knjizi javljaju poput svojevrsnog refrena, ili neodoljive filmske teme nalik onom nezaboravnom muzičkom skoru Zorana Simjanovića za seriju „Grlom u jagode“.

Opraštanjem od svake nade da će jednog dana ipak snimiti „Tramontanu“, Srđan Karanović zatvara krug čiji se početak nalazi u tami bioskopske dvorane Muzeja jugoslovenske kinoteke, čiji je prvi direktor bio njegov otac. Otuda je gotovo svaka rečenica ovih sećanja opsednuta magijom filma. Karanović, međutim, ne želi da potroši ni redak na preispitivanja okolnosti pod kojima je „inficiran“ sedmom umetnošću, već zajedno sa čitaocem prisustvuje jedinstvenoj projekciji tokom koje se sve verodostojnije gubi granica između onoga što mu se dešavalo u životu i onoga što je tokom tog vremena moglo da se vidi na velikom platnu. Tako se u ovom jedinstvenom književno-filmskom *bildungs-žurnalu* pred nama smenjuju scene iz doba autorovog ranoga detinjstva, polaska u školu, susreta sa svetom ulice, pionirskih letnjih kampovanja na Jadranu, potom gimnazijskih dana, vremena provedenog u „Kino-klubu Beograd“ i, najзад, odlaska na studije filmske režije u Prag.

Pripovedajući o svome odrastanju, sazrevanju i kristalisanju želje da se bespogovorno posveti filmskom stvaralaštvu, Karanović piše o mnogim lju-

dima. Posebno mesto u ovoj „galeriji likova“, među kojima ćemo prepoznati mnoge ličnosti bez kojih naša kultura ne bi bila ono što jeste, bez sumnje zauzimaju Branko Cvejić i Goran Marković. Glumca za koga je i pisana uloga Baneta Bumbara, autor serije „Grlom u jagode“ prvi put je sreo još dok je bio dečak, u Narodnom pozorištu, na čijoj je sceni te večeri igrana opera „Prodana nevesta“. Karanović se seća kako je Cveja nosio „kratke pantalone i leptir mašnu!“. Sa Goranom Markovićem se sreo tokom proba za jednu gimnazijsku pozorišnu predstavu. Potom su, tokom studija u Pragu, bili i cimeri.

O ovim njihovim godinama je krajem osamdesetih Marković pisao u svojoj knjižici „Praška škola ne postoji“. Više od trideset godina kasnije, Srđan Karanović u svojim memoarima ostavlja još jedno svedočanstvo o godinama u kojima su filmsku režiju, sem njih dvojice, studirali i Rajko Grlić, Lordan Zafranović, te Goran Paskaljević.

U Pragu im je književnost predavao Milan Kundera. Karanović ga u svojim sećanjima pominje na dva mesta. Prvo opisuje jedno od Kunderinih predavanja, a potom i kako je kod pisca „Nepodnošljive lakoće postojanja“ polagao ispit

Svima im je književnost predavao Milan Kundera. Karanović ga u svojim sećanjima pominje na dva mesta. Prvo opisuje jedno od Kunderinih predavanja, a potom i kako je kod pisca „Nepodnošljive lakoće postojanja“ polagao ispit.

„Ušli smo, s priličnom tremom, iako smo se uzajamno preslišavali. On nam je s vrata uzeo indekse i, tražeći naziv svog predmeta, govorio da nam je predavao najbolje što je umeo i da se nada da smo nešto zapamtili, ili da ćemo u životu o romanu razmišljati i dalje dok budemo smišljali filmove. Ne pada mu na pamet da ponižava i nas i sebe i da nas – ispituje. Zato će svima, pa i nama, dati najbolje ocene.“

A nekoliko godina ranije nešto slično je doživio i sportski novinar Marko Marković, kada je tokom kraćeg boravka u Londonu posetio Miloša Crnjanskog! Pisac „Seoba“ i njegova supruga Vida su Markovića primili u svome skromnom stanu. Crnjanski je Markoviću pričao kako se nekad bavio sportom i igrao fudbal. „Redovno je slušao Radio Beograd. Odao mi je kompliment kako prenosim utakmice.“

Ovo je tek jedna od brojnih vrednih minijatura zabeleženih u neobično a efektno koncipiranoj knjizi sportskog novinara Miodraga Nešića posvećenoj Marku Markoviću, „robu i gospodararu mikrofona“, jednom od najvećih sportskih novinara koje smo imali.

Raznolikost, brojnost i veličina dostignuća velikog novinara kao da su „naterale“ Miodraga Nešića da monografiju posvećenu ovom radijskom

reporteru i televizijskom autoru sklopi od svedočanstava njegovih savremenika, izvoda iz Markovićevih autorskih tekstova, ali i stenograma karakterističnih radijskih direktnih prenosa koje je, eto, voleo da sluša i Miloš Crnjanski. Sve ovo je znalački povezano diskretnim a neophodnim Nešićevim napomenama zahvaljujući kojima čitalac prati priču o životu Marka Markovića upravo poput prenosa najzanimljivijeg sportskog događaja.

Marković je osetio da u okviru „vremena sporta i razonode“ ima i te kako prostora za izražavanje kritičkog stava što ga je, naposljetku, dovelo do koncepta polučasovne TV emisije „Indirekt“

Ovakva dinamika je u potpunom saglasju sa ritmom u kom je Marko Marković realizovao sve svoje novinarske i uredničke zadatke. Započevši karijeru kao dopisnik Radio Prištine iz Beograda, Marković je ubrzo postao član sportske redakcije Radio Beograda, da bi potom uporedo počeo da radi i na televiziji, usput osmislivši i sasvim novu radio-stanicu „Beograd 202“. Savladavši novinarsko-reporterski zanat od legendarnog prezimenjaka Radivoja Raće Markovića, osetio je da u okviru „vremena sporta i razonode“ ima i te kako prostora za izražavanje argumentovanog i odmerenog kritičkog stava. To ga je, naposljetku, dovelo do koncepta polučasovne TV emisije „Indirekt“, koju je svakoga ponedjeljka gledala cela nekadašnja Jugoslavija. Ono što je u toj emisiji, koja je fenomenu sporta prilazila iz analitičkog ugla, uvek bilo isto jeste kvalitet sadržaja, a ono što se vazda menjalo behu džemperi u kojima se Marko Marković pojavljivao pred kamerama.

Iz Nešićeve knjige saznajemo i da je Marko Marković polovinom pedesetih godina igrao epizodne uloge u filmu Stoleta Jankovića „Kroz granje nebo“ i u „Sumnjivom licu“ Žorža Skrigina. Potom mu je glavom i bradom američki reditelj Robert Oldrič ponudio da u njegovoj adaptaciji Gogoljevog „Tarasa Buljbe“ igra jednu od glavnih uloga – igumana ukrajinskog manastira. Do realizacije, međutim, nikada nije došlo i život Marka Markovića je, kako je sam zapisao, „krenuo drugim tokom“.

Da je Oldrič snimio taj film, ko zna, možda bi Marko Marković zaigrao i u „Tramontani“ Srđana Karanovića?! Ali i bez toga, putevi dvojice stvaralaca ukrstili su se u ovim dvema knjigama. Iako veoma različite po koncepciji, ritmu i tonu, zajedničko im je vreme o kome pripovedaju. A to vreme se završilo, baš kao i onaj roman čiji je tužan kraj mali Srđan Karanović toliko želeo da promeni.

I iz Karanovićevih memoara i iz Nešićeve monografije posvećene Marku Markoviću naprosto isijava gorko saznanje kako je upravo to *drugo međuratno vreme* pusto ostrvo sa kog smo, naposljetku, ipak otplovili, sasvim pomireni sa krajem koji se ne sme i ne može promeniti.

ГОРАН ПЕТРОВИЋ, *ПАПИР СА ВОДЕНИМ ЗНАКОМ; ИКОНОСТАС СВЕГ ПОЗНАТОГ СВЕТА*, ЛАГУНА, 2022.

БРОЈГЕЛОВСКА СЛИКА СВЕТА ГОРАНА ПЕТРОВИЋА

Ово су романи о нашем свету, романи и о његовој прошлости, нису историјски, него романи и о онима које историје заборављају. Онима које писци после морају да домишљају. У неку руку, када се сви ови романи као делта слију у једно ушће, они ће остати само део света једне књиге

пише: Никола Живановић

Роман делта, Горана Петровића замишљен је као циклус „од десет до сто романа“. Десет, јер је очигледно аутор толико романа написао или барем има недорађене верзије, сто због тога што ће их свакако бити мање од сто, с обзиром на дужину једног људског живота. Тако велики, недостижан број је узет да би Петровић назначио да је то једино чиме ће се од сада бавити. Са радом на овим књигама Петровић је почео одмах после *Ситничарнице код срећне руке* (2000), за коју је добио Нинову награду, а то је био једини пут од када пратим књижевност да ме је ово признање уопште заинтересовало, вероватно више томе колико се причало о књизи, а још више зато што су сви сматрали неправдом кад је није добио за *Опсаду цркве Светог Спаса* (1997, данас класични роман српске књижевности). Петровић се наредне две деценије редовно појављивао са новим књигама, које нису разочаравале, али једно питање се наметало. После тако амбициозног и пре свега успешног и вољеног романа попут *Опсаде цркве светог спаса*, зар писац нема намеру да напише још амбициозније дело? Јер читаоци су остали жељни још сличних Петровићевих књига. Петровић

је уистину кренуо да ради на једном сличном делу. Међутим, време је пролазило, поетике су се смењивале. Магијски реализам је постао непопуларан. Тежило се урбаним романима, стварним ликовима. Средњи век је био тема махом тривијалне књижевности. Са друге стране, последњих година, писци су се окренули једном новом тренду, писању огромних књига, прустовски огромних. Ту не мислим на *Дугу гравитације*, која је сва између истих корица. Реч је опет о нечему што одувек присутно у популарној књижевности (*Игра престола*, рецимо) – о роману у наставцима. Већ после првог дела Кнауслорве *Моје дорбе*, неки цео циклус романа проглашавају ремек-делом, новим Прустом и слично. Дело још није постојало у целини а већ је сматрано једним од најзначајнијих нашег времена. Ово, истина, није ништа ново за озбиљну књижевност пошто су нека од највећих дела написана као новински наставци. Треба имати у виду да овде није реч о романима какве су писали Црњански, Киш или Ћосић, од којих је сваки роман за себе па тек онда када аутор крене да пише следећи он се надовеже на оне које је већ писао, путем ликова или породице. Овде је реч о томе да су романи унапред замишљени као целина, како би рекао Пруст, као катедрала. То не значи да су сви делови до детаља разрађени, али да постоји одређени принцип по коме се они уклапају.

Овде је разлика између романа-делте Горана Петровића и свих ових осталих романа велика. Везивно ткиво циклуса романа су,

како рекох, ликови, породица, може да буде и место. Горан нема ништа од тога. То већ видимо у ова два, до сада изашла романа. Ко је главни лик у *Иконостасу*? Далековиди Довоља који не види испред себе а види све боље што је даље оно што гледа којим почиње роман? Изгубљена икона, која нити говори, нити се зна ког је свеца то икона, и чију судбину да би описао, Петровић је морао детаљно да опише и шта се десило са осталих деведесет и девет? Константин Филозоф, који у роману има функцију да, као најмудрији човек, промисли о стварима које су необичне, и искористи их за неку сврху – дакле научник? Деспот Стефан који тек на крају има да проговори неколико реченица са Константином и патријархом? Или сви они ликови који се појављују и чије су судбине описане у овом роману невеликог обима? Можда је реч у томе што далековиди Довоља види сокола на небу и види његово око и у оку зеницу и у зеници оно што соко види: села, избраздане пољане, потоке, стазе путеве, ратаре, пливаче, јагањце, товарне запреге, брзе коњанике, размештену војску, пренос моштију неког свеца... Ова бројгеловска слика је сама суштина ова два Петровићева романа. Ко је унак на Бројгеловим сликама? Једнако се може питати и за Петровићеву прозу. Јунаци његових прича су мноштво неких случајних ликова, из разних друштвених класа, који се једни поред других налазе на страницама његових књига. Има ту и сељака, монаха, владара, витезова, разбојника, лађара, преводилаца, пустињака, песника, историчара, вајара. Сви они чине целину слике. Два романа која су за сада изашла, смештена су у ренесансу, у Италију и на Сицилију у *Папиру*, у Србију и Грчку у *Иконостасу*, мада има епизода и у другим земљама. Оба се тичу неког похода. Први је поход напуљске краљице Ђоване Незасите у Амалфе, са војском и стотином писаца и песника, да би на најквалитетнијем папиру који се само у Амалфију прави, и који је доступан само за најузвишеније текстове, саставила писмо младићу кога жели да освоји.

Овде је разлика између романа-делте Горана Петровића и свих ових осталих романа велика. Везивно ткиво циклуса романа су, како рекох, ликови, породица, може да буде и место. Горан нема ништа од тога

Други роман, *Иконостас*, говори о походу хиландарских икона у Београд у нови двор деспота Стефана, о чему је писао Константин Филозоф у *Житију деспота Стефана Лазаревића*. Оба пута бивају праћена

разним недаћама, у оба се читалац више сусреће са споредним ликовима чије су судбине и начин живота сведени на једну или више анегдота, пре него са историсјским личностима. Композиција књига је таква да одговара оваквом приступу. Свака се књига састоји од три дела. У првом је центар пажње на уводном лику и на давању основних информација о чему је роман. У другом, централном, о догађајима на путу, и у трећем о коначном постизању циља који у оба случаја није вредео похода. Ова три дела су подељена на поглавља која се обично баве једним ликом или ситуацијом, па онда та поглавља на мања поглавља, која Петровић издваја тако што на почетку пасуса стави реч или синтагму која треба да уследи у том потпоглављу. Само једно од тих потпоглавља се може читати као прича за себе, анегдота. Петровић је управо ту највећи мајстор у кратким причама. То не значи да су оне на било који начин независне од целине, али то је зато што се у целину уклапају, саме за себе савршено су уобличене и свакако ће читалац, и када заборави целину романа, бити у стању да у разговору са неким исприча понеку од тих прича, да дочара какав је Петровић писац.

Препричаће је, али само препричати. Пошто та кратка прича није најмања јединица Петровићевог приповедања. То је језик, то је реченица, то је реч. Пре свега, ове књиге су пуне детаља из архитектуре, моде, теологије и пуне историзама. Знајући да образовани писци знају подоста тога, он бива студиозан: ако ће писати о храму, он ће описати и оне детаље храма који се не описују увек, описати материјал, упоредиће га са неким другим храмом. Чак и тада не постајући сувопаран већ вешто смишљајући неко поређење

или метафору које ће да оживи реченицу. Ипак, тај фонд речи и мањи писци могу да употребе, једноставним изучавањем књига о предмету који их занима. Оно што Петровићевом језику даје посебну живост је то што он и када користи обичне речи, употреби неку мање честу верзију те речи. Нису у питању речи које би упале у очи читаоцу, које би саме по себи приметио, али када се оне налазе у низу добро изабраних речи, онда и сам текст делује другачије. У преводу би се те нијансе изгубиле, а многи наши писци данас пишу управо таквим језиком, као да су им дела преведена са неког страног језика. Ипак, Петровић није експериментатор, језик привлачи пажњу тек толико да привуче пажњу на описано. Има понегде нека реч коју он можда измисли. Рецимо реч „удланица“ нисам нашао нигде другде осим код Петровића, па сам је чак и претраживао на Гуглу где ову реч налазим у мноштву Петровићевих текстова и нигде другде. Ова реч, коју он много чешће користи него длан, има практичну описну сврху. Говори о раду, а када се ради шака се скуп и постане удланица, када се испружи онда постаје длан, и онда се проси. Код Петровића људи вазда нешто раде рукама. И управо та реч „удланица“, тај рад који се обавља скупљеним шакама је тачка од које сада можемо полако од ломљења романа на ситније и ситније делове да кренемо ка расветљавању његове суштине. Мноштво је чудесних ликова у овим књигама, злих краљица, превараната, посвађане браће, соколара, писара, војника. Али од свих њих Петровић посебну пажњу посвећује великим мајсторима и чудесним талентима. Таква је прича о Берту Толентину, стаклару, творцу витража, који је са гужвицом сунђера, као једином алатком, обилазио Стразбуршку катедралу, успињао се до највиших делова, сматрао да су голубови такође, додуше покретни део Стразбуршке катедрале, све то да би направио савршени витраж. Толентино и умире тако што занет послом исквари јер је бос газио по стаклу (хтео је и стопалима да осети катедралу) док је „удланицама“ покушавао да намести стакла на витражу. Овај лик, али и многи други, попут далековидог Довоље, мајстора папира у Амалфију можда су, ако не централни, онда свакако привилеговани ликови ових књига, због тога што је у њима исписана ода вештини, умећу, таленту, ономе што ове књиге саме по себи демонстрирају.

**Јунаци његових прича су
мноштво неких случајних
ликова, из разних
друштвених класа, који се
једни поред других налазе
на страницама његових
књига. Има ту и сељака,
монаха, владара, витезова,
разбојника...**

Стигли смо до капљице у којој је садржана сама суштина Петровићевог романа-делте. Али она је на исти начин садржана и у целини. Целини коју још увек немамо. Из ова два романа видимо да се дешавају у различитим просторима, и тек се делимично други одиграва у Србији. Међутим, Петровић каже да роман-делта долази до нашег времена, где сви ти наизглед неповезани токови треба да се улију у море. Истина, понеки наговештаји да су романи у вези постоје. Један кратак пасус о деспоту Стефану у *Папиру*, и нешто дужи део о папиру из Амалфија у *Иконостасу*. Посебно је занимљив овај део на почетку *Папира*: „Господе, шта ти је птица (...) Изнад свег познатог света, а можда и до оне тачке у висини где се овај наш свет, умањен, уопште не види.“ *Иконостас свег познатог света* се завршава тако што Довољу, у нади да ће са неке, што веће даљине, моћи да препозна свеца са непознате иконе, шаљу све даље и даље, толико далеко да и ако препозна свеца, Константин и деспот Стефан неће бити живи када његов извештај стигне (мала алузија на Кафку). Међутим, Константин се упита: „Шта ако виђење далековидог Довоље буде поражавајуће? Шта ако извести да се ове земље и не виде?“

**Други роман, Иконостас,
говори о походу
хиландарских икона у
Београд у нови двор
деспота Стефана, о чему
је писао Константин
Филозоф у Житију деспота
Стефана Лазаревића**

Очигледно да је ово једна о централних тема романа-делте — овај свет, познати свет. Није необично што је први роман смештен у Италију, мада, верујем, како романи буду напредовали, биће јасније да се Србија налази у центру тог познатог света. И управо је то можда тема ових романа. Свет виђен из Србије, не Србија. У *Иконостасу* тројица разбојника или један преводилац са грчког на турски имају више текста него деспот Стефан. Ово су романи о нашем свету, романи и о његовој прошлости, нису историјски романи. Ово су романи и о онима које историје заборављају. Онима које писци после морају да домишљају. У неку руку, када се сви ови романи као делта слију у једно ушће, они ће остати само део света једне књиге. Али, као што у *Ситничарници код срећне руке*, Петровићев јунак може да се креће књигом коју чита, залази у улице које нису ни описане, тако и ми можемо да се крећемо, читајући нове Петровићеве романе, заједно са њим учествујући у овој новој великој авантури српске књижевности.

SNEŽANA NIKOLIĆ, *O ČEMU ŠUMОВИ PRENOSE RAZLIČITE ISTINE* / PJESME, AGORA, 2022.

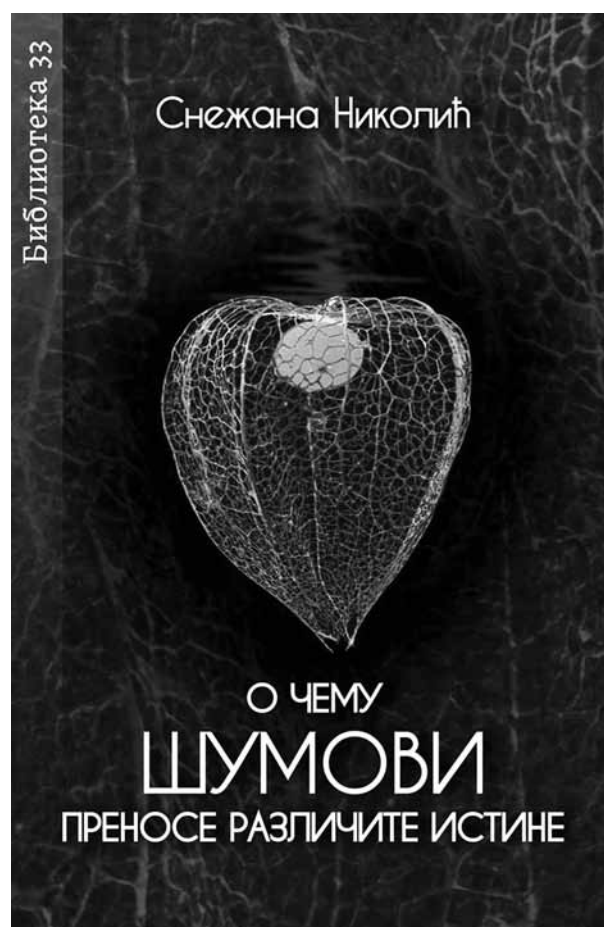
VISOKO CEREBRALNA POEZIJA

U Hrvatskoj se ne zna ništa o tome da u Srbiji stvaraju i mlađi pjesnici i pjesnikinje visoko samosvjesnog, učenog stila, visokoparnog i intelektualističkog poput pjesničkog glasa Snežane Nikolić

PIŠE: Đorđe Matić

Bez obzira na sve češću, a dugo prekinutu komunikaciju između dviju najbližih kultura i razmjenu koja se makar na nekom kapilarnom nivou odvija, najveći dio književne scene Srbije ovdje ostaje nepoznat, kako u srednjoj struji, tako i u našoj zajednici, što je dodatna nesreća. Ponešto proze nađe put uglavnom privatnim i ličnim putevima – s izuzetkom jednog, ovdje medijski povlaštenog pisca iz Srbije, što je posebna priča. Kad se radi o poeziji pak, osim ako se ne radi o zbirci-fenomenu „Deca“ Milene Marković, ta se prisutnost još više sužava. Utoliko je veća šteta što se zbog toga na ovdašnjoj pjesničkoj sceni ne zna za čitav broj glasova čija bi se poetika zapravo dobro slagala s nekim tendencijama u kojima hrvatska poezija ima dulju tradiciju. Ovdje se tako ne zna ništa o tome da u Srbiji stvaraju i mlađi pjesnici i pjesnikinje visoko samosvjesnog, učenog stila, visokoparnog i intelektualističkog. Primjer takvoga pjesničkog glasa jest Snežana Nikolić (1990., Šabac) sa svojom novom zbirkom. Poezija je to visoko autoreferencijalna, s emfazom na formu, na sam čin pisanja, na to što je stih i svijet o samom procesu versifikacije (čak – ili naročito tada – kad se radi o pjesmama u prozi), odnosno na odnos riječi, uže

pjesničke, umjetničke riječi, i šire uzevši jezika i, naravno, svijeta. Svijet je to međutim ostanjen i kad je blizak, kad pripada onome što okružuje lirski subjekt. Tu nema slika, niti tople lirčnosti kakvu najčešće i nesvjesno očekujemo da dođe iz srpskoga jezika „istočne varijante“, kao što nema ni – srećom! – takozvane „stvarnosnosti“ u kojoj se prošlih godina guši takmošnja scena koja je tematski izrodila gomile mladih i nezrelih provokatora i hipertrofiju narcizma ali nije dala gotovo nijednog ozbiljnog, a kamoli istinskog poetskog glasa ili stiha. Distantna, čudnovato dostojanstvena i visoko cerebralna poezija Snežane Nikolić – netko bi, svjesno ili nesvjesno pežorativno, mogao njenu poeziju nazvati „akademska“ – tekstualnost posebnog tona iza čije se vanjske hladnoće nazire uzbibanost i potresenost svijetom, konfuzija i na momente bijes nad pretpostavljenom ili stvarnom (ne)moći riječi i arbitrarnosti jezika. Iz prethodnoga i vječna i nepremostiva diskrepancija između govora i pisane riječi, između stare svađe *langue* i *parole* – otud i interpunkcija, grafički način obilježavanja riječi, gradnja stiha i u vizuelnom, ikoničko-znakovnom smislu, kurziviranje, razmaci, mala i velika slova, sve to ima važnu funkciju i samosvjesno je korišteno u

zbirci. „Šta ja točno radim kad pišem pjesmu?“ – mogli bismo (samo dijelom ironično) reducirati proces na ovo pitanje. I iz toga: „na šta mislim kad napišem riječ ‘poezija’“ Iza takvih formalnih i formalističkih pitanja ukaže se, konkretnije sad, i nešto skoro miljkovićevsko, što zaleluja u pokloj sin-tagmi („stvarnošću protiv stvarnosti“), bez obzira na gotovo pomodne (i kod nekih drugih pjesnika danas sve učestalije i sve iritantnije) reference na Ann Carson, kao i na implicitno prisutnu Šimborsku, čini se. Pristali pak

ili ne na određene sličnosti, ima jedna rečenica o toj (pre)hvaljenoj kanadskoj autorici gdje se kaže da „obrnuto od mnogih akademskih pjesnika, ona razvija svoj učeni glas kao dramski instrument čija moć ekspresije leži dijelom u njegovoj fragilnosti“. Nešto od ovoga, ako se dozvoli, čini se primjenjivo i na pjesnički rad Snežane Nikolić. A bila nam takva njena poetika bliska ili ne, rezultat je iznenađujuća, zahtjevna, ponekad hermetična i na trenutke razjarujuća, ali izazovna i posebna zbirka poezije.

NENAD RIZVANOVIĆ, TRG SLOBODE / MI, SABH, 2022.

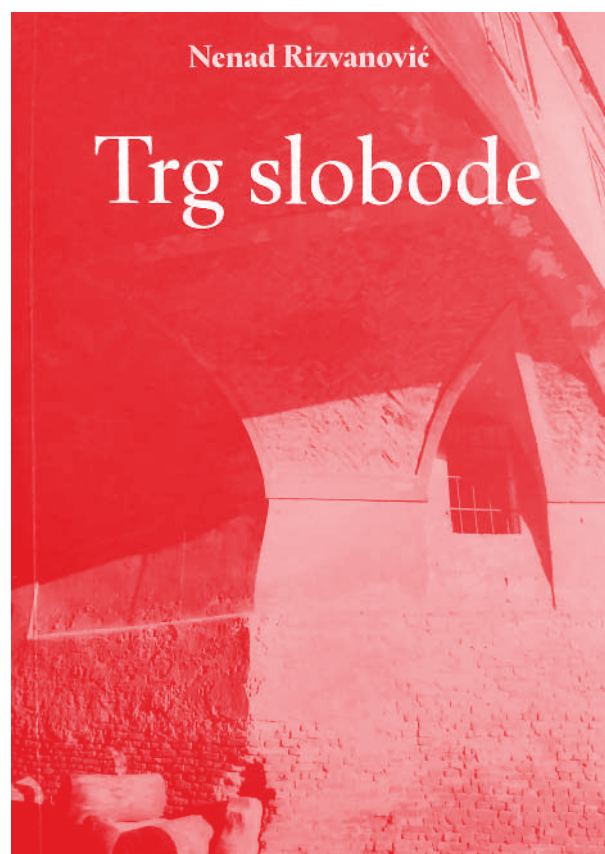
PRAVA SLIKA PROMJENE

**Svojom svedenošću,
„nepodizanjem tona“,
stanovitom rezignacijom,
bez uljepšavanja i opipljive
naglašene nostalgije, kao i bez
gorčine kritički nastrojenog
pripovjedača, Rizvanovićeva
proza skoro mimetički prati
tišinu slika gradskih prizora**

PIŠE: Đorđe Matić

„Dugo je trg vijorio kao zavjesa i sad se iznenada sam vratio iz svoje prošlosti, samo koja bi to prošlost mogla biti?“ pita se pripovjedač u fragmentu po kojem je i zbirka ovih vinjeta dobila naslov. Pa ipak, iza razumljive dvostrukosti ovoga pitanja, ne treba mnogo da se nasluti odgovor. Autor piše u minijaturama o Osijeku svoga djetinjstva, o jednom gradu koji takav kakav je bio više ne postoji. Topografija je ista – ali toponimija krije pravu sliku promjene. U potpuno stišanoj prozi, između impresionističkog i nečeg skoro dječjeg u stilu, potonje moguće i namjerno kako bi se i stilski naznačilo da se radi o davnom vremenu, o dobu djetinjstva i formativnoj dobi, izranjaju iz neke strašne tišine pojmovi: „knjižara Mladost“, na radiju „Pomorska večer“ (u panonskoj ravnici!), hotel „Zum wilden Man“ (iz

prošlosti još ranije, kao krug u krugu nestalog), „Park Maršala Tita“, „ulica Ive Lole Ribara“, „Beogradska ulica“ (!), opušci cigareta filter 57 (stvari, baš kao i ta jedina marka cigareta u paklici, stoje u međuvremenu naopako, naime), i tako dalje. Impresije u ovom „albumu“ strukturirane su crno-bijelim fotografijama Željka Stojanovića u neobično uspjeljoj sinergiji, pogotovo s definirajućim žutim tonom naslovnice što daje efekat starine, požutjelosti, i popodnevnog ravničarskog sunca koje usporava ionako „komotno vrijeme“ ove geografije – ali i kronotopa. Fotografije su to grada potrošenog, kako pogovarač, veliki Tonko Maroević kaže, „opustjelih ulica i oljuštenih fasada, s tek pokojim prolaznikom, najčešće samotnikom“. Kadrovi, neobičnije, koji djeluju kao da su uhvatili prostor bez zvuka, u

dugoj, ravnodušnoj i gušećoj tišini. Svojom svedenošću, „nepodizanjem tona“, stanovitom rezignacijom, bez uljepšavanja i opipljive naglašenosti nostalgije, kao i bez gorčine kritički nastrojenog pripovjedača (što bi s obzirom na razmjere propasti grada u dubljem, moralnom a ne jedino materijalnom smislu bilo razumljivo), proza skoro mimetički prati tišinu slika gradskih prizora. Fragmenti, slike „translajtanijske“ provincije koja je obišla puni krug: stari austrougarski zidovi i kule, rijetke sačuvane pločice s imenom ulice i kućnim brojem (sugestivna „Neumanova 4“), dravske obale i nasipi, i ravnodušna mutna voda („Bluz mutne vode“ – uzgred, tko je nego ravničar iz susjedstva mogao napisati tako nešto?), stogodišnje jednokatnice s fenjerima i „švapskim“ prozorima. I tramvaji. Grad koji ima tramvaje bez sumnje je grad, što god mu se desilo u međuvremenu, koliko god bio provincijaliziran. Simpatija koja se javi čovjeku, pogotovo onome koji je i sam ponikao iz grada s tramvajima, odmah se istopi međutim. To se dogodi neizbježno u trenutku kad naletiti na fotografiju razvučenu pre-

ko dvije stranice, na kojoj je uhvaćen grafit s osječkom zida, u dva reda: „Srbi raus“, i ispod toga istom rukom „Satan Panonski“. U odnosu ka tome „dvoredu“ određuje se sve ostalo, i dijeli. Na one koji će se tješiti da su dva natpisa u međusobnom konfliktu, da su suprotnosti. I na one koji znaju i vide očito: da ih je pisala jedna te ista ruka. Sve drugo je iluzija. Možda je pripovjedačeva rečenica s početka ovoga teksta, a s kraja knjige ipak direktnija i jednoznačnija, i njen dio o „Trgu slobode“: „...samo koja bi to prošlost mogla biti?“

Onaj ranije spomenuti ravničar koji je napisao „Bluz mutne vode“ imao je kasnih osamdesetih i pjesmu-alegoriju gdje je našu zemlju simpatično i satirički prikazao i opisao kao „soliter“. Autor *Trga Slobode*, dok ostacima prigušene ljubavi piše o svom gradu, dok piše o Osijeku, donosi u jednom fragmentu i „sivu višekatnicu“, i kaže da nitko ne može umekšati njenu ružnoću. Jer: „U toj višekatnici života više nema“.

Baš tako.

ZORAN S. NIKOLIĆ, *ONO ŠTO HERMES NE ZNA* / PJESME, REVNITELJ, NIŠ, 2022.

LIRSKI SUBJEKT SA STISNUTOM PESNICOM

Na ljuljanju između visokog,
časnog, svetog i lijepog i
prljavštine „života polisa“
današnjeg, osiromašenog,
ignoriranog i poniženog,
kreće se i Nikolićeva poezija
u nekoliko ciklusa u zbirci

PIŠE: Đorđe Matić

Uslijed, kako bi se to danas „kritički“ reklo, „beogradizacije“ Srbije, u svemu pa tako i u kulturi, pisci i izdavači grupirali su se uglav-

nom dakle oko glavnog grada i još pokojeg centra. O književnoj sceni i imenima iz manjih mjesta, pogotovo tamo dolje, s vječno izdvojenog

„tužnog Juga“, slabo se zna u centrima na sjeveru. Do nas ovdje pak, doslovno ništa od toga ne dobacuje. To je velika šteta jer propuštamo autore koji bi nam donijeli obogaćenje drugačijeg pogleda koji taj dio naše kulturne geografije baštini i nosi, uvjetovan kako izmještenošću tako i specifičnim shvaćanjem svijeta i, uže gledano, nacionalne kulture. Naročito se to vidi kod pjesnika, poniklih sa tla koje rađa ljude što u svom lokalnom govoru već nose nešto naročito otvoreno i namjereno za poseban i jedinstven poetski izraz – dokaz čega možemo donijeti makar i u prvim asocijacijama poznatima i širokoj publici: od „derta“ gradskih pjevanih pjesama, preko nezaobilaznog Bore Stankovića, do tekstopisaca za rock-bendove prošlih decenija. Danas, čitava je serija pjesnika aktivna na jugu zemlje Srbije, a, kažemo, samo poneko ime i rad slučajem dođe na svjetlo i drugdje. Jedno od takvih imena vranjanski je pjesnik (i pripovjedač i dramatičar) Zoran S. Nikolić (1965.), a njegova najnovija zbirka – iako u njoj ima i pjesma trideset i šest godina stara – knjižica „Ono što Hermes ne zna“, dragocjeno je otkriće. Kao i mnogi pjesnici toga podneblja Nikolić je okrenut prošlosti, bilo svojoj, bilo općoj historiji, ili pak historiji kulture posredovane književnošću i mitologijom, kao što govori i programatski naslov. Hermes dakako poput svih mitskih bića nosi višestruku simboliku i značenja, ali najčešće se razumijeva i tumači kao glasnik koji prenosi ljudima poruke bogova. To se naslanja na autorovu „starinsku“ vjeru, romantičarsku, da je u centru poezije pjesnik-tvorac nadahnut odozgo i koji govori o sebi i kad govori o svijetu – Hermes je naravno i božanstvo lirike i mističnoga. Pjesnik je i vidilac neke vrsti, onaj koji govori nedokučive istine. Sve je ovo prisutno u Nikolićevoj poeziji – u srazu pak sa apsolutnom suprotnosti svojom: očajem recentne historije, niskostima okoline i naše opće katastrofe prošlih decenija. Na tom ljuljanju između visokog, časnog, svetog i lijepog i prljavštine „života polisa“ današnjeg, osiromašenog, ignoriranog i poniženog, kreće se i Nikolićeva poezija u nekoliko ciklusa u zbirci. Pjesnik diže prst, on je moralist i moralizator, njegov je izraz direktan i jak, to je lirski subjekt sa stisnutom pesnicom onoga koji zna da je već pao toliko puta pa se opet diže. Poezija je to i autobiografska, u čemu su izašli pak neki od najjačih stihova, kao moćnoj pjesmi „Proljeće u Ljubljani“ (iz 1986. godine!) koja počinje frapantnom slikom i komentaram:

„Uniformisan ulazim u grad.

Ne želim da se borim.

Ne želim da se predam.“

Uopće, mnogo je ove zbirke o ratu, ratovima, ratovanju i s marcialnim ehom što muklo zvoni i toliko decenija kasnije. Pjesnik ne skriva

**Pjesnik je i vidilac neke vrsti,
onaj koji govori nedokučive
istine. Sve je ovo prisutno
u Nikolićevoj poeziji – u
srazu pak sa apsolutnom
suprotnosti svojom: očajem
recentne historije, niskostima
okoline i naše opće katastrofe
prošlih decenija (....) Pjesnik
diže prst, on je moralist
i moralizator, njegov je
izraz direktan i jak, to je
lirski subjekt sa stisnutom
pesnicom**

duboko humano gađenje nad svime time – ali za razliku od tolikih, ne izuzimajući sebe iz historije. Mnogo je stihova koji bi se mogli citirati ovdje u tom smislu. No, danas, baš danas i sad, usred ovog trajućeg, a neshvatljivog katastrofičnog sukoba braće, što samo naizgled stoje sučeljena, dok neko u pozadini potpaljuje trajno, kako samo zvoni Nikolićev stih:

„Neko će arhineprijatelja ubiti mojim rukama“.

Možda je slaba utjeha, ali ta ista pjesma, „Tako će biti“ završava stihovima:

„Za sto, dvesta ili trista godina

Mojim će rečima objašnjavati

Nešto nepotrebno u životu

A vredno dobrovoljnog umiranja.“

Ova posljednja dva stiha, iako možda ne bi valjalo objašnjavati, od onih su najrjeđih evokacija i definicija paradoksa o tome što je poezija. Poezija kakvu bez sumnje piše i Zoran S. Nikolić.

OPIS BRODSKIH NASELJA U KOJIMA SU ŽIVJELI ILI ŽIVE PRAVOSLAVNI SRBI

SRBI U OKOLICI
SLAVONSKOG BRODA

Srbi su na području Slavonskog Broda i okolice prisutni još od osmanlijskih ratova kao martolozi da bi većina tih doseljenika izbjegla zajedno s Osmanlijama nakon 1699., ali su na iste položaje došli novi pravoslavni doseljenici iz Bosne. Srpsko stanovništvo je u brodskim selima danas relativno malobrojno, ali je u prošlosti činilo u nekima od njih većinu

PIŠE: Dr sc. Filip Škiljan

Znanstveni savjetnik, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Uvod

Kada danas govorimo o Srbima na području Slavonskog Broda i okolice uglavnom mislimo na one Srbe koji su ovdje doselili nakon Drugog svjetskog rata, najčešće iz susjedne Bosne i Hercegovine i iz pasivnih krajeva Hrvatske. Međutim, jasno je vidljivo iz statističkih podataka da su Srbi na području Slavonskog Broda i okolice prisutni već od osmanlijskih ratova, odnosno od 16. stoljeća kada su bili naseljeni u pojedina naselja u okolici Broda kao martolozi. Iz povijesnih podataka vidljivo je da je većina tih doseljenika izbjegla zajedno s Osmanlijama tijekom i nakon Velikog bečkog rata (1683.-1699.) te da su na iste položaje doselili novi pravoslavni doseljenici iz Bosne već u prvim decenijama 18. stoljeća. Srpsko stanovništvo je u tim naseljima danas relativno malobrojno, ali je u prošlosti činilo u nekima od njih većinsko stanovništvo. U narednim redovima dat ćemo opise pojedinih naselja u kojima su živjeli i u kojima žive pravoslavni Srbi te opise pravoslavnih crkava te podatke o tim građevinama.

O selima i hramovima

Selo **Kobaš** je bio prije Osmanlija vrlo značajno naselje na ovom području. Tu je postojao prijelaz preko rijeke Save koji je vezao Slavoniju s Bosnom. Očito je i u vrijeme Osmanlija u Kobašu bilo Srba. Međutim, tek nakon 1691. godine srpsko je naselje značajno ojačano doseljenicima iz Bosne, odnosno iz Povrbsja. Polovicom 18. stoljeća varoš u Kobašu imala je 73 srpske kuće

i drvenu crkvu Svetoga Georgija koju je osvetio episkop Sofronije Jovanović. Pravoslavnoj parohiji u Kobašu tada su pripadala naselja Davor (tada Svinjar), Ratkovica, Drenovac, Živike, Sibinj, Dubočac i Zbijeg, a od osamdesetih godina 18. stoljeća kobaški paroh krsti djecu u Pričacu, Slatiniku, Lužanima, Oriovcu i Stupniku. U Kobašu su 1761. godine živjela dva pravoslavna sveštenika. Sela kobaške parohije imala su početkom 18. stoljeća malo srpskih kuća. Jedino je selo Ratkovica imala dvadesetak kuća. Tek u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom dvadesetog stoljeća ojačala su pojedina srpska naselja. U Kobašu je 1836. živjelo 403 pravoslavnih u 60 kuća, a na Kloštru u Kobašu nalazilo se pravoslavno groblje. Tako je 1929. godine pokraj Kobaša, u kojemu je tada bilo 90 srpskih kuća, u Bebrini bilo 36 srpskih kuća, u Lužanima 42, u Novoj Kapeli 27, u Ratkovici 53, u Slatiniku 70, u Stupniku 22, a u Drenovcu 12. Ostala naselja imala su ispod deset srpskih kuća, a doseljenici su uglavnom bili doselili s Banije i s Korduna. O tome svjedoče i matične knjige vjenčanih. Vidljivo je da su Srbi iz parohije Slavonski Kobaš bili podrijetlom iz pojedinih sela Banije, Korduna i Like. Tako je vidljivo iz matične knjige vjenčanih da su 1900. godine vjenčani parovi koji su podrijetlom iz Buinje kod Dvora (Ciglenik), Brloga u Lici (Slatinik), Nebljuha u Lici (Stupnik), Kovačevca kod Nove Gradiške (Zbjeg), Starog Petrovog Sela (Nova Kapela), Vrhovaca kod Požege (Koprivnica kod Požege), Ciglenika (Ciglenik), Kobaša (Kobaš), Ratkovice (Ratkovica), Dunjaka kod Vojnića (Stupnik) i Trnave kod Medara (Ratkovica).¹ Dakle, vidljivo je da je bilo mnogo i onih koji su bili podrijetlom

¹ HDA, Parohija Slavonski Kobaš, Matična knjiga vjenčanih 1900.-1920.

s područja Banije, Korduna i iz Like. Drvenu je crkvu u Kobašu već 1779. godine zamijenila zidana crkva. Imala je zvonik sa tri zvona i bila je sazidana od kvalitetnog materijala. Do 1782. čitav je hram bio sazidan s dimenzijama 10 X 4 hvata. U njegovu je unutrašnjost prenesen i ikonostas iz drvenog hrama. U hramu se nalazila i ikona Bogorodice koja se smatrala čudotvornom. Kao zahvalu za ispunjenje molitve mještani Kobaša i okolice darivali su ikonu srebrnim predmetima u obliku dijelova tijela ili organa. Hram je dobio novi ikonostas 1802./1803. godine, a oslikali su ga Konstantin Grabovan iz Osijeka i Lazar Mejić iz Pakraca. Vidljivo je iz dokumenata da je crkvena opština imala velikih problema da plati dvojici majstora oslikavanje ikonostasa. Opisi kobaške crkve iz početka 20. stoljeća ukazuju da je crkva građena od pečene cigle i da je imala zidani zvonik koji je imao 1903. godine i limenu kapu i četiri zvona, a krov je bio pokriven crijepom. Svod nad glavnim dijelom hrama bio je drven, kako navodi Aleksandra Kučeković, što nije bilo neobično pri gradnji zidanih hramova u Slavoniji krajem 18. stoljeća. Hram je postojao sve do 1942. godine kada su ga ustaše srušili, a materijal s hrama raznosili su rimokatolici iz Kobaša budući da su cigle s hrama bile veće od onih koje su se mogle nabaviti u kobaškoj ciglani. Prema pričanju, kada je rušena kobaška crkva, jedan od ustaša je urinirao u jabuku s tornja i vikao 'Dolje vlaški Bog'. Navodno je taj čovjek kasnije stradao. Novi je hram u Kobašu podignut 1967. godine, ali je miniran 1995. godine.² Hram Svete Petke u **Ratkoviću**, koji potpada pod područje Požege, ali je dio kobaške parohije, podignut je 1980. godine te je tokom posljednjeg rata miniran. Međutim, nedavno je taj hram obnovljen. Danas pod parohiju u Kobašu potpadaju još dvije nestale kapele: ona u **Lužanima** (Sveta Trojica) i ona u selu **Malino** (Svetih apostola Petra i Pavla). Hram u selu Lužani na groblju uništen je tokom ovoga rata, a na njegovu je mjestu podignuta mrtvačnica. Hram u selu Malino uništen je miniranjem za vrijeme rata, a prepoznaju se tek temelji na mjestu na starom pravoslavnom groblju u brdu gdje je stajao.³ U selu **Sibinj** postojao je manji broj pravoslavnih obitelji (devet obitelji). U mjestu je isprva podignut u 18. stoljeću krst, a onda je 1751. podignuta kapela, ali je carica zabranila postavljanje sveštenika.⁴ U naselju **Banovci** nalazi se pravoslavni filijalni hram Svetoga proroka Ilije. U selu **Bebrina** nalazi se hram Preobraženja Gospodnjeg.⁵

Selo **Klokočevik** je bilo nastanjeno Srbima još u osmanlijsko vrijeme. Međutim, naseljeno pravoslavno stanovništvo napustilo je Klokočevik 1687. godine zajedno s broskim muslimanima. Do 1696. godine selo je ostalo pusto, a potom su ovdje nastanjeni izbjeglice iz Bosne, također pravoslavni. Godine 1698. spominje se u selu osam nastanjenih kuća kojima su kućegospodari bili Petar Vukasović, Milić Miletić, Blaž Korenić, Pejak Vrbanić, Vuičić Stojanović, Marko Pavlović, Gavran Vuksanović i Petar Pustahija koji su vrlo vjerojatno bili pravoslavne vjeroispovijesti (iako o tome ne piše u dokumentima). Oko 1700. godine Srba je bilo i u Trnjanima, Klokočeviku,

Korduševcima, Šušnjecima, Vrhovini, Ježeviku, Selni i Zdencima. Polovicom 18. stoljeća u Klokočeviku je bilo 25 srpskih kuća, a 1759. u selu su 42 srpske kuće i drveni parohijski hram Svete Trojice. U selu je 1755. godine bila i rimokatolička kapela te dvadeset katoličkih domova. Novi zidani hram je podignut prije 1793. godine. Tek u 19. i 20. stoljeću su ojačala srpska naselja u ovom kraju doseljavanjem Srba iz Like i sa Banije. Tako je u mjestu 1847. bilo 1048 pravoslavnih. Broj srpskih kuća do 1929. godine je porastao te je Klokočevik imao 137 srpskih domova, Vrhovine 18, Ježevik 17, Korduševci 30, Trnjani 58, Šušnjevci 30, Selna 14 i Poljanci 13. Hram je restauriran nakon 1900. kada je izdvojeno 1200 kruna, a potom ponovno 1930. godine. U selu je 1928. godine osnovana Zadruga za poljoprivredni kredit koja je imala dom sa bibliotekom i čitaonicom. Osnivač je bio pravoslavni sveštenik Dimitrije Mirhin. Klokočevičku crkvu su 1941. srušili ustaše, a 1960. sveučilišni profesor Dušan Glumac izgradio je novu crkvu na groblju. Veliki novi hram sagrađen je 1988. godine, ali su oba objekta srušena u studenom 1991. godine miniranjem. Selo je bilo teško pogođeno zemljotresom koji je bio 13. travnja 1964. godine. Mnoge kuće u Klokočeviku i okolnim mjestima su se srušile, ali nije bilo poginulih. U selu postoje tri groblja. Dva su pravoslavna i jedno katoličko. Starije pravoslavno groblje u brdu se više ne upotrebljava.⁶ **Šušnjevci** su naselje koje je tokom 18. stoljeća nastanjeno novim stanovništvom koje je etnički bilo mješovito. Tako je bilo i pravoslavnih i rimokatolika, uglavnom doseljenika iz Bosne. Kao i kod Šušnjevaca i u **Vrhovini** je nakon izгона Osmanlija nastanjeno etnički mješovito stanovništvo. U Korduševcima je 1761. bilo 30 nastanjenih kuća – 11 rimokatoličkih i 19 pravoslavnih.⁷ Prema knjizi umrlih za parohiju Klokočevik moguće je vidjeti od čega su početkom dvadesetog stoljeća umirali stanovnici Klokočevika i okolice: plućni katar, sušica, kašalj, upala pluća, ospice, starost, slabost, pao pod točak, griža, šarlah. Vidljivo je da je bilo mnogo male djece koja su umirala u dobi od nekoliko dana do nekoliko mjeseci ili godinu dana.⁸

Posebno mjesto za brodske pravoslavne vjernike je izvor Svete Petke kod **Rastušja** kod Slavonskog Broda. Okupljanje kod Svete Petke je bilo svake godine 8. kolovoza, a na zavjet Svetoj Petki dolazile su nekada stotine ljudi pješakeći i iz Bosne. U šumi Pribudovac ovo je svetište oživjelo ponovno 2011. godine kada su planinari zajedno s vjernicima obnovili ovaj objekt (malu baroknu kapelicu) koji je stradao u prošlom ratu. Izvor pitke vode kod kapelice prema vjerovanju ozdravlja bolesne ljude, liječi nerotkinje, padavicu i liječi dječje bolesti. Ispred kapelice i izvora uzidan je kružni betonirani bazen promjera četiri metra u koji utječe izvorska voda, a iz njega ide u obližnji potok. Voda se pije i vodom se umivaju vjernici te je nose svojim kućama. Nekada su vjernici hodali kroz bazen i bacali novčiće i dijelove odjeće, ručnike, maramice i smotuljke kose. Svetište je namijenjeno svim vjernicima, a Svetoj se Petki zavjetuje i stoka što se vidjelo iz nekad priloženih voštanih motiva u obliku životinja. Seljaci iz okolnih naselja znali su dovoditi na izvor bolesnu

² O Srbima u Kobašu vidi u: D. Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1996., str. 173-174; B. Todić, "Građa o ikonostasu crkve Svetog Georgija u Kobašu" u: *Ljetopis SKD Prosvjete* (2013), str. 276-301; A. Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji*, Zagreb 2015., str. 147-149; J. Jagodar, *Kultura pamćenja Slavonskoga Kobaša u povijesno-jezičnom kontekstu*, Osijek 2020., str. 124-133.

³ O Malinu i Lužanima vidi u: <https://eparhija-slavonska.com/hr/arhijerejska-namjesnistva/>.

⁴ D. Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1996., str. 178.

⁵ <https://eparhija-slavonska.com/hr/arhijerejska-namjesnistva/>.

⁶ O Klokočeviku vidi u: D. Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1996., str. 174; A. Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji*, Zagreb 2015., str. 145-146; M. Marković, *Slavonija, Povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Zagreb 2002., str. 375-376; <https://eparhija-slavonska.com/hr/arhijerejska-namjesnistva/>.

⁷ M. Marković, *Slavonija, Povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Zagreb 2002., str. 373.

⁸ HDA, Parohija Klokočevik, Matična knjiga umrlih 1896.-1922.

stoku i protjerati je kroz bazen ili kroz potok. Kao zavjet svojoj majci svetišće je oko 1760. godine podignuo brodski trgovac Naum Dimović. Od 1929. godine brodski gradonačelnici se zalažu za obnavljanje kapelice. Prema Pilarovom nacrtu uz kapelicu je ozidan ovalni betonski bazen, a u planu je bila i izgradnja planinarske kućice gdje bi se izletnici mogli skloniti za nevremena. Planinari i gljivari su godinama bili posjetitelji ovog izletišta. Zbog oštećenja u Domovinskom ratu, a potom i zbog potpunog uništavanja kapelice, godinama nitko nije posjećivao ovo izletišće sve dok brodski planinari, pravoslavni vjernici i katolički svećenik Pavao Mađarević nisu odlučili da obnove ovaj objekt što je i urađeno te je kapela s izvorom danas lijepo izletišće.⁹

Kako je Brod bio grad, Srbima kao pravoslavnim vjernicima, nije bilo dopušteno naseljavanje u samom gradu. Činjenica je da su 1730. godine od 250 kuća, koliko ih je bilo u Brodu, svega dvije bile srpske. Broj je ponešto porastao 1758. godine kada je od 384 kuća bilo 10 srpskih

Selo **Trnjani** se do 18. stoljeća zvalo Tominkut. Osmanlije su u Trnjane naselili pravoslavno stanovništvo koje je ostalo u selu i nakon odlaska Osmanlija. Zajedno s doseljenicima iz sjeverne Bosne u selu je bilo 40 kuća 1761. godine. Čini se da se od 18. stoljeća selo podijelilo na Trnjane i Tominkut. U Trnjanima su živjeli pravoslavni doseljenici, a u Tominkutu rimokatolici. U Trnjanima su ustaše srušile pravoslavnu crkvu u Drugom svjetskom ratu 1941. godine, a srušena je i nova Crkva Rođenje Presvete Bogorodice na istom mjestu 27. kolovoza 1992. godine, noć pred praznik Velike Gospojine, jer su rušitelji mislili da je to hramovna slava, iako je slava hrama bila Mala Gospojina (Rođenje Presvete Bogorodice). Crkva je nakon toga godinama stajala u ruševinama, da bi preostali Srbi, u radnoj akciji sklonili ruševine i danas se vide samo temelji nekadašnje crkve. Najstarije groblje pravoslavnih Brođana, prije formiranja groblja u gradu, bilo je upravo u Trnjanima.¹⁰

Brod na Savi je prije osmanskog osvajanja bio vlasništvo plemića Berislavića. Osmanlije su utvrdu zauzeli 1536. godine istovremeno kada i utvrde u Davoru, Novigradu, Dubočcu, Kobašu i Staroj Gradišci. Činjenica je da je u vrijeme Osmanlija Brod morao imati oko 1000 muslimanskih kuća među ko-

jima je bilo mnogo islamiziranih starosjedilaca. Kako je Brod bio grad, Srbima kao pravoslavnim vjernicima, nije bilo dopušteno naseljavanje u samom gradu. Činjenica je da su 1730. godine od 250 kuća, koliko ih je bilo u Brodu, svega dvije bile srpske. Broj je ponešto porastao 1758. godine kada je od 384 kuća bilo 10 srpskih, potom 1769. kada je uz 268 rimokatoličkih kuća bilo 14 srpskih, odnosno 1775. godine kada je među 338 kuća bilo 13 srpskih kuća. Čini se da je među brodskim trgovcima 1784. godine bilo najviše pravoslavnih, njih čak 19, dok je rimokatolika Hrvata bilo 13. Oni malobrojni brođanski Srbi iz početka su potpadali pod parohiju u Klokočeviku, ali su u Brodu sagradili drvenu crkvu i groblje. Ta je crkva po naredbi vlasti porušena, a groblje je oduzeto. To se očito zbilo oko 1755. jer 1756. Sofronije Jovanović moli da se zaštite Srbi u Brodu i ostalim naseljima. 1782. godine major Esterhajer ističe da se crkva u Brodu ne može sagraditi jer broj domova ne iznosi 100, a da duša nema 500. Međutim, predlaže da se Srbima u Brod dopusti naseljavanje, radi povećanja broja stanovnika. Na kraju nije odobreno ni 1799. godine osnivanje parohije u Brodu budući da ondje nema 150, već svega 35 pravoslavnih domova te je iz Broda udaljen paroh Babić. Parohija u Brodu je osnovana tek 1801. godine jer su se tada u gradu nalazile 53 obitelji, a mjesto Klokočevik je bilo udaljeno dva sata hoda od grada. Prvi brodski paroh bio je Vasilije Kosić. Čini se da je hram u Brodu bio podignut već 1793. godine. Tada je sagrađena nova zidana crkva Svetoga Georgija i zavedene su nove parohijske matice. Radilo se o jednobrodnoj građevini s visokim zvonikom klasicističke profilacije koji je bio prizidan uz zapadni dio hrama. Kada su srpske obitelji u Brodu zatražile od Komuniteta otvaranje nove srpske škole u Brodu rečeno im je da je broj od 46 srpskih obitelji u Brodu premalen i neka srpska djeca idu u njemačku školu. Broj srpskog stanovništva u Brodu je porastao tek u drugoj polovici 19. stoljeća. Tako je 1910. u Brodu bilo 757 pravoslavnih, a 1929. godine 128 srpskih kuća sa 792 duša. Hram Svetog Georgija srušen je u Drugom svjetskom ratu, a na njegovu se mjestu nalaze još uvijek dvije grobnice.¹¹ Nakon rata bogoslužje je služeno u improviziranoj kapeli. Nakon što su ustaše za vrijeme Drugog svjetskog rata srušili pravoslavnu crkvu u Slavonskom Brodu 1955. godine izvršena je eksproprijacija zemljišta na kojem se taj hram nalazio zbog stambene izgradnje za potrebe vojno građevnog poduzeća i Stambene uprave Slavonski Brod.¹² Već tada je postojao prijedlog da se na nekoj lokaciji u centru grada sagradi novi pravoslavni hram. Sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća Jovo Bardak iz Slavonskog Broda žalio se da općinske i gradske vlasti ne odobravaju već godinama niti jednu lokaciju koju predloži Srpska pravoslavna crkva za gradnju novog hrama. U svojem je dopisu iznosio podatke da je pravoslavna općina u Slavonskom Brodu nakon Drugog svjetskog rata gradu dala niz parcela "za cijelu jednu novu ulicu, desetine kuća", modernu kuću za ambulantu, a da oni ne mogu dobiti "ni lokacijsku dozvolu za gradnju crkve na staroj lokaciji".¹³ Skupština općine Slavonski Brod dodijelila je 1976. godine lokaciju za gradnju hrama u Slavonskom Brodu na periferiji grada čime episkop Emilijan nije bio zadovoljan.¹⁴ Go-

⁹ https://plusportal.hr/zivot/vjerski_zivot/cudotvornosc_u_okuplja_vjernike_svih_konfesija-252.

¹⁰ D. Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1996., str. 174; <https://eparhija-slavonska.com/hr/arhijerejska-namjesnistva/>.

¹¹ O parohiji i hramovima u Slavonskom Brodu najbolje vidi u: <https://eparhija-slavonska.com/hr/arhijerejska-namjesnistva/>; D. Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1996., str. 174-177.

¹² HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 142, 44/1955.

¹³ HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 220, 175/1974.

¹⁴ HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 227, 26/1976.

dine 1977. paroh Rade Kovrljija piše Komisiji za odnose s vjerskim zajednicama da je žalosno da se pravoslavni vjernici u Slavanskom Brodu, kojih prema njegovom pismu ima oko 4.600, okupljaju u šupi.¹⁵ Tek je 1980. dogovorena lokacija za gradnju novoga hrama u Slavanskom Brodu (do 1991. ulica Vuka Karadžića).¹⁶ Novi je hram u Slavanskom Brodu završen tek 1990. godine i bio je posvećen Svetom Iliji. Hram Svetog Ilije je srušen miniranjem u posljednjem ratu, a pored ove crkve srušene su još dvije pravoslavne kapele u samom gradu, Kapela svete mučenice Sofije na groblju je srušena još u Drugom svjetskom ratu, a kapela Svetog Velikomučenika Georgija koja se nalazila iza parohijske zgrade i u kojoj se decenijama služilo do izgradnje nove crkve, srušena je 1991. godine. Radovi na izgradnji 3,5 milijuna kuna vrijedne nove pravoslavne crkve, rađene na temeljima one u Domovinskom ratu minirane, počeli su početkom prosinca 2016. godine. Nova crkva kroz proteklih je nekoliko godina dizana, a zahvaljujući zidinama unutar nje pravoslavni vjernici obilježavaju važne vjerske datume poput službe na Badnjak. Još početkom dvadesetog stoljeća vidljivo je da su stanovnici pravoslavne vjeroispovijesti u Brodu bili iz različitih krajeva tadašnje Austro Ugarske, a kasnije Kraljevine Jugoslavije. Tako npr. 1907. vidimo da su mladenci iz Bjelovara, Zvonika kod Vrbovca, Ostrave u Moravskoj, Nijemaca kod Vinkovaca, Osijeka, Subotice, Plaškog, Bunića, Zdenaca Brodskih, Drežnice, Ervenika, Valpova, Mogorića, Banja Luke, Bosanskog Novog, Donje Tuzle, Tišine, Đale, Bosanskog Broda, Požege, Brubna, Nove Gradiške, Gaga, Gračaca, Trnjana, Čenkova i Bršljanice. Mali broj je bio onih koji su rođeni u Slavanskom Brodu. Po zanimanju ti su ljudi bili nadničari, kućanice, stražari, ratari, trgovci, trgovački pomoćnici, kancelista kod okružnog suda, šef knjigovodstva kod banke, žandari, služavke, radnici na pilani, brijači, frizerke, ličioći.¹⁷

**Oni malobrojni brođanski
Srbi iz početka su
potpadali pod parohiju u
Klokočeviku, ali su u Brodu
sagradili drvenu crkvu
i groblje. Ta je crkva po
naredbi vlasti porušena, a
groblje je oduzeto. To se
očito zbilo oko 1755. jer
1756. Sofronije Jovanović
moli da se zaštite Srbi u
Brodu i ostalim naseljima**

U brodsku parohiju potpadaju i **Brodski Zdenci**. Prema Shematizmu Đakovačke biskupije u tome je naselju 1898. godine živjelo 377 rimokatolika i 67 pravoslavnih žitelja. Hram Rođenja Presvete Bogorodice iz 1926. godine u Brodskim Zdencima miniran je 1993. te su od njega do danas ostali samo krst na mjestu gdje je nekada stajao te ostaci temelja koji su zarasli u žbunje.¹⁸

Novo Topolje je nakon izгона Osmanlija nastalo kao pravoslavno naselje. Selo je naseljeno oko 1715. godine. Polovicom 18. stoljeća u Novom je Topolju bila crkva Svetog Stefana. Poznato je da je crkva ondje stajala već 1750. godine i da je bila napravljena od drvenog materijala. 1790. godine hram je bio u derutnom stanju, a vizitatori spominju i nekoliko 'moskovskih' ikona koje su očito u Karlovačku mitropoliju donosili putujući trgovci iz Rusije. Godine 1761. bilo je u Novom Topolju 18 pravoslavnih kuća, a 1775. već 45 pravoslavnih kuća. Zanimljiv je podatak da je upravo ovdje bila granica između civilnog i vojnog dijela Hrvatske. Selo je 1809. imalo 36 kuća s 260 pravoslavnih, a 1837. 248 pravoslavnih i 7 katolika. Doseljavanjem Srba iz Like i sa Banije broj Srba u Novom Topolju je porastao. Do kraja 19. stoljeća u selu su živjele 74 obitelji s 312 stanovnika. Cijela je parohija 1929. imala 112 srpskih kuća, od toga 74 u Topolju. Godine 1847. godine sazidana je u selu nova crkva koja je bila posvećena Svetom Iliji. Ikonostas za novu crkvu izradio je Đorđe Protić, ali je sve stradalo 1942. godine kada su ustaše srušili hram. Prema kazivanju mještana Novog Topolja sami su stanovnici Novog Topolja morali rušiti svoju crkvu, a rušenje je započelo na 7. siječnja 1942. Navodno su lokalni Hrvati iz obližnjeg zaseoka koji pripada Novom Topolju nadgledali rušenje pravoslavne crkve. Od preostalog materijala sagrađen je nakon rata seoski dom. Ova mala parohija okuplja Srbe u Andrijevcima, Vrpolju, Strizivojini i ostalim mjestima okolice od čega je najveći broj bio u Novom Topolju. Novi hram je podignut 1987./1988. godine. Danas se nalazi u dobrom stanju. U dvorištu hrama nalazi se spomenik mještanima palim u Drugom svjetskom ratu.¹⁹

Stari Slatinik je ime dobio po slanim izvorima, slatinama, koji se nalaze povrh današnjeg položaja sela. U 11. i 12. stoljeću područje Slatnika bilo je dio velikog posjeda crkveno-viteškog reda templara. Središte tog posjeda bila je utvrda i manastir Briščana (Borostyan) na Petnji iznad Završja. Pravoslavna crkva Svetog kneza Lazara podignuta je početkom dvadesetog stoljeća, kao filijalni hram parohije u Slavanskom Kobašu. Početkom 1904. kobaška crkvena opština poslala je molbu eparhijskom upravnom odboru u Pakracu da kotarskoj oblasti u Brodu proslijedi nacрте i gotov troškovnik za slatiničku kapelu. Za gradnju kapele bilo je potrebno prikupiti 8500 kruna. Bilo je dogovoreno da u ovoj kapeli kobaški paroh služi pet puta godišnje. Gradnja kapele započela je u ljeto 1907. godine. Nova procjena oko gradnje crkve bila je 5260 kruna. Temelji su bili uzidani 1908. te su osvećeni u ljeto iste godine. Crkva je stavljena pod krov 1909. godine. Budući da nije bilo novaca da se nabavi novi ikonostas bilo je predloženo da se dopremi ikonostas iz hrama u Gradačcu u Bosni koji ondje nije bio potreban. Da li se to dogodilo ne znamo budući da nam dokumenti nisu sačuvani. Hram je srušen do teme-

¹⁵ HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 234, 133/1977.

¹⁶ HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 249, 143/1981.

¹⁷ HDA, Parohija Slavonski Brod, Matične knjige vjenčanih, 1907.-1920.

¹⁸ <https://eparhija-slavonska.com/hr/arhijerejska-namjesnistva/>.

¹⁹ O Novom Topolju vidi u: <https://eparhija-slavonska.com/hr/arhijerejska-namjesnistva/>; A. Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji*, Zagreb 2015., str. 309; D. Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1996., str. 177-178;

lja 22. studenog 1941. godine. Nova je crkva podignuta 1985., ali je tijekom posljednjeg rata minirana i danas se nalazi u ruševinama. Do 1900. godine naselje je nazivano Slatinik ili Slatinik Gornji, no da bi se razlikovalo od druga dva istoimena naselja (Slatinika Gornjeg i Slatinika Donjeg) nazvano je Stari Slatinik. Početkom 18. stoljeća naselje broji čak 70 srpskih domova. 1910. godine Stari Slatinik brojao je 298 pravoslavnih i 363 katolika. 1991. godinu Stari Slatinik dočekuje sa 1136 katolika te 167 pravoslavnih Srba. Iz sela su tijekom posljednjeg rata iselile ove srpske obitelji koje su glavnom mijenjale kuće s Hrvatima iz Srijema: Đokić, Košutić, Gnjatović, Krnić, Janjatović, Rončević, Šaša, Jurić, Nužda, Crevar i druge. Kuće su mijenjane s Hrvatima iz Slankamena, Novih Banovaca, Hrtkovaca i Morovića.²⁰

Hram je postojao sve do 1942. godine kada su ga ustaše srušili, a materijal s hrama raznosili su rimokatolici iz Kobaša budući da su cigle s hrama bile veće od onih koje su se mogle nabaviti u kobaškoj ciglani. Kada je rušena crkva, jedan od ustaša je urinirao u jabuku s tornja i vikao „Dolje vlaški Bog“

Selo **Ježevik** nekada se zvalo Ješevik. Naselje je utemeljeno na šumskoj krčevini, a utemeljeno je u osmanlijsko doba kada su ovamo nastanjeni pravoslavni koji su bili mahom stočari. Prilikom povlačenja Osmanlija u selu su ostale svega četiri pravoslavne obitelji. Radilo se o tri obitelji Kasapović i jednoj obitelji Bošnjak. Interesantno je da su te obitelji izjavile prilikom popisivanja da su rimokatoličke vjeroispovijesti. Do 1761. u selu je bilo 13 naseljenih kuća: 6 rimokatoličkih i 7 pravoslavnih. Na početku sela uz cestu su dva zvonika, jedan nasuprot drugoga, desno je pravoslavni, a lijevo katolički koji svjedoče o suživota dva naroda u ovom selu i danas zvone kad netko umre. Do Drugog svjetskog rata u selu je postojao filijalni hram Svetog Kirjaka Otšelnika. Kazivačica Marija Sedlarević iz Ježevika kazuje kako se u Ježevik udala iz Crnog Potoka 1949. "i volila sam ovd' biti od prvog dana, *svidilo* mi se ovo selo, a i narod. *Dvi* vjere su tu bile, ali smo bili ko' jedno. Kad sam ja došla, bilo je to malo selce, ali puno naroda, bilo je cura, momaka, dečaka, ljudi, sad nema naroda, stari su pomrli, a mladi odselili u grad za poslom." "Zajedno smo odrastali i dobro se slagali, ni za vrijeme rata nije nitko odselio zbog

pripadnosti drugom narodu. I kirvaj zajedno slavimo zahvaljujući pokojnom dida Vasi koji se zalagao puno za selo. Budući da pravoslavci nemaju kirvaj, oni imaju slavu, a katolici su slavili kirvaj na Miholje, dida Vaso je predložio da slavimo zajedno kirvaj drugu nedjelju u listopadu i to smo svi prihvatili, slavimo ga i danas" - dodaje Marijina kći Ruža Đukić.²¹

Činjenica je da je najveći dio hramova na brodskom području sagrađen u vrijeme socijalizma. Većina njih, kao što je vidljivo iz prethodnog teksta, nastali su na mjestima starih hramova koji su srušeni u Drugom svjetskom ratu. Nove su hramove iz vlastitih sredstava dizali parohijani u Slavonskom Kobašu,²² Lužanima, Malinu, Starom Slatiniku, Bebrini, Klokočeviku, Trnjani i Novom Topolju.²³

Drugi svjetski rat i Srbi na području Broda i okolice

Dana 17. travnja 1941. zbio se prvi poznati masovni zločin ustaša nad srpskim stanovništvom u NDH, a on se dogodio upravo u blizini Starog Petrovog Sela, na području kotara Nova Gradiška. Riječ je o ubojstvu 25 srpskih stanovnika sela Stari Slatinik i Brodski Stupnik sa područja kotara Slavonski Brod. Ustaše su u ovim selima sredinom travnja uhapsili 30 srpskih stanovnika i 17. travnja 1941. sproveli su ih prema Novoj Gradiški, ali su na putu prema gradiškom zatvoru izvršili strijeljanje uhapšenih Srba u blizini Starog Petrovog Sela. Od oko 30 uhapšenika strijeljano je njih 25. Prema iskazu Stevana Vukadinovića, Đoke Mucića, Nikole Janjatovića i Nikole Premaka iz Starog Slatinika hapšenje je izvršeno 16. travnja 1941. Hapšenje je izvršeno prvo u Starom Slatiniku oko 4 sati poslije podne. Uhapšenih je iz Starog Slatinika bilo 23, a iz Brodskog Stupnika 7. Istoga dana su uhapšenike otjerali na žandarmerijsku postaju, a sutradan su ih iz Oriovca otjerali u Novu Kapelu. Kada su ih dalje tjerali prema Novoj Gradišci u blizini Starog Petrovog Sela ustaše su skrenuli na jednu ledinu i ondje su strijeljali 25 uhapšenih, dok ih je petero uspjelo pobjeći.²⁴ Dan nakon toga 17. travnja 1941. ustaše iz Oriovca uhapsili su i saslušavali Srbe iz Kujnika, Malina, Lužana i Ciglenika. Na sreću, uhapšeni nisu prošli kao oni iz prve skupine već su pušteni kućama. Na istočnom dijelu kotara u Klokočeviku pripadnici Seljačke zaštite maltretirali su lokalno srpsko stanovništvo, ali ubojstva u travnju 1941. nije bilo. Prvi koji su bili uhapšeni u Slavonskom Brodu bili su službenici srpske nacionalnosti. Tako su već 11. travnja uhapšeni policijski agenti i službenici Marko i Stevan Protić, Božo Tišma, Todor Radovanović, Đorđe Paskaš i drugi. Ostali Srbi su trebali predati fotoaparate, pišalice strojeve i radio prijamnike. Osim toga, Srbi u gradu su u to vrijeme bili opterećeni kontribucijom koja se kretala od 20.000 do 100.000 dinara. U lipnju 1941. dolazi do sporazuma između Njemačke i NDH te je na području kotarske oblasti Brod provedena registracija svih Srba koji su se doselili nakon 1. siječnja 1900. godine radi njihova prisilnog iseljavanja u Srbiju.

Dana, 23. srpnja 1941.g. stigla je okružnica u kojoj je naređeno "središtu Redarstva, Kotarske oblasti/grad, mjesto/ provede u roku od 15 dana registriranje svih Srba kao i onih koji su bili kada pravoslavne vjere...".²⁵ Dakle,

²⁰ O Starom Slatiniku vidi u: *Stari Slatinik najdraži dio domovine*, Stari Slatinik 2007., str. 25, 44-47; A. Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji*, Zagreb 2015., str. 295.; M. Marković, *Slavonija, Povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Zagreb 2002., str. 370-371.

²¹ http://www.posavskahrvatska.hr/aktualno/jezevik_je_pun_vikendasa.aspx.

²² O gradnji hrama u Kobašu vidi u: HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR

Hrvatske, kutija 158, 37/1963.

²³ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 279, 123/1989.

²⁴ O tome vidi u HDA, ZKRZ-Zh, kutija 337, 22672-22704/1945.

²⁵ S. Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.*, Slavonski Brod 1982., str. 39-40.

nakon toga proveden je popis od oko 2000 srpskih obitelji iz sela u okolici Broda koje su bile predviđene za seljenje. Prvi koji su trebali biti iseljeni su bili pravoslavni sveštenici koji su na području kotara Brod na Savi bili pohapšeni u noći 9. na 10. srpnja 1941. te su zajedno sa članovima svojih obitelji prebačeni u utvrdu u Brodu te su odonuda otpremljeni u sabirni logor Caprag, a 4. kolovoza su deportirani u Srbiju. Zanimljiv je opis pokušaja izbjegavanja hapšenja pravoslavnog paroha iz sela Klokočevik kod Slavonskog Broda Andrije Doića. Da će biti uhapšen dojavili su mu njegovi parohljani. "Poručeno mi je da budem spreman da se na neko vrijeme sklonim i naznačeno mi je mesto gde će me jedan čovjek (Jovan Desančić) čekati da me odvede na priređeno sklonište. Oko 22 časa 10. VII. 1941. zaustavio se jedan kamion pred mojim domom. Ja sam to očekujući spreman izašao iz kuće i otišao u baštu a otud na ugovoreno mjesto, gde me je pouzdani čovjek čekao i odveo u priređeno sklonište nedaleko od sela. U skloništu sam ostao do 12. VII. 1941."²⁶ Potom se on prijavio u Garčin na žandarmerijsku stanicu i izjavio da se dobrovoljno stavlja pod zaštitu državnih vlasti. Zatim je otpremljen u zatvor u Slavonski Brod, gdje je preslušan, a odande 16. srpnja deportiran u Caprag i otuda u Srbiju.²⁷

Dana 17. travnja 1941. zbio se prvi poznati masovni zločin ustaša nad srpskim stanovništvom u NDH, a on se dogodio upravo u blizini Starog Petrovog Sela, na području kotara Nova Gradiška. Riječ je o ubojstvu 25 srpskih stanovnika sela Stari Slatinik i Brodski Stupnik sa područja kotara Slavonski Brod

Početak kolovoza 1941. dolazi do masovnog hapšenja muškaraca iz Kobaša i okolice od kojih je najveći broj završio u Jadovnom. Tada su odvedena 43 muškarca iz općine Oriovac. Toga su dana uhapšeni seljaci iz

sela Oriovac, Radovanje, Kujnik, Malino, Brodski Stupnik, Slavonski Kobaš i Bebrina. Preslušavanja nakon hapšenja nije bilo. Istoga su dana uhapšeni muškarci sprovedeni do željezničke stanice te su odvedeni u Gospić kamo su stigli 3. kolovoza 1941. S područja čitavog kotara Brod tada su odvedene čak 124 osobe. Prema podacima Zdravka Dizdara 120 Srba s područja kotara Brod stradalo je u Jadovnom s time da su prije toga boravili u logoru Danici.²⁸ Očito se radilo o tada uhapšenim i odvedenim osobama. Prilikom ovog masovnog hapšenja jedino su sela Ježevik, Korduševci i Šušnjevci ostali pošteđeni dok su iz ostalih sela Srbi bili hapšeni i odvođeni u logore.²⁹

Nedugo potom, 27. kolovoza 1941. uslijedilo je tragično i neuspjelo sabiranje nešto manje od 300 osoba iz Dervente u sabirni logor Požega odakle su trebali biti prebačeni u Srbiju. Prema iskazima svjedoka, oko 65 uhapšenih Srba iz sela Grka i Lučana pobijeno je na mostu između Bosanskog i Slavonskog Broda³⁰ (Miodrag Bijelić navodi da je ubijena 51 osoba, da ih je 214 dopremljeno u logor Požegu, ali su istoga dana bili vraćeni u Brod pa nisu ni zavedeni u brojno stanje logora toga dana).³¹ Taj je događaj ostavio teške posljedice na stanovništvo Broda koji su svjedočili strašnom pokolju na mostu. O zločinima i teroru koji su se dogodili nad srpskim stanovništvom prisjetio se Branko Zakošek u svojoj knjizi. Navodi: "Dana 26. 8. 1941. godine ustaše su vodili preko drvenog mosta ispred naše kuće transport srpskih seljaka uhićenih u Bosni. Pojedini uhićenici pokušali su se spasiti skokom s mosta u Savu, što je bio povod ustašama da po njima počnu pucati iz pušaka. Ustašama su se pridružili njemački vojnici koji su se u to vrijeme nalazili na kupalištu." Stribor Uzelac-Schwendemann navodi da se radilo o pedesetak ljudi iz kolone od 170 Srba koji su bili uhićeni u okolici Bosanskog Broda, a ostatak preživjelih su deportirani u sabirni logor u Slavonskoj Požegi.³² Građani Broda nisu odobravali ni vjerske prijelaze s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest. Prekrštavanje Srba na području Broda i okolice započelo je ljeti 1941., a trajalo je intenzivno do proljeća 1942. godine, odnosno do osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve. U Brodu je oko 700 Srba pravoslavaca prešlo u rimokatoličku crkvu, iz straha ili na vlastiti zahtjev kako bi zaštitili živote i imovinu.³³ Na području Slavonskog Broda prelazila su također pojedina pravoslavna sela, ali nešto kasnije od pravoslavnih sela u istočnom dijelu Slavonije. Tako su dozvolu za prijelaz od Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja NDH dobili pravoslavni iz Korduševaca 22. prosinca 1941. njih 39 obitelji³⁴, iz Trnjana 22. prosinca 65 obitelji³⁵, iz Šušnjevaca 22. prosinca 39 obitelji³⁶, iz Klokočevika 129 obitelji 22. prosinca 1941.³⁷, iz Ježevika 18 obitelji 22. prosinca 1941.³⁸, iz Vrhovina 25 obitelji 22. prosinca 1941.³⁹, iz Vranovaca 3 obitelji 22. prosinca 1941.⁴⁰, iz Starog Slatinika 2. siječnja 1942 13 obitelji⁴¹, iz Općine Podcrkavlje 28 obitelji 16. siječnja

²⁶ AS, Komesarijat za izbeglice i preseljenike, G 2, F. 14, br. 291/1941.

²⁷ O organiziranim prisilnim iseljavanjima Srba iz NDH vidi u: F. Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2014.

²⁸ Z. Dizdar, "Ljudski gubici logora Danica kraj Koprivnice 1941.-1942." u *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 34, no. 2 (2002), str. 389.

²⁹ S. Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.*, Slavonski Brod 1982., str. 42-43.

³⁰ AS, Komesarijat za izbeglice i preseljenike, G 2, f.6, r. 17/1941.

³¹ M. Bijelić, *Sabirni ustaški logor u Slavonskoj Požegi 1941. godine*, Beograd 2008, str. 36; S. Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.*, Slavonski Brod 1982., str. 44.

³² B. Zakošek, *Moje dvadeseto stoljeće*, str. 25; S. Uzelac-Schwendemann, *Dogodilo se jednom u Brodu*, Slavonski Brod 2008., str. 355.

³³ S. Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.*, Slavonski Brod 1982., str. 45.

³⁴ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 657/1941.

³⁵ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 656/1941.

³⁶ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 655/1941.

³⁷ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 654/1941.

³⁸ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 653/1941.

³⁹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 652/1941.

⁴⁰ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 651/1941.

⁴¹ HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 30, 2055-B-1942.

1942. (85 ljudi)⁴², iz naselja Novo Topolje 73 obitelji 20. siječnja 1942. (308 ljudi)⁴³, iz općine Lužani 4. veljače 1942. 51 obitelj (209 osoba)⁴⁴, iz Selne 4. veljače 1942. 21 obitelj (75 osoba)⁴⁵, iz općine Garčin 17. veljače 1942. 9 obitelji, iz Općine Podvinje 11 obitelji 21. veljače 1942.⁴⁶, iz Kaniže 11. ožujka 1942. 18 obitelji, iz Bebrine 12 obitelji 6. ožujka 1942.⁴⁷, iz Kuta 11 obitelji 21. ožujka 1942., iz Banovaca pet obitelji 21. ožujka 1942.⁴⁸, iz Brodskog Varoša 22 obitelji 2. travnja 1942.⁴⁹, iz Slavonskog Kobaša 28. veljače 1942. 15 obitelji, iz Brodskog Varoša 5. ožujka 1942. 15 obitelji⁵⁰. Vidljivo je da su prijelazi obavljani javno, pred crkvama, kao što je to bio slučaj u selu Slatinik. Tako se pred crkvom u Slatiniku prikupilo 9. ožujka 1942. 400 ljudi, sve pravoslavni iz Općine Sibinj.

Početkom kolovoza 1941. dolazi do masovnog hapšenja muškaraca iz Kobaša i okolice od kojih je najveći broj završio u Jadovnom. Tada su odvedena 43 muškarca iz Općine Oriovac. Toga su dana uhapšeni seljaci iz sela Oriovac, Radovanje, Kujnik, Malino, Brodski Stupnik, Slavonski Kobaš i Bebrina

“Prije svete mise koja je održana u 10 sati rimokatolički župnik je održao govor o svrsi prijelaza na rimokatoličku vjeroispovijest. Nakon crkvenog obreda svi vjernici su se uputili prema zgradi seoske škole gdje ih je dočekao općinski načelnik Ivan Aničić i učitelj Josip Krpan koji su također održali prigodni govor o prijelazu, a potom su pjevane hrvatska himna, ustaška himna te ostale rodoljubne pjesme i klicalo se poglavniku Anti Paveliću i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.”⁵¹

I u župi Trnjani organiziran je masovni prijelaz, a prijelaznike je obučavao misionar Stjepan Rade koji je zbog tog specijalno bio doveden iz Đakova, a kojemu je ovlasti za obučavanje prijelaznika dao biskup Akšamović. Iz izvje-

štaja je vidljivo da je pouka vjernika na području župe Trnjani trajalo od 29. siječnja do 8. veljače 1942. Vidljivo je da je prešlo 319 stanovnika Trnjana pravoslavne vjeroispovijesti, 111 pravoslavnih iz Vrhovina, 485 u Klokočeviku, a da je prijelaz obavio velečasni Ivan Becker, a svečanu pjevanu svetu misu održao je misionar Stjepan Rade. Tom prilikom su prešli stanovnici sela Klokočevika, Vrhovina, Ježevika, Korduševaca, Šušnjevaca i Trnjana. Prijelaznike je pozdravio općinski načelnik Marko Vidaković, a u ime prijelaznika učitelj Pavao Janković iz Klokočevika.⁵²

Vrijedni su dokumenti iz kojih je vidljivo da je kotarska oblast u Brodu na Savi odobrila kolektivne prijelaze pojedinim naseljima na zapadnom dijelu kotara. Tako je 17. prosinca odobren prijelaz za 66 obitelji (246 osoba) pravoslavne vjeroispovijesti s područja općine Oriovac⁵³ od kojih su 222 prema dokumentaciji iz Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu podnijeli molbe Nadbiskupskom duhovnom stolu 20. siječnja 1942. za prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest.⁵⁴ Iz ovih je dokumenata vidljivo da su podnositelji molbi za prijelaz morali imati potvrdu državnih vlasti “o čestitosti” radi odobrenja prijelaza na rimokatoličku vjeroispovijest. Uz ovaj dokument nalazi se i dokument o prijelazu 40 obitelji (139 osoba) s područja općine Slavonski Kobaš.⁵⁵ Iz jednog dopisa kobaškog svećenika Interdijecezalnog vjerskom odsjeku vidljivo je da je postojalo pitanje oko prijelaza navedenih pravoslavnih vjernika na rimokatoličku vjeroispovijest. Naime, kobaški župnik u svojem dopisu, u vezi s prijelazom Save Umljenovića, spominje oko 160 pravoslavnih koji su se prijavili kotarskoj oblasti u Brodu na Savi u vezi s prijelazom na rimokatoličku vjeroispovijest. Iako je Kotarska oblast poslala dopis u kojem odobrava prijelaz, polovica pravoslavnih još se nije odlučila za prijelaz, a neki su internirani u logorima. Kobaški župnik se nadao da će se svi prijaviti za prijelaz i tražio je stoga “zgodnog misionara poslije Božića” 1941.⁵⁶ Također se događalo da u velikim popisima, kakvi su karakteristični za ovo područje, neke osobe zabunom budu ispuštene te za njih, dakako, ne stigne dozvola za vjerski prijelaz. Tako se kobaškom župniku, koji je odjednom primao sedamdeset obitelji, za koje nam popis nije sačuvan, dogodilo da je u popisu izostavio neke od članova pojedinih obitelji. Župnik je naknadno molio da mu se dozvoli da ih primi bez sastavljanja posebnih popisa.⁵⁷ O tome kako je rimokatolički svećenik iz Kobaša bio korektan u vrijeme Drugog svjetskog rata govori i priča o prekrštavanju u Kobašu koje iznose pravoslavni mještani Kobaša. “Katolički svećenik Mato je bio naklonjen Srbima u Kobašu. Jednog su dana došli ustaše i kupili su po kućama te su otjerali u katoličku crkvu sve pravoslavne pod puškama. Svećenik Mato je tada rekao: ‘Vi ste kršteni, krst na krst ne ide. Međutim, vidite one gore, crne ustaše (koji su bili u crkvi).’ Svećenik je kasnije išao svetiti kuće te je kada bi ušao u pravoslavnu kuću

42 HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 26, 710-B-1942.

43 HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 27, 827-B-1942.

44 HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 28.

45 HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 30, 1970-B-1942.

46 HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 30.

47 HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 31, 2466-B-1942.

48 HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 32, 3149-B-1942.

49 HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 36, 3764-B-1942.

50 HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 37, 4088-B-1942. Dio ovih naselja nalazi se u Đakovačkoj i srijemskoj biskupiji dok se zapadni dio kotara Slavonski Brod nalazi u Zagrebačkoj nadbiskupiji.

51 HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 31, 2423-B-1942.

52 HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 32, 2795-B-1942. O vjerskim prijelazima na području Đakovačke i srijemske biskupije vidi u: F. Škiljan, “Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest u Đakovačkoj i srijemskoj biskupiji” u: *Radovi Zavoda za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, vol 52, br. 2 (2020), str. 157-180.

53 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 659/1941.

54 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 1122/1941.

55 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 658/1941.

56 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, Interdijecezalni vjerski odjel, 42-IVO-1942.

57 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 3094/1942. U Slavonskom Kobašu pravoslavni hram su srušili ustaše 1941. godine

rekao: 'Ja moram kredom to napisati, a vi samo obrišite kada ja odem.' Kada je taj svećenik umro pravoslavni su ga nosili na nosilima."⁵⁸

Prema podacima iz knjige *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji* autorice Slavice Hrečkovski iz Trnjana je stradalo 26 žrtava fašističkog terora i 27 palih boraca NOB-a, iz Vrhovine 24 žrtve fašističkog terora i 46 palih boraca NOB-a, iz Starog i Novog Topolja 35 boraca NOB-a i 34 žrtve fašističkog terora, iz Starog Slatinika 56 žrtava fašističkog terora i 27 boraca NOB-a, iz Slavonskog Kobaša 41 žrtva fašističkog terora i 13 palih boraca NOB-a, iz Lužana 18 palih boraca NOB-a i 21 žrtva fašističkog terora, iz Klokočevika 60 žrtava fašističkog terora i 33 palih boraca NOB-a, iz Bebrine 73 žrtava fašističkog te-

rora i 33 palih boraca NOB i iz Slavonskog Broda 275 žrtava fašističkog terora i 157 palih boraca NOB-a.⁵⁹ Sveukupan broj poginulih i umrlih na području kotara Slavonski Brod iznosi 1793. Od toga je palih boraca bilo 896, a žrtava 897. U naseljima je stradalo 492 žrtava, a u logorima 403. Prema nacionalnom sastavu žrtava bilo je 551 Srba, 918 Hrvata, 152 Židova i 172 ostalih.⁶⁰

Činjenica je da su Srbi u broskom kraju danas iznimno malobrojni. Čak ni 1991. u popisu nije bio vidljiv veliki broj Srba po selima. Vidljivo je da su Srbi apsolutnu većinu 1991. godine imali samo u Novom Topolju i Ježeviku, a relativnu većinu u selu Trnjani. Ježevik je već 1991. imao ukupno svega 71 stanovnika, a sela Topolje i Trnjani su bila nešto veća.

TABLICA I.

Broj stanovnika po nacionalnosti u nekadašnjoj općini Slavonski Brod⁶¹

	1800.	1890.	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
HRVATI			43.587	47.332	65.674	71.208	80.196	85.948	85.515	97.379
MUSLIMANI (BOŠNJACI)					54		52	258	174	446
ČESI			187	220	227	206	105	128	89	63
MAĐARI			2.407	3.948	466	428	228	172	132	81

⁵⁸ O vjerskim prijelazima na području Oriovca i Kobaša vidi u: F. Škiljan, "Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest u NDH (1941.-1945.) na području arhiđakonata Svetačje (Novska, Nova Gradiška, Oriovac)" u: *Kultura polisa*, god. XIII (2016.), br. 31, str. 185-202.

⁵⁹ S. Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.*, Slavonski Brod 1982., str. 373-439.

⁶⁰ V. Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989., str. 156.

⁶¹ J. Gelo i sur., *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske po naseljima 1880.-1991.*, Zagreb 1995.

TABLICA I.

Broj stanovnika po nacionalnosti u nekadašnjoj općini Slavonski Brod

	1800.	1890.	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
NIJEMCI			2.743	3.077	132	260	/	35	34	63
UKRAJINCI I RUSINI			121	2.030	1.594	/	/	834	746	511
SLOVACI			86	212	114	/	51	30	41	34
SRBI	2.700 PRAVOSLAVNI	3.636 PRAVOSLAVNI	4.284	4.687	5.716	6.965	8.209	9.308	6.707	7.385
JUGOSLAVENI	/	/	/	/	/	176	162	2.063	10.317	3.307
OSTALI I NEPOZNATO			617	1.394	907	1.847	1.785	1.109	2.282	4.618

TABLICA II.

Broj stanovnika pojedinih naselja u nekadašnjoj općini Slavonski Brod (prvi broj prikazuje broj Srba, a drugi broj ukupan broj stanovnika)⁶²

ASELJE	1880.	1890.	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2021.
Banovci	0/369	0/379	2/385	6/485	57/547	57/519	58/494	62/443	37/372	37/399	400	357	341
Bebrina	2/700	1/769	2/740	167/966	222/931	204/893	199/836	198/684	140/577	91/536	521	16/494	374
Brodski Stupnik	39/480	61/724	92/901	108/1.172	63/1.668	75/1.440	97/1.534	113/1.573	107/1.557	90/1.636	1.772	28/1.586	1.301
Brodski Zdenci	51/345	80/420	95/456	105/523	Iskazano s naseljem Podcrkavlje	76/554	80/541	71/438	50/394	31/350	330	299	272
Ježevik	39/63	64/87	78/118	79/143	Iskazano s naseljem Bukovlje	97/136	93/127	72/99	39/80	36/71	77	63	57
Klokočevik	328/500	428/667	487/779	540/935	446/847	481/868	462/921	416/847	228/713	278/687	650	120/607	484
Korduševci	73/137	110/187	114/221	145/244	Iskazano s naseljem Šušnjevi	185/313	157/272	110/226	64/200	73/174	160	42/161	152
Lužani	25/584	63/693	65/711	130/	449	233	329	368	301	254/1.275	1.192	1.058	849
Malino	11/314	23/384	20/367	46/420	Iskazano s naseljem Lužani	173/639	162/667	202/681	128/664	121/653	576	10/485	409
Novo Topolje	238/313	312/421	314/396	310/382	Iskazano s naseljem Staro Topolje	336/388	343/395	292/332	230/299	189/223	217	74/155	118

⁶² www.dzs.hr; J. Gelo i sur., *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske po naseljima 1880.-1991.*, Zagreb 1995.

TABLICA II.

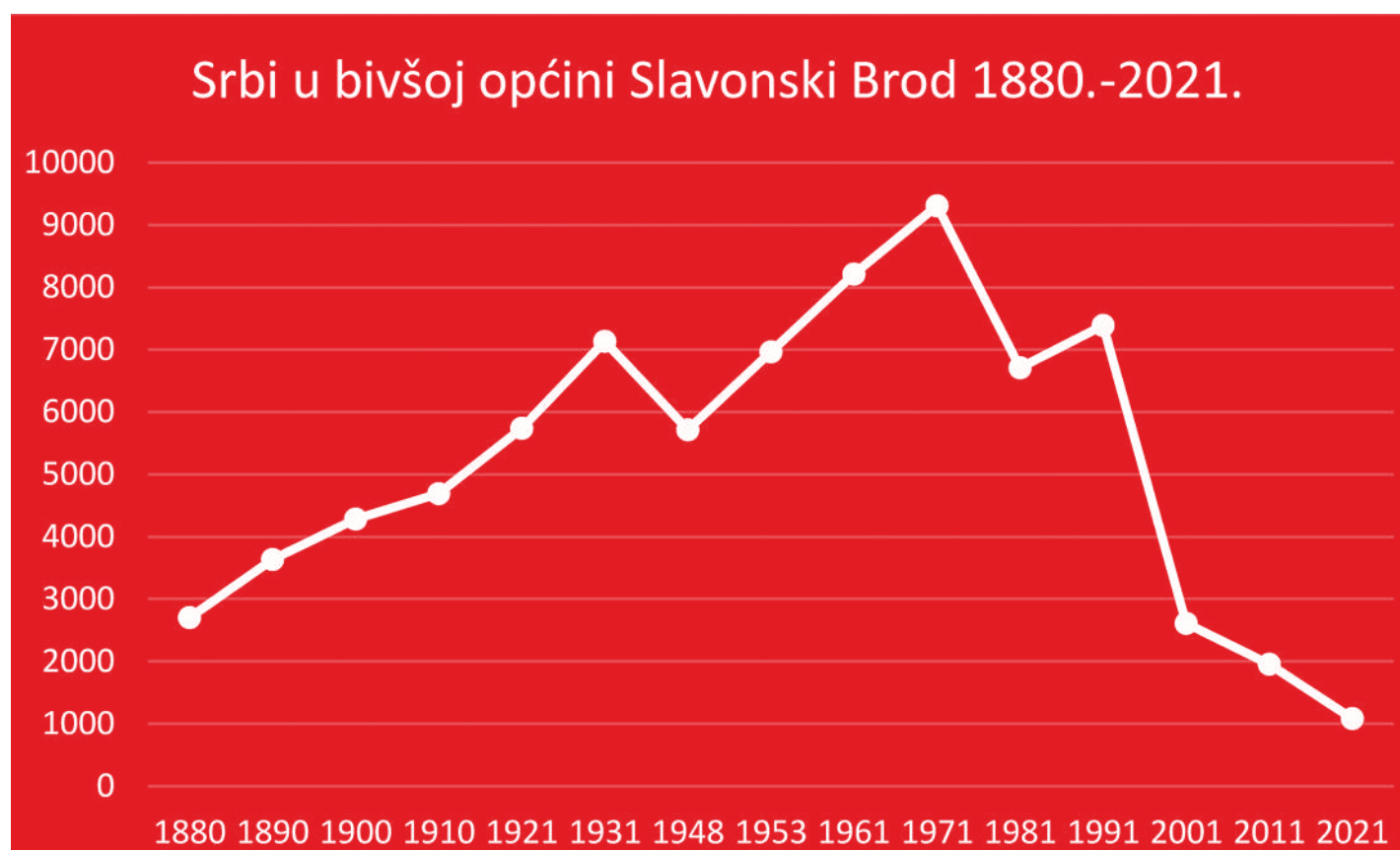
Broj stanovnika pojedinih naselja u nekadašnjoj općini Slavonski Brod (prvi broj prikazuje broj Srba, a drugi broj ukupan broj stanovnika)

NASELJE	1880.	1890.	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2021.
Oriovac	24/886	39/1.027	24/1.050	35/1.133	71/2.126	37/1.426	61/1.532	158/1.686	176/1.992	163/2.049	2.021	44/1.841	1.496
Poljanci	69/221	86/239	72/250	85/348	61/355	73/389	84/373	99/346	55/301	65/290	276	255	209
Selna	60/164	68/226	71/267	85/321	Iskazano s naseljem Garčin	88/418	82/396	67/386	31/380	55/367	350	29/308	283
Sibinj	49/846	68/855	62/907	50/1.324	138/2.512	84/1.552	74/1.667	91/1.935	56/2.042	63/2.226	2.574	19/2.424	2.095
Slavonski Brod	384/5.066	486/5.784	945/8.476	750/11.740	1.539 /19.321	2.248 /21.858	3.670 /28.810	4.955 /38.705	3.775 /47.583	4.685 /55.683	58.642	1.132 /53.531	45.083
Slavonski Kobaš	308/1.602	338/1.774	364/1.843	396/2.015	379/2.061	373/2.004	326/1.851	313/1.720	203/1.461	139/1.342	1.303	38/1.230	1.034
Stari Slatinik	84/387	196/542	215/568	290/715	305/796	304/850	310/1.072	231/1.171	146/1.278	167/1.386	1.495	17/1.269	964
Šušnjevi	97/242	109/340	105/343	170/398	481/1.228	233	329	368	301	254/1.275	1.192	1.058	849
Trnjani	260/441	318/578	324/622	360/750	341/641	360/691	362/694	346/659	320/708	326/724	857	140/786	701
Vrhovina	18/323	66/417	93/513	90/564	Iskazano s naseljem Šušnjevi	80/502	75/481	48/386	19/333	25/280	302	261	175

TABLICA III.

Broj Srba na području nekadašnje općine Slavonski Brod⁶³

	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2021.
Srbi	2.700	3.636	4.284	4.687	5.736	7.133	5.716	6.965	8.209	9.308	6.707	7.385	2.612	1.953	1.083

TABLICA IV.

Parohijalni popisi za parohije i pojedina naselja na području Slavonskog Broda⁶⁴

Naselje	1734.	1759.	1779.	1809.	1839.	1869.	1899.	1929.
Kobaš	65 kuća	49 kuća	71 kuća	501 duša	403 duše	390 duša	346 duša	494 duše
Banovci	/	/	/	/	/	/	/	84 duše
Bebrina	/	/	/	/	1 duša	/	/	295 duša
Dubočac	/	7 kuća	5 kuća	22 duše	17 duša	10 duša	21 duša	24 duše

⁶³ J. Gelo i sur., *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske po naseljima 1880.-1991.*, Zagreb 1995.

⁶⁴ *Spomenica o srpskom vladničanstvu pakračkom u slavu četrdesetogodišnjice episkopstva, šezdesetogodišnjice svećeničke službe i 85. godišnjice života vladike Mirona, Pakrac 1930.*, str. 211-214.

TABLICA IV.

Parohijalni popisi za parohije i pojedina naselja na području Slavonskog Broda

Naselje	1734.	1759.	1779.	1809.	1839.	1869.	1899.	1929.
Zbjeg	12 domova	9 domova	7 domova	26 duša	26 duša	22 duše	21 duša	29 duša
Kujnik	/	/	/	5 duša	17 duša	11 duša	17 duša	61 duša
Kuti	/	/	/	/	/	/	/	28 duša
Lužani	/	/	2 doma	/	33 duše	32 duše	62 duše	42 doma
Malino	/	/	/	/	/	/	14 duša	157 duša
Oriovac	/	/	/	7 duša	3 duše	7 duša	8 duša	18 duša
Pričac	/	/	7 domova	64 duše	49 duša	48 duša	51 duša	53 duše
Radovanje	/	/	/	/	/	/	14 duša	14 duša
Ratkovica	23 doma	21 dom	19 domova	146 duša	158 duša	188 duša	198 duša	262 duše
Slatinik	/	/	/	67 duša	51 duša	5 domova	239 duša	368 duša
Stupnik	/	/	/	18 duša	20 duša	29 duša	102 duše	112 duša
Ciglenik	/	/	/	18 duša	11 duša	12 duša	42 duše	46 duša
Kaniža	/	/	/	/	/	/	5 duša	/
Šumeće	/	/	/	/	/	1 duša	/	9 duša
Klokočevik	20 domova	42 doma	39 domova	32 doma	364 duše	338 duša	485 duša	849 duša
Bicko Selo	/	/	/	/	13 duša	8 duša	6 duša	6 duša
Vrhovina	/	/	2 doma	/	9 duša	8 duša	70 duša	150 duša
Ježevik	5 domova	28 domova	6 domova	8 domova	52 duše	52 duše	89 duša	121 duša
Korduševci	10 domova	/	18 domova	16 domova	74 duše	98 duša	100 duša	258 duša
Poljanci	6 domova	14 domova	12 domova	7 domova	89 duša	80 duša	69 duša	99 duša
Selna	/	/	2 doma	6 domova	55 duša	68 duša	81 duša	112 duša
Trnjani	14 domova	24 doma	26 domova	24 doma	166 duša	244 duše	339 duša	404 duša
Šušnjevc	13 domova	12 domova	19 domova	20 domova	65 duša	113 duša	109 duša	247 duša
Brod Slavonski	/	8 domova	16 domova	236 duša	200 duša	204 duša	527 duša	792 duše
Zdenci Brodski	12 domova	14 domova	13 domova	11 domova	81 duša	62 duše	103 duše	141 duša
Gromačnik	12 domova	3 doma	3 doma	3 doma	20 duša	18 duša	50 duša	68 duša
Sibinj	12 domova	8 domova	8 domova	57 duša	63 duše	52 duše	119 duša	110 duša
Topolje Novo	/	20 domova	45 domova	260 duša	273 duše	201 duša	287 duša	346 duša
Vrpolje	/	/	/	/	/	64 duše	67 duša	86 duša

Sjećanja na nekadašnji život Srba u Slavonskom Kobašu

U Slavonskom Kobašu nekada je postojala veća zajednica Srba. Iz vremena kada je ta zajednica postojala i bila brojnija nego što je to danas svoja su sjećanja iznijele Sofija Despotović rođena Miložić i Marija Koutek rođena Umljenović, obje iz Kobaša. S obzirom da je bilo vrlo teško doći do iskaza kazivača na broskom području, što zbog malobrojnog srpskog stanovništva, što zbog njihove nevoljkosti da se izlažu na bilo koji način javnosti, ova dva sjećanja donosimo u što je moguće ekstenzivnijem obliku.⁶⁵

Činjenica je da su Srbi u broskom kraju danas iznimno malobrojni. Čak ni 1991. u popisu nije bio vidljiv veliki broj Srba po selima. Vidljivo je da su Srbi apsolutnu većinu 1991. godine imali samo u Novom Topolju i Ježeviku, a relativnu većinu u selu Trnjani. Ježevik je već 1991. imao ukupno svega 71 stanovnika, a sela Topolje i Trnjani su bila nešto veća

Marija Koutek ističe da je njezina majka došla s Korduna raditi u Lužane kao djevojka 1950. godine. Njezina je majka (Marijina baka) poginula na probou na Biljegu na Petrovoj gori, a ona je došla nakon rata raditi u Slavoniju. Marija kazuje kako su njezini Umljenovići, dakle obitelj s očeve strane, u Kobaš stigli prije 400 godina iz istočne Hercegovine. Budući da je u Kobašu bilo mnogo srpskih obitelji s jednakim prezimenima Sofijini Miložići su nosili nadimak Tukšić, a Marijini Umljenovići Rišić kako bi se pojedine obitelji međusobno razlikovale. Porode u Kobašu i okolici obavljala je priučena babica Ljubica. Još 1975. porodi su obavljani kod kuće, a od toga vremena u Slavonskom Brodu. Sofija se prisjeća kako su izgledala tradicionalna vjenčanja. "Imali smo peškire. Kad je bila moja prošnja bile su i zaruke. Dogovori su postojali prije između roditelja. Moja se majka udala iz Ratkovice, a njezina sestra se udala kod njegova brata. Moj je suprug bio iz Klokočevika. Njegovi u ono vrijeme nisu ni čuli za Kobaš iako smo bili udaljeni dvadesetak kilometara. Mislili su da u Kobašu nema pravoslavnih, pa su mu rekli: 'Boro ženi Šokicu.' On je kada smo se ženili uzeo autobus i doveo svoje prijatelje da vide da Boro ženi pravoslavku. Moja se mama još udala u zaprežnim kolima. U naše je vrijeme ovdje bilo malo nacionalno mješovitih brakova, a još manje

u vrijeme moje mame." Koliko se čini pravoslavno stanovništvo je u Kobašu bilo locirano u dvije ulice. One su nosile znakovita imena: Branka Radićevića i Vuka Karadžića. Prema kazivanju Sofije, prije Drugog svjetskog rata sveštenik u Kobašu bio je Umljenović i njega je navodno spasio 1941. godine rimokatolički svećenik poslavši ga vlakom u Srbiju. "Nakon njega je sveštenik bio Rus Ivan Surčinski, a potom Milan Egić, pa Đorđe Janković koji je započeo gradnju novoga hrama. On je otišao u Ameriku i sve što je imao dao je za gradnju novog hrama. On je ujedno svoje parohijane najviše naučio vjerskim običajima. U njegovo vrijeme, prije gradnje novog hrama, bogoslužjenje se obavljalo u parohijskom domu." Poslije Drugog svjetskog rata sela Lužani i Bebrina potpali su pod kobašku parohiju. U tim naseljima sagrađeni su i hramovi. Običaji oko smrti bili su svugdje slični. "Kada bi netko umro, morao je prenoćiti u kući. Iz bunara se vadila hladna voda kako ne bi bilo mirisa u kući. Do devedesetih je sahrana išla iz kuće. Mrtvi su se uvijek sahranjivali uz sveštenika. Čak i oni koji su bili članovi Partije držali su do crkve." Pojedini vjerski običaji očuvali su se i tokom čitavog socijalističkog perioda. Sofija se prisjeća da je njezina obitelj na Badnjak odlazila stricu koji je imao peć i koji je slamu unosio u kuću te da su spavali na slami. U vrijeme kada je Sofija imala malu djecu slama se više nije unosila u kuću. Na crkvištu nekadašnjeg hrama, prije gradnje novoga hrama krajem šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, palio se Badnjak. Badnjak se nakon gradnje nove crkve kitio u crkvi. U Kobašu je također postojao običaj ispaljivanja prangija. Naime, karabitom se nabijalo topove i ujutro za Božić se ispaljivalo tzv. prangije. Rimokatolički svećenik je u mirno doba posjećivao pravoslavnog sveštenika, a pravoslavni su odlazili na katoličke polnočke. Rimokatolici su pravoslavne zvali 'Vlasi', a pravoslavni rimokatolike 'Šokci'. O događajima iz Drugog svjetskog rata pričalo se nakon rata samo unutar četiri zida, ne i javno. Žene su tada obilazile spomenike na kojima su bila upisana imena poubijanih, a mnogo rjeđe su odlazile u manastire. O tome govori i činjenica da su mještani Trnjana, Klokočevika i Novog Topolja između 1947. i 1990. godine održavali manifestaciju Partizanski dani, a nisu držali do kramova ili seoske slave.⁶⁶ Ipak, u Slavonskom Kobašu obilježavala se Ognjena Marija. "Poseban dan našeg sela bila je Ognjena Marija. Tada se posjećivalo stare i bolesne, a davala se i članarina te se prikupljao novac za sveštenika. Taj dan je bio 30. srpnja. Ognjenu Mariju su organizirale žene. Kram sela je bio Đurđevdan. Zadnju Ognjenu Mariju smo obilježili 30. srpnja 1991." Koliko se čini prema iskazu naše dvije sugovornice nakon toga događaja brojni mještani su bili pohapšeni i odvedeni na saslušanje. Posljednji sveštenik u selu bio je Miladin Savić, a taj sveštenik je poslije spomenutog događaja pobjegao. Dio seljana koji su u crkvi potpisali da su za kulturnu autonomiju Srba u Hrvatskoj, optužili su da su za SAO Krajinu i popis tih osoba, prema iskazu kazivača, su dali u *Brodski list* da ih javno proskribiraju. Tokom posljednjeg rata u selu je u nekoliko navrata izvršen pretres kuća, a hram je miniran praktički nakon završetka rata 18. prosinca 1995. godine. "Kada se to dogodilo mislili smo da je opalio grom." Hram u Bebrini srušen je 1991./1992. Miniranja su pravoslavne mještane Kobaša čudila budući da su međuljudski odnosi u socijalizmu bili na zavidnoj razini. Danas na području

⁶⁵ Kazivačice su dale intervju autoru u Kobašu u rujnu 2021. godine. Marija Koutek r. Umljenović rođena je 1957. godine u Slavonskom Kobašu, a Sofija Despotović, r. Miložić rođena je 1955. godine u Slavonskom Kobašu.

⁶⁶ M. Barać, "Prilog poznavanju djelovanja Srpskog kulturnog društva 'Prosvjeta': pododbor Branko Radićević u Slavonskom Brodu 1990.-1991." u: *Scrinia slavnica* 13 (2013), str. 239.

Kobaša i okolnih sela općine Oriovac živi svega 57 osoba koje se izjašnjavaju kao pripadnici srpske nacionalne manjine.⁶⁷

**Godine 1991. od sveukupno
97.379 stanovnika općine
Slavonski Brod njih 65%
živjeli su u gradu Slavonskom
Brodu kao industrijskom i
gospodarskom centru ovog
dijela Slavonije. Na području
općine Slavonski Brod živjelo
je tada 7.385 Srba što je
iznosilo 6,46% stanovnika
općine**

Kratki pregled odnosa Hrvata i Srba na području Slavonskog Broda i okolice u vrijeme Domovinskog rata

Godine 1991. od sveukupno 97.379 stanovnika općine Slavonski Brod njih 65% živjeli su u gradu Slavonskom Brodu kao industrijskom i gospodarskom centru ovog dijela Slavonije. Na području općine Slavonski Brod živjelo je tada 7.385 Srba što je iznosilo 6,46% stanovnika općine. I kao što navodi Mladen Barać "srpska nacionalna manjina je, osim u gradu Slavonskom Brodu, sjedištu općine, bila prisutna i u većini ostalih općinskih naselja. Štoviše, u ruralnim naseljima kao što su Novo Topolje (84,75%) i Ježevik (50,70%) sačinjavali su apsolutnu, a u Trnjanima (45,02%) relativnu većinu u sastavu stanovništva ovih naselja. Nadalje, u ruralnim naseljima kao što su, između ostalih, Klokočevik (40,46%), Korduševci (41,95%), Šušnjevci (33,47%), Poljanci (22,41%) te Lužani (19,92%) Srbi su predstavljali najzastupljeniju nacionalnu skupinu nakon hrvatske. Ipak, glavnina koncentracije srpskog stanovništva živjela je u gradu Slavonskom Brodu (4685 Srba ili 63,44% od ukupnog broja evidentiranog srpskog stanovništva u općini), gdje su predstavljali drugu najbrojniju nacionalnu skupinu, sačinjavajući 8,41% ukupnog gradskog stanovništva."⁶⁸ Već 28. prosinca 1989. u slavonskobrodskom hotelu Park osnovan je brodski ogranak HDZ-a, a 2. rujna 1990. osnovan je ogranak SDS-a u Slavonskom

Brodu. Dana 28. studenog 1990. na brodskom groblju srušeno je i uništeno sedam nadgrobnih pravoslavnih spomenika što je bio najteži oblik srbofobije tokom 1990. godine u Slavonskom Brodu. Osnivanje pododbora SKD Prosvjete Branko Radićević u Slavonskom Brodu uslijedilo je 14. prosinca 1990. godine. Pododbor je djelovao negdje do travnja 1991. godine.⁶⁹ Dana 2. ožujka 1991. u selu Klokočevik bila je održana osnivačka skupština ogranka SDS-a. Predsjednik lokalnog brodskog SDS-a Dušan Kostadinović (inače iz Bosanskog Broda) tada je pozivao na osvećivanje prolivene srpske krvi u Pakracu. Nakon toga sljedeći događaj koji je utjecao na opću sigurnost na području Slavonskog Broda zbilo se sredinom srpnja 1991. Tokom jutra 15. srpnja 1991. hrvatski gardisti i policija su blokirali naselje Bjeliš (dio Slavonskog Broda) u kojem je živjelo više obitelji srpske nacionalnosti koji su bili pristalice SDS-a. Skupina jačine 20-30 osoba iz naselja bila je spremna pružiti otpor policiji i gardi odbijajući predati naoružanje. Povod za ovaj događaj bilo je uhićenje trojice mladića koji su naoružani noću 14. na 15. srpnja 1991. prelazili preko Save, a podrijetlom su bili iz naselja Bjeliš. SDS je navodno naoružao i mještane Korduševaca koji su 30. srpnja 1991. predali naoružanje policiji. Policija je potom provela raciju i u selima Klokočeviku i Novom Topolju, a postojao je plan provođenja racija i u ostalim srpskim selima općine Slavonski Brod. U nekim su naseljima, poput Slavonskog Kobaša, provedene akcije racije. Nakon tih događaja, dolaska prvih izbjeglica u Slavonski Brod i prvih napada na Brod i prvih stradanja u gradu, položaj srpske zajednice u naselju i okolici se drastično pogoršao. Dolazi do miniranja i paljenja objekata u srpskom vlasništvu, pljačke i otmamanja automobila, fizičkih nasrtaja na građane srpske nacionalnosti i početkom listopada 1991. i ubojstva Milenka Oreščanina, ranijeg šefa Službe državne sigurnosti u Slavonskom Brodu, koji je odveden iz svojeg stana 27. rujna 1991. Njegovo je tijelo pronađeno tek devet dana nakon nestanka u Slavonskom Prnjavoru. Brodske su vlasti osudile ovaj zločin tim više što je Oreščanin iskazao lojalnost novoj državi. Nakon potpisivanja primirja 1992., prvi ljudi PU Slavonski Brod nastojali su smiriti situaciju obilazeći srpska sela oko Slavonskog Broda. U prosincu 1992. Krizni štab apelirao je da se "ne smije podlijetati metodama protivnika i provoditi revanšizam nad lojalnim građanima srpske nacionalnosti". Brodski Srbi su ipak nastavili iseljavanje iz brodskog kraja mijenjajući kuće s Hrvatima iz Srijema i iz drugih krajeva. Tadašnje novine bile su pune takvih oglasa o mijenjanju objekata. Krizni štab općine Slavonski Brod donio je zbog toga embargo na prodaju svih nekretnina kupcima iz drugih jugoslavenskih republika.⁷⁰ Sredinom 1996. godine u SR Jugoslaviji boravilo je 2.508 osoba s područja nekadašnje općine Slavonski Brod, u najvećoj mjeri srpske nacionalnosti. Stoga se broj Srba na području bivše općine Slavonski Brod do 2001. godine smanjio za 73,2% u odnosu na popis iz 1991. godine.⁷¹

⁶⁷ www.dzs.hr.

⁶⁸ M. Barać, "Prilog poznavanju djelovanja Srpskog kulturnog društva 'Prosvjeta': pododbor Branko Radićević u Slavonskom Brodu 1990.-1991." u: *Scrinia slavonica* 13 (2013), str. 237-238.

⁶⁹ M. Barać, "Prilog poznavanju djelovanja Srpskog kulturnog društva 'Prosvjeta': pododbor Branko Radićević u Slavonskom Brodu 1990.-1991." u: *Scrinia slavonica* 13 (2013), str. 257.

⁷⁰ J. Raguz, "Stanje sigurnosti, javnog reda i mira na prostoru općine Slavonski Brod 1991. godine" u: *Slavonski Brod i Brodsko-posavska županija u Domovinskom ratu*, Slavonski Brod 2018., str. 78-79.

⁷¹ Podaci za ovaj dio teksta crpljeni su iz J. Raguz, "Stanje sigurnosti, javnog reda i mira na prostoru općine Slavonski Brod 1991. godine" u: *Slavonski Brod i Brodsko-posavska županija u Domovinskom ratu*, Slavonski Brod 2018., str. 63-100; D. Živić, Demografske promjene u Brodsko-posavskoj županiji (1991.-2011.): uzroci, tijek i posljedice depopulacije u: *Slavonski Brod i Brodsko-posavska županija u Domovinskom ratu*, Slavonski Brod 2018., str. 501-518.

A kako su Srbi koji danas žive u Slavonskom Brodu proživjeli posljednji rat?

Nakon Drugog svjetskog rata dolazi do velikog povećanja broja Srba na području grada Slavonskog Broda upravo zbog doseljavanja iz drugih dijelova Hrvatske i tadašnje Jugoslavije. Jedan od mnogobrojnih doseljenika bio je i Darko Spasojević rođen u Frkljercima 1949. godine. Spasojević kazuje kako su njegovi doselili u Staro Topolje još u njegovom djetinjstvu, a kako se on u Slavonski Brod doselio 1970. godine kada je počeo raditi. "U to vrijeme nije ni bilo bitno tko je tko, pa je bilo i mnogo međuvjerskih i međunacionalnih brakova." Najteži period za Srbe u Slavonskom Brodu bio je svakako period posljednjeg rata kada su ljudi prema nacionalnoj osnovi dobivali otkaze. Spasojević se prisjeća da su i on i supruga 1991. godine ostali bez posla. "Imali smo dvije kćeri u Osijeku na fakultetu, pa je supruga otišla vaditi šparoge u Njemačku kako bi ih mogla školovati." U Slavonski Brod je pristigao 1964. u tehničku školu i Miloš Radulović rođen 1949. godine u Valjevu. "Već 1969. sam počeo raditi u Đuri Đakoviću. Razlika između nas radnika, proletera, koji smo stigli sa strane i starih srpskih brodskih obitelji bila je ta što mi nismo uopće odlazili u crkvu. Izgubio sam posao 1991. godine. Najteže je bilo onima koji su dobili otkaze. Ti su se snalazili, pa su i po tržnici prodavali jaja. U vrijeme rata su nam oduzimali automobile. Bilo nam je teško jer smo pet godina živjeli u strahu." Nikola Romanić rođen je u selu Lještani između Okučana i Pakraca 1952. godine. U Slavonski Brod je pristigao 1973. godine kada je ondje dobio zaposlenje u miliciji. "Kada su počela previranja Srbi su ostajali bez posla. Malo nas je ostalo u miliciji. Najveći strah sam imao kada sam radio s vojnom policijom i kada sam s njima odlazio na uviđaje. Negdje krajem kolovoza ili početkom rujna 1991. dobio sam poziv od zamjenika načelnika ujutro da se javim. Tražio me je da potpišem izjavu o lojalnosti što sam i uradio. Pitao sam načelnika da li nakon toga što potpišem mogu mirno raditi, na što mi je ovaj odgovorio da mogu. Poslije nisam imao većih problema." Zoran Ratković rođen je 1962. godine, a njegov je otac u Slavonski Brod došao kao dijete bez roditelja. "Moj je stari izgubio roditelje i živio je po domovima. U Stupniku je radio u rižinom polju, a u Brodu je upoznao svoju majku. Ovdje je završio školu i zaposlio se u poduzeću za ceste. Ovdje su ga primili kao svojega, a on se nikada nije trudio biti nešto drugo od onoga što jest. Kada je započeo rat imao sam par incidenata s komšijama. Znali su me zvati telefonom. Danas je stanje nacionalnog i vjerskog identiteta Srba na području Broda i okolice na vrlo niskom nivou. U hram dolazi između 15 i 30 ljudi kada je neki veći blagdan. Zanimljivo je da doseljenici sada više drže do religije nego domaći Slavonci. Mnogo je mladih prešlo na rimokatoličku vjeroispovijest. Vjerujem da je to iz straha, zato da ne bi bili evidentirani kao 'ti drugi'. Kada smo osnivali vijeće i stranku bio je veliki problem prikupiti ljude. U selima su se ljudi zatvorili u svoja dvorišta,

a njihova su djeca otišla u Novi Sad i u Beograd. Prema popisima koje posjedujemo u Brodu ima oko 80-90 pravoslavnih kuća, u Banovcima kakvih 10 kuća, u Novom Topolju do 20 kuća, u Brodskom Stupniku desetak kuća, u Kobašu 11 kuća, u Oriovcu 5-6 kuća, u Starom Slatiniku dvije kuće, a u Bebrini četiri kuće. Stranka u Slavonskom Brodu broji svega 18 članova, a pododbor SKD Prosvjete broji 54 člana, od kojih je 25 aktivnih."⁷²

Sredinom 1996. godine u SR Jugoslaviji boravilo je 2.508 osoba s područja nekadašnje općine Slavonski Brod, u najvećoj mjeri srpske nacionalnosti. Stoga se broj Srba na području bivše općine Slavonski Brod do 2001. godine smanjio za 73,2% u odnosu na popis iz 1991. godine

A što je ostalo do danas od Srba u Brodu i okolici?

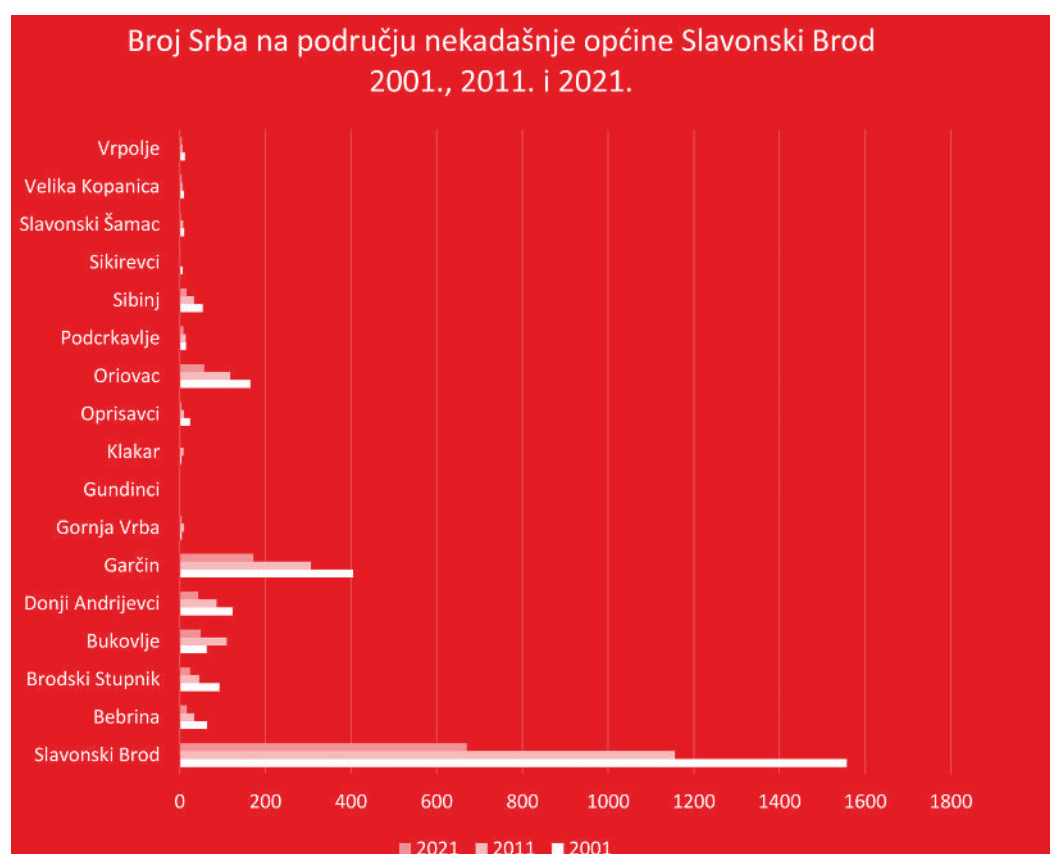
Do danas se na slavonskobrodskom području vrlo malo ljudi izjavljuju kao Srbi. O tome govore Zoran Ratković, Marija Koutek i Sofija Despotović: "U Slatiniku još svega jedna baka drži do crkve. U Topolju na Svetoga Iliju malotko iz sela dolazi na službu. Ondje još postoji dvadesetak kuća Srba. U Ratkovici postoje još tri pravoslavne kuće. Jaka asimilacija je zahvatila i sela Trnjane, Klokočevik, Korduševce, Vrhovinu. Na Vazmenu subotu bi se trebali skupiti Srbi toga dijela brodskih sela, ali malotko želi doći na službu, pa dolaze Srbi iz Slavonskog Broda." I posljednji popisi stanovništva ukazuju na potpunu asimilaciju, odnosno jaku etnomimikriju srpskog stanovništva na području nekadašnje općine Slavonski Brod. Ukoliko uzmemo u obzir da je na području nekadašnje općine Slavonski Brod 1991. bilo 7.385 Srba, a da je danas, 30 godina nakon toga popisa broj sveden na gotovo jednu sedminu broja Srba iz 1991., to govori o stanju identiteta i općenito o starosti populacije, strahu, etnomimikriji, jakoj asimilaciji kao i traumi koju su Srbi na brodom području prošli u posljednjem ratu.

⁷² Kazivači u Slavonskom Brodu su bili Zoran Ratković (1962.), Slavonski Brod, Darko Spasojević, (1949.), Frkljevci, Miloš Radulović (1949.), Valjevo, Nikola Romanić (1952.), Lještani.

TABELA V.

Popisi stanovništva po općinama i gradovima i broj Srba

Općina/grad	2001.	2011.	2021.
Slavonski Brod	1.557	1.156	670
Bebrina	64	34	17
Brodski Stupnik	93	45	24
Bukovlje	63	110	49
Donji Andrijevi	123	86	43
Garčin	405	306	172
Gornja Vrba	5	10	5
Gundinci	0	1	0
Klakar	4	9	2
Oprisavci	24	10	4
Oriovac	165	118	57
Podcrkavlje	15	14	9
Sibinj	54	33	16
Sikirevci	7	1	2
Slavonski Šamac	11	8	3
Velika Kopanica	10	6	5
Vrpolje	12	6	5
Ukupno	2.612	1.953	1.083

PANOPTIKUM

Goran Borković

ZAFRANOVIĆ NA OTVARANJU 51. FESTA

Beogradski međunarodni filmski festival Fest počeo je 24. februara u MTS dvorani u Beogradu uručenjem počasnih nagrada "Beogradski pobednik" jugoslavenskom redatelju Lordanu Zafranoviću i producentu Den Tani. "Imao sam sreću što sam u Beogradu 1971, nakon što sam završio Akademiju, ušao u jedan krug književnika – Kiš, Filip David, Pekić, Bulatović, Šćepanović, grupa koja je na mene izvršila ogroman uticaj. Nekako smo spojili literarnu snagu sa filmskom slikom. S druge strane, imali smo i producente, sve što pripada jednoj zreloj civilizaciji. Jer film je umetnost koja ujedinjuje gotovo sve ono što vredi u jednom društvu – i slikarstvo, i muziku, pa i ekonomiju. Bez jedne bogate zemlje i bogate kulture vrlo se teško može napraviti veliki film", naglasio je Zafranović, autor kulturnih igranih i dokumentarnih ostvarenja među kojima su "Okupacija u 26 slika", "Pad Italije", "Večernja zvona", "Testament" i drugi. U toku je i snimanje njegovog novog filma "Zlatni rez 42 – deca Kozare", o kojem je, opširno govorio prilikom nedavnog gostovanja u Jugoslovenskoj kinoteci.

Predviđeno je da se do 5. marta prikaže premijerno više od stotinu filmova, uključujući 17 u glavnom takmičarskom programu. Među gostima su najavljeni i Vinko Brešan, Katerina Tana, Jovana Stojiljković, Stefan Arsenijević, Jelena Gavrilović, Jana Bjelica, Zlatan Vidović, Nina Ognjanović...

Publika će, uz 17 filmova u glavnom programu, imati priliku vidjeti i kandidate za Oscara, nagrađene filmove s najvećih svjetskih festivala, nekoliko novih naslova s 73. Berlinale... Tridesetak od ukupno 113 filmova na 51. Festu režirale su žene. Na zatvaranju 51. Festa bit će premijerno prikazan posljednji film proslavljenog redatelja Puriše Đorđevića "Usta puna zemlje", koji je završio samo nekoliko tjedana uoči smrti krajem 2022. godine. Program je objedinjen sloganom "Strast života", koji je inspiriran Federicom Fellinijem (1920 – 1993) i njegovim kulturnim ostvarenjem "Amarcord" iz 1973. godine, koji obilježava 50 godina od prvog prikazivanja. Slogan "Strast života" nadahnut je čuvenom Fellinijevom izjavom da "nema kraja, nema početka, postoji samo beskrajna strast života".

BULJANOV „IDIOT“ U BDP-U

Osuvermenjena verzija romana "Idiot" Fjodora Mihailoviča Dostojevskog, u adaptaciji Vladimira Tabaševića i režiji Ivice Buljana, premijerno je izvedena 20. februara u Beogradskom dramskom pozorištu (BDP), uz dug aplauz publike koja je u likovima te teške trosatne drame, koja daje sociološki prikaz današnjice, mogla i sama da se prepozna, kako javlja kritika. Već u prvoj sceni je jasno da je Buljan pružio, kako je i sam rekao, suvremeno čitanje čuvenog romana Dostojevskog iz 19. vijeka – Mirjana Karanović u ulozi Lizavete Prokofjevne konstatira da bi zbog sudbine Nastasje Filipovne danas "gorele društvene mreže", dok je Luka Grbić "pravi" Miškin.

Predstava je praktično bez pauze – između dva dijela, iako se spušta zavjesa i pale svjetla, na scenu izlazi Milutin Milošević, koji igra generala i izgovara esej Tabaševića o tome kakvi su ugledni ljudi bili u 19. vijeku, a koji su to danas. Povlačeći paralelu između vremena u rasponu od dva vijeka, daje kritički društveni komentar – sociološku sliku današnjice, društvenih odnosa, hijerarhije, opsjednutosti materijalnim vrijednostima... Predstavu čine zapravo uprizorene rasprave na određene teme, uključujući i to koliko je dragocjeno zdravlje – kroz priču lika koji ima tuberkulozu, smrtnu bolest u vrijeme nastanka romana Dostojevskog. Dao bi sve što ima samo da je zdrav.

RETROSPEKTIVA BOGDANA BOGDANOVIĆA

Narodni muzej u Čačku predstavlja od 22. februara retrospektivnu izložbu "Večito", posvećenu stogodišnjici rođenja velikana srpske i jugoslavenske arhitekture Bogdana Bogdanovića (1922 – 2010), a budući da Čačak kao grad ima jedno od njegovih kapitalnih djela – Spomen-park borbe i pobjede, tom memorijalu posvećena je posebna postava u okviru izložbe. Izložba "Večito" imala je beogradsku premijeru 2022. godine u Beogradu. Naziv izložbe upućuje na "večito" kao stvaralačko-tragalački motiv, poticaj i cilj. Dvadeset memorijalnih spomenika rasutih po teritoriji gotovo cjelokupne Jugoslavije, 25 napisanih knjiga, urbanistički i arhitektonski projekti, nebrojeni crteži, skice, studije... svjedoče o više nego plodnom neimar u renesansnog ustrojstva ličnosti. Izložba je bazirana na dvojnomo čitanju Bogdanovićeve memorijala. Koncept se zasniva na premisi da na zemlji egzistiraju ornamentni zapisi, a s neba se vide simboličko-mitski znakovi. Ono što se vidi sa zemlje pripada "istini o životu", a ono što se vidi s neba je "istina o smrti". Multimedijalni korpus izložbe sadrži dugometražni film kao snimak virtualnih posjeta svakog od Bogdanovićeve djela na terenu. Rođen 1922. u Beogradu, a preminuo 2010. u Beču, Bogdan Bogdanović je autor niza antifašističkih spomenika širom Jugoslavije, od kojih je najpoznatiji Kameni cvijet (1959-66) u Jasenovcu. Bogdanović je bio gradonačelnik Beograda od 1982. do 1986. godine.

NA KUBI IZLOŽBA O TESLI

Ministrica kulture i potpredsjednica Vlade Srbije Maja Gojković otvorila je u Havani izložbu "Energija za budućnost – Nikola Tesla, razvoj hidroenergetike". Otvarajući izložbu posvećenu jednom od najznačajnijih srpskih i svjetskih naučnika, Maja Gojković istakla je kao posebno značajno to što je organizirana u okviru obilježavanja 120 godina od uspostavljanja bilateralnih odnosa Srbije i Kube. "Jednom prilikom Tesla je rekao 'Ako budem imao sreće da ostvarim barem neke od svojih ideja, to će biti dobročinstvo za celo čovečanstvo. Ako se te moje nade ispune, najslađa misao biće mi ta da je to delo jednog Srbina'. Ove reči najbolje oslikavaju njegov kosmopolitski duh, koji nijednog trenutka nije zaboravio odakle je i gde su mu koreni. Naša je sreća i neskriveni ponos da smo imali sunarodnika koji je obeležio 20. vek i prepoznatljiv je u svakom uglu planete", rekla je Maja Gojković i ocijenila da Ministarstvo kulture Srbije organizacijom te izložbe još jednom daje doprinos očuvanju sjećanja na, po mnogima, najvećeg svjetskog pronalazača prošlog milenija. "Nikola Tesla je globalni simbol nauke i napretka i sigurna sam da nema boljeg načina da Srbiju predstavimo Kubi", rekla je ona i dodala da je izložba o Tesli važna karika u stvaranju zajedničke budućnosti i jačanju veza u oblasti kulture dvije zemlje. Premijer Kube rekao je i da je njegova zemlja beskrajno zahvalna na podršci koju je Srbija uvijek pružala, kao i da Kuba podržava teritorijalnu cjelovitost Srbije.

NIN-OVA NAGRAĐA DANICI VUKIĆEVIĆ...

NIN-ova nagrada za najbolji roman 2022. godine svečano je uručena 30. januara Danici Vukićević za "Unutrašnje more". Dobitnica je poručila na svečanosti u Ateljeu 212 da prije svega treba vjerovati u sebe. "Želim da kažem da uplašenost i strah rađaju surovost, da to treba da imamo u vidu, da treba da verujemo u sebe, jer ja sam primer kako neko ko je sve vreme, iz čista mira, tako duboko verovao u sebe. Ne znam uopšte zašto, to se tako desilo", rekla je Danica

Vukićević, zahvalivši NIN-ovom žiriju koji je "opstao, sačuvao i sebe i nagradu". "Zahvalna sam svim piscima koji su deo naše književne scene, svima koji su se prijavili za NIN-ovu nagradu. Zahvalna sam žiriju što su me obasjali, odnosno ono što pišem, nisam važna ja, važne su knjige. Ovima troma koji su glasali za moj roman zahvalna sam zato što su pametni i zbog hrabrosti i poštenja, što su ukazali na nešto novo. Ta knjiga je vesnica jedne nove paradigme, u to sam duboko uverena. Lepo je što su njih troje to videli. Zahvalna sam i dvoma koji nisu glasali za mene jer su pokazali drugačiji književni ukus, što je sasvim u redu", rekla je Danica Vukićević.

... A ZLATNI SUNCOKRET VLADIMIRU KECMANOVIĆU

Vitalovu nagradu "Zlatni suncokret" za 2022. godinu dobio je Vladimir Kecmanović za roman "Kad đavoli polete" koji se, prema navodima žirija, izdvaja zbog "smelosti da se otisne u sfere vrlo složenih pitanja struktura i vrednosti našeg sveta u kojem su uloge unapred raspodeljene, a odgovornosti, po lažnoj ali delotvornoj nužnosti, uvek ili previše često prebačene na pogrešne adrese". Žiri su činili Dragan Jovanović Danilov, Dragan Babić i Vladimir Gvozden (predsjednik). Kecmanović je izjavio da je "Kad đavoli polete" subverzivan roman, a "subverzivna dela su u današnjem svetu pretplaćena na prećutkivanje. Prijatno sam iznenađen odlukom jednog savremenog žirija da nagradi politički nekorektnu knjigu i na tome njegovim članovima od srca zahvaljujem".

Osim Kecmanovićevog romana, u najužem izboru bili su i poema "A htela sam" Maje Solar, pjesnička zbirka "Filatelist" Nebojše Lapčevića i romani "Klara, Klarisa" Marijane Čanak, koji je bio i u najužem izboru za NIN-ovu nagradu i

“Astal tiš riba friš. Život pesnika: political nigredo” Slobodana Tišme. Nagrada “Zlatni suncokret” dodjeljuje se za najbolje književno ostvarenje na srpskom govornom području u prethodnoj godini, a među dosadašnjim dobitnicima su: Ivan V. Lalić, Radoslav Petković, Dragoslav Mihailović, Goran Petrović, Slobodan Vladušić, Drago Kekanović, Enes Halilović, Dragan Velikić...

“NEPOUZDANI PRIPOVEDAČ” MRĐANA BAJIĆA

Izložba “Nepouzdana pripovedač” Mrđana Bajića u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu privukla je tokom protekla četiri mjeseca čak 21.000 posjetilaca, saopćio je MSUB, koji je postao bogatiji za još jedno djelo u Parku skulptura – Bajićev rad iz najnovije produkcije “Brandeburška kapija”. Postavljena na svih pet nivoa MSUB-a i u Parku skulptura, izložba je obuhvaćala više od 150 radova, od kojih je 12 umjetnik namjenski producirao za tu priliku, kao i novu interpretaciju projekta Yugomuzej. Kroz kronološki i tematski koncipirane izložbene cjeline, publici su pruženi uvidi u sve faze razvoja Bajićeve umjetničke prakse (skulptorske i crtačke), specifičnosti pristupa, postupaka, u promišljanju medija skulpture i njegovih mogućnosti unutar i izvan umjetničkih konteksta. Posjetioци su tokom trajanja izložbe, otvorene 24. septembra 2022, imali priliku da se upoznaju s Bajićevim stvaralaštvom i kroz bogat prateći program u okviru kojeg je realizirano devet javnih tematskih događaja (razgovori i predavanja), više od sto stručnih i dva umjetnikova javna vođenja kroz izložbu, Dječji klub s radionicama kao i promocija kataloga izložbe. Publici je predstavljena i umjetnikova dugogodišnja suradnja s dramskom spisateljicom Biljanom Srbljanović koja datira još iz vremena kulture televizijske serije “Otvorena vrata”. Po završetku izložbe “Nepouzdana pripovedač” u neposrednom okruženju MSUB-a na neodređeno vreme ostaje Bajićev rad “Brandeburška kapija”, zahvaljujući suradnji s Fondacijom Lana Bekavac. Bajićeva izložba jedna je od najposjećenijih od kada je MSUB otvoren nakon rekonstrukcije, a rekord po broju posjetilaca drži Marina Abramović koja je retrospektivom “Čistač” od septembra 2020. do januara 2021. godine privukla oko 70.000 posjetilaca.

LAIBACH: TRAJILI SU OD NAS DA KAŽEMO DA SU SVI RUSI LOŠI

Koncert grupe Laibach u glavnom gradu Ukrajine Kijevu, koji je bio najavljen za 31. marta, otkazan je. Grupa je za Slovensku tiskovnu agen-

ciju (STA) potvrdila da je organizator otkazao koncert 25. februara jer je ta najava izazvala previše kontroverzi u Ukrajini. Kako je grupa navela za STA, od njih se kategorički tražilo da se doslovno izjasne kako su svi Rusi loši i kako je sva ruska umjetnost bezvrijedna, na što oni naravno nisu pristali. “Lokalni organizator koncerta objavio je na jednoj od društvenih mreža da je koncert otkazan zbog žestokih polemika oko stavova grupe o uzrocima rata u Ukrajini. Kako bismo spriječili nepotrebno dijeljenje Ukrajinaca na različite tabore i otklonili uzrok razdora, odlučili smo otkazati koncert Laibacha u Bel Etageu”, objavio je organizator na Facebooku. Obustavljena je i prodaja ulaznica za koncert na web stranici concert.ua.

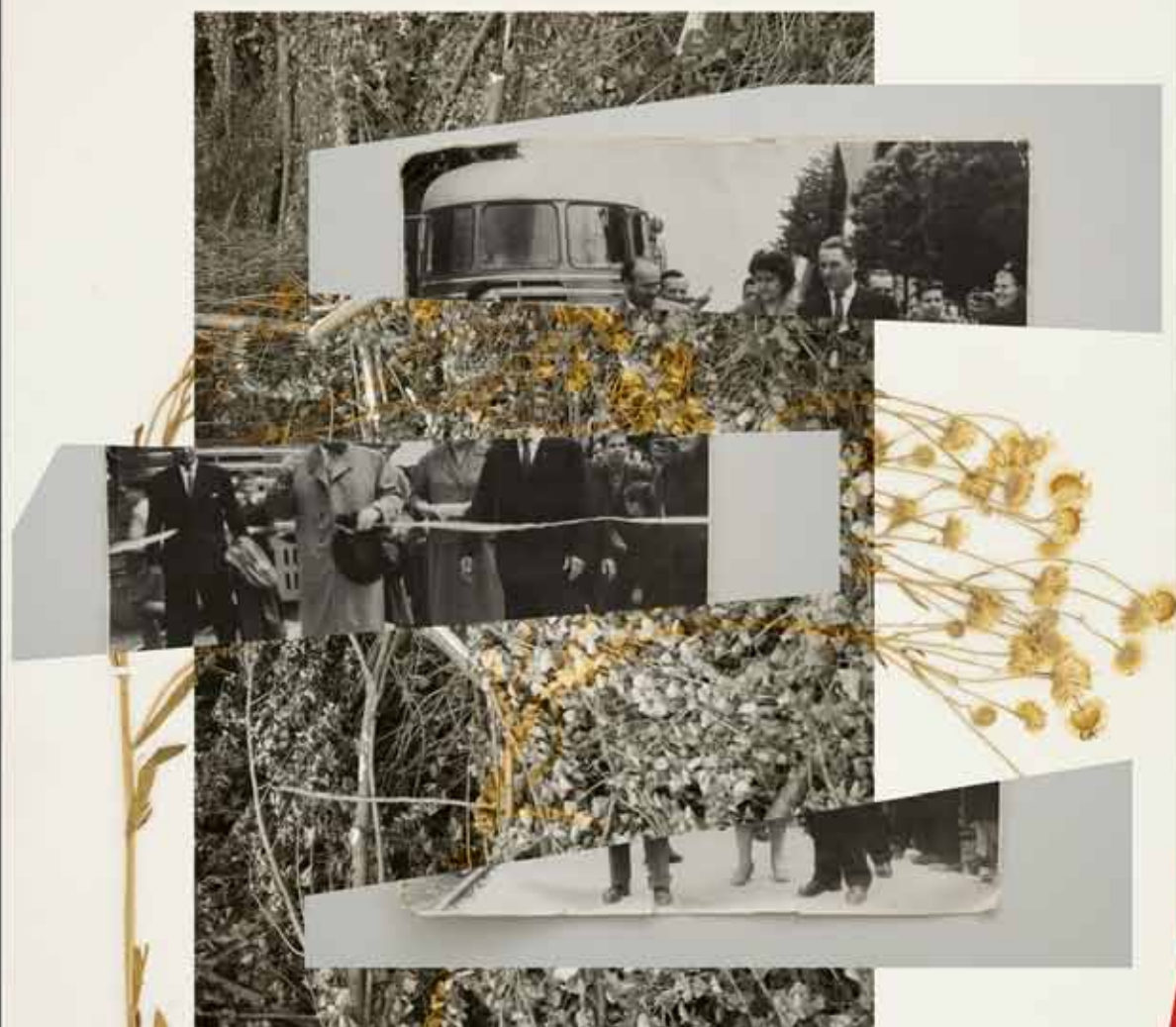
Najavljeni koncert Laibacha u Kijevu izazvao je brojne polemike na Facebooku zbog stavova grupe o uzrocima rata u Ukrajini, zbog čega su oni bili prinuđeni objaviti svoje obraćanje, *de facto* ispriku, ukrajinskom narodu. No, to nije pomoglo. Digla se bura oko nastupa Laibacha u Kijevu, bend napisao “proglas” ukrajinskom narodu: “Nismo vas htjeli uvrijediti”. “Iako je bend iskazao potporu Ukrajini i Ukrajincima te osudio ruski režim, velik dio publike kategorički se usprotivio dolasku Laibacha”, objavio je na Facebooku Bel Etage Music Hall. Kako su napisali, sada nije pravo vrijeme za koncert. Ukrajinke su uznemirile tvrdnje grupe Laibach da je sadašnji rat geopolitički sukob između Rusije i SAD-a na teritoriju Ukrajine. Sukob je “ciničan proxy rat za geostrateške interese supersila i finansijskog kapitala (vojna industrija, itd.)”, objasnila je grupa za britanski *The Guardian* najavljujući koncert u glavnom gradu Ukrajine. Nakon negativnih komentara u Ukrajini, grupa Laibach je na Facebooku objavila da u Ukrajinu ne dolaze “biti prva, druga ili treća grupa koja će nastupiti u vašem glavnom gradu tokom rata, kako su neki mediji objavili, nego kao jasan izraz podrške vašoj zemlji u ovom ratu”. Ujedno su istaknuli kako “neke naše izjave, koje možda nisu bile u skladu s vašim razmišljanjima, nikada nisu imale za cilj da Vas na bilo koji način povrijede ili umanje važnost vaše pravedničke borbe. Od prvih dana ruske agresije na Ukrajinu zauzeli smo nedvosmislen stav i ponovili da u modernom društvu nema mjesta ratu. Geopolitička pitanja ne mogu se rješavati oružanim napadom i političkim huškanjem. Također smo odmah otkazali sve planirane nastupe u Rusiji i osudili rusku agresiju i ovaj rat u svim intervjuima. Nemojte se zavaravati – mi volimo rusku književnost, glazbu i umjetnost (...) Ali u ovom besmislenom ratu između Rusije i Ukrajine svim smo srcem na strani Ukrajine i njezinog naroda, koji – kao u staroj biblijskoj priči o Davidu i Goliјatu – bore se dostojanstveno protiv jačeg neprijatelja (...)”, objavio je bend Laibach, dodavši kako koncertom u Kijevu slijede zov srca, a ne razuma.

Sa izložbe *Žene u javnom prostoru: briga za grad* / ULUPUH, 23. 12. 2022. – 20. 1. 2023.

0cm 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

69655

Wellesley College
Herbarium (WELC)
Donated to NY in 1988

HERBARIUM OF HENRY J. RUST

NO. 100 FLORA OF IDAHO
NAME *Erigeron annuus*
LOCALITY *Bozeman, Montana, 1900*

CIJENA: 2,65 €

www.casopis.prosvjeta.net

ANA KUZMANIĆ, SA IZLOŽBE *DIVLJI RAST (HEDERA HELIX I ERIGERON ANNUUS)*
GALERIJA NOVA BAZA / 25. 11. – 20. 12. 2022.

AVTOPH

GORAN BABIĆ / VLADAN BAJČETA / MUHAREM BAZDULJ / GORAN BORKOVIĆ
BRANKO ČOLOVIĆ / NENAD JOVANOVIĆ / DRAGO KEKANOVIĆ / ŽELJKO KRESOJEVIĆ
BOJAN KRIŠTOFIĆ / SONJA LEOŠ / MILAN LENTIĆ / ŽELJKO LUKETIĆ / ĐORĐE MATIĆ
JOVANA MILOVANČEVIĆ / BOJAN MUNJIN / MILIVOJ NENIN / NENAD RIZVANOVIĆ
IGOR RUŽIĆ / MILORAD SAVIĆ / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / NIKOLA ŽIVANOVIĆ / VULE ŽURIĆ